

วิเคราะห์คุณค่าธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท
AN ANALYSIS THE VALUE OF DHAMMA DANA
IN THERAVADA BUDDHISM

พระใบฎีกาก้องสยาม ทนุตจิตโต (มอญโรสง)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

วิเคราะห์คุณค่าธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระใบฎีกาก้องสยาม ทนตจิตโต (มอญไธสง)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

An Analysis the Value of Dhamma Dana
in Theravada Buddhism

Phrabaideeka Kongsayam Dantaciitto

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เรื่อง “วิเคราะห์คุณค่าธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบบัณฑิตวิทยาลัย

(พระสุธีรัตนบัณฑิต, ดร.)

ประธานกรรมการ

(ผศ.ดร.อภิญวัฒน์ โปธิ์สาน)

กรรมการ

(รศ.วิเชียร ชาบุตรบุญตริก)

กรรมการ

(ดร.วรเวช ศิริประเสริฐศรี)

กรรมการ

(พระครูวินัยธรอำนาจ พลปลุณเ, ดร.)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมบัณฑิตวิทยาลัย

ดร.วรเวช ศิริประเสริฐศรี

ประธานกรรมการ

พระครูวินัยธรอำนาจ พลปลุณเ, ดร.

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระใบฎีกาก้องสยาม ทนตจิตโต)

ชื่อวิทยานิพนธ์	: วิเคราะห์คุณค่าธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท
ผู้วิจัย	: พระใบฎีกาก้องสยาม ทนตจิตโต (มอญไธสง)
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	: ดร. วรเวช ศิริประเสริฐศรี พธ.ด. (พระพุทธศาสนา), รป.ม. : (รัฐประศาสนศาสตร์), ศศ.บ. (รัฐประศาสนศาสตร์) : พระครูวินัยธรอำนาจ พลปญโญ,ดร. ป.ธ.๓, ศศ.บ.(ปรัชญา), : ศน.ม(พุทธศาสนาและปรัชญา), ศน.ด.(พุทธศาสนาและปรัชญา)
วันสำเร็จการศึกษา	: ๑ พฤศจิกายน ๒๕๖๐

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์คุณค่าธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท” เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาวิธีปฏิบัติแห่งธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๓) เพื่อศึกษาคุณค่าของธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ผลการวิจัยพบว่า ธรรมทาน คือ การให้ธรรมเป็นทาน เช่น การแนะนำสั่งสอนให้ผู้อื่นตั้งอยู่ในธรรม เป็นการให้ความรู้ ความถูกต้องดีงาม และนำไปปฏิบัติในทางที่ถูกต้อง ธรรมทานจึงเป็นการให้ทานชนิดหนึ่ง แต่เป็นทานที่เลิศกว่าทานทั้งปวง การให้ธรรมทานเป็นการให้ปัญญาที่เป็นแสงสว่างในการดำเนินชีวิต

การปฏิบัติแห่งธรรมทานต้องปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา เป็นกระบวนการพัฒนา ๓ ด้าน คือ ศีล เป็นหลักการพัฒนาทางด้านรักษา กาย วาจา ให้สงบ สมาธิ เป็นหลักการพัฒนาจิตใจให้มีสมรรถภาพและประสิทธิภาพในการคิดพิจารณาตัดสินใจกระทำหรือไม่กระทำการใด ๆ ปัญญา เป็นหลักการพัฒนาความรู้ความเข้าใจ รู้จักสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น และสามารถแยกแยะวิเคราะห์สืบหาสาเหตุของสิ่งทั้งหลาย กระทั่งได้บรรลุธรรมตามสมควรแก่การปฏิบัติ

ธรรมทานเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมาก เพราะพระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญการให้ธรรมะเป็นทานว่าเป็นสิ่งที่ประเสริฐที่สุดและเป็นยอดแห่งการให้ทานทั้งปวง นอกจากนี้ ธรรมทานยังมีคุณค่าทางสังคม เช่น ทางด้านศรัทธาความเชื่อที่มีปัญญาเป็นเครื่องกลั่นกรอง และทางด้านความคิดและการปฏิบัติตนที่ถูกต้องดีงามตามหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา การให้ธรรมเป็นทาน จึงเป็นการชนะการให้ทั้งปวง เพราะเป็นการให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง ทั้งในส่วนที่เป็นโลกียธรรมและโลกุตตรธรรม รวมถึงหลักธรรมคำสอนที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประพจน์แล้ว อันเป็นเหตุนำประโยชน์สุขมาให้ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ตลอดทั้งคำสอนที่เป็นหนทางความดับทุกข์ก็จัดเป็นธรรมทาน ด้วยเหตุนี้ ธรรมทานจึงมีความสำคัญมาก ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่า การให้ธรรมย่อมชนะการให้ทั้งปวง เพราะเป็นการให้คำสั่งสอนในสิ่งที่ดีงาม และเป็นสิ่งที่มีความประโยชน์ในการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน และอนาคตสืบไป

Thesis Title : An Analysis of the Value of Dhamma Dana in Theravada
Buddhism

Researcher : Phabaideeka Kongsayam Dantacitto

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Voravech Siriprasertsri, B.P.A (Public Administration).

M.P.A (Public Administration) Ph.D. (Buddhist Studies)

: Phrakruvinaithorn Amnat Palapanyo, Pali III,

B.A.(Philosophy), M.A.(Buddhism & Philosophy)

Ph.D.(Buddhism & Philosophy)

Date of Graduation : November 1, 2017

Abstract

The research “An Analysis the Value of Dhamma-Dana in Theravada Buddhism” is qualitative research. There are three objectives namely 1) to study of Dhamma-Dana in Theravada Buddhism, 2) to study of value of Dhamma-Dana in Theravada Buddhism, 3) to analysis of supremacy of value of Dhamma-dana in Theravada Buddhism.

The results of research found that :

Dhamma-Dana is giving of truth such as introduction or instruction of other for remaining in virtue, is giving of knowledge, giving of rightness and leads to practice rightfully. Dhamma-dana is a kind of giving, but it is the best giving more than all other givings. Dhamma-Dana is giving of wisdom which is light in the way of life. Dhamma-Dana is much values, because the Buddha glorify giving of truth is the best sublime and is supremacy in all other givings. In the other hand, Dhamma-Dana is still social value such as belief which is filtered by wisdom, and for the good theory and practice according to teaching of Buddhism.

The practice of Dhamma-dana must follow the Threefold Training which is progress in three kinds of development. 1) Morality (Sila) ; it is the physical and mental development peacefully. 2) Concentration (Samadhi) ; it is the development of mind being potential and effective to think and to consider that should do or should not do. 3) Wisdom (Panna) ; it is development of understanding, knowing

things as they are, and can divide, analyse and pursue the cause of all things until reach attainment suitable according to the practice.

Therefore Giving of Truth (Dhamma-Dana) is better than all of giving, because it is giving of knowledge and understanding in both conventional and transcendental truth. The teaching which is practiced by the Buddha that causes leading to benefit and happiness in both this life and in the future life, and the teaching which is the Path leading to cessation of suffering are Dhamma-Dana. Therefore, Dhamma-Dana is the best and much value. The Buddha said that all gifts the gift of Truth excels, which is giving of good teaching and it is useful for practice in daily life.

กิตติกรรมประกาศ

ขอกราบขอบพระคุณ พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) อธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และพระศรีปริยัติธาดา ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ที่ได้สนับสนุนให้เปิดหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิตสาขาวิชาพระพุทธศาสนาขึ้น

ขอกราบขอบพระคุณ พระครูวินัยธรอำนาจ พลปณฺโญ, ดร., พระปลัดกิตติ ยุตติธโร, ดร. และขออนุโมทนาขอบคุณ ดร.วราเวช ศิริประเสริฐศรี ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ที่ได้กรุณาให้คำปรึกษาแนะนำดูแลเอาใจใส่ ให้ความช่วยเหลือในการปรับปรุง แก้ไข ข้อมูลวิทยานิพนธ์ด้วยดีตลอดมา

ขออนุโมทนาขอบคุณคุณพ่อทอง คุณแม่จันทิ มอญไธสง ผู้เป็นโยมบิดามารดา ของข้าพเจ้า พร้อมทั้งพี่น้องญาติโยม บ้านโนนตูม บ้านตูมใหญ่ และบ้านหนองปรือพัฒนา ทุกท่านผู้มีอุปการคุณ เพื่อนสหธรรมิกทุกรูป คณาจารย์ทุกท่าน ที่ให้กำลังใจ ให้คำแนะนำ เจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ นายมงคล สอนไธสง และนางสาวอรุณรัตน์ แก้วอรสาน ที่ได้ช่วยเหลือ และอำนวยความสะดวกในด้านต่าง ๆ เป็นอย่างดีต่อการทำวิจัยในครั้งนี้ จนสำเร็จด้วยดีตลอดถึงผู้เป็นเจ้าของผลงานทางวิชาการ อันทรงคุณค่าทุกท่าน ที่ผู้วิจัยนำมาอ้างอิงประกอบในการทำวิจัยครั้งนี้

ประโยชน์อันเกิดจากผลงานวิจัยในเล่มนี้ ขอน้อมบูชาแด่พระรัตนตรัย และขออุทิศให้ พระครูศิริคณานุรักษ์ อดีตเจ้าคณะอำเภอชุมพวง พระครูปัญญาอนุโยค และพระครูพิชิตธรรมสาร อดีตเจ้าอาวาสวัดโนนตูม บิดามารดา ครูบาอาจารย์ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ ตลอดทั้งญาติโยมผู้มีอุปการคุณทุกท่าน ขอให้ท่านจงมีสุขภาพพลานามัยที่แข็งแรง เจริญด้วยจตุรพิธพรชัย ทั้ง ๔ ประการคือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณ ธรรมสารสมบัติ ธนสารสมบัติ เทอญฯ

พระใบฎีกาก้องสยาม ทนตจิตฺโต (มอญไธสง)

๒๖ / กันยายน / ๒๕๖๐

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ญ
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๙
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๐
บทที่ ๒ ธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท	
๒.๑ ความหมายของธรรมทาน	๑๑
๒.๑.๑ ความหมายของคำว่าธรรม	๑๒
๒.๑.๒ ความหมายของคำว่าทาน	๑๓
๒.๒ รูปแบบของธรรมทาน	๑๔
๒.๒.๑ การฟังธรรมตามกาล	๑๔
๒.๒.๒ สนทนาธรรมตามกาล	๑๕
๒.๒.๓ ข้อควรปฏิบัติในการสนทนาธรรม	๑๖

๒.๓ ลักษณะของธรรมทาน	๑๘
๒.๔ ประเภทของธรรมทาน	๒๐
๒.๕ ระดับของทาน	๒๑
๒.๖ คุณสมบัติของผู้ให้และผู้รับธรรมทาน	๒๒
๒.๖.๑ คุณสมบัติของผู้ให้ธรรมทาน	๒๒
๒.๖.๒ คุณสมบัติของผู้รับธรรมทาน	๒๔
๒.๗ ตัวอย่างธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๒๕
๒.๗.๑ พระพุทธเจ้าทรงให้ธรรมทานแก่ยสกุลบุตร	๒๕
๒.๗.๒ พระพุทธเจ้าทรงให้ธรรมทานแก่นางปฐาจารา	๒๖
๒.๗.๓ พระพุทธเจ้าทรงให้ธรรมทานแก่องคุลิมาล	๒๗
๒.๗.๔ พระพุทธเจ้าทรงให้ธรรมทานแก่ชฎิล ๓ พี่น้อง	๒๘
๒.๗.๕ ธรรมทานเพื่อลดทิวณฐิมานะของพญามหาชมพูบดี	๒๙
๒.๗.๖ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมทานแก่พระเจ้าพิมพิสาร	๓๐
๒.๗.๗ ธรรมทานส่งผลให้อัครสาวกบรรพชา	๓๑
๒.๘ อานิสงส์ของธรรมทาน	๓๒
๒.๘.๑ อานิสงส์ของการให้ธรรมทาน	๓๓
๒.๘.๒ อานิสงส์ของการรับธรรมทาน	๓๖
๒.๙ สรุปลักษณะ	๓๗

บทที่ ๓ วิธีปฏิบัติแห่งธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๓.๑ หลักไตรสิกขา	๔๐
๓.๑.๑ ความหมายและความสำคัญของไตรสิกขา	๔๐
๓.๒ ประเภทของไตรสิกขา	๔๓
๓.๒.๑ สीलสิกขา	๔๓
๓.๒.๑.๑ ประเภทของศีล	๔๕
๓.๒.๑.๒ อธิศีลสิกขา	๔๗
๓.๒.๒ จิตตสิกขา	๕๐
๓.๒.๒.๑ อุบายที่เป็นเครื่องให้จิตสงบ	๕๐

๓.๒.๒.๒	ธรรมที่เป็นปฎิบัติยกย่องต่อสมาธิ	๕๑
๓.๒.๒.๓	ระดับของจิตตสิกขา	๕๔
๓.๒.๒.๔	องค์ธรรมของสมาธิ	๕๖
๓.๒.๒.๕	อธิจิตตสิกขา	๕๖
๓.๒.๓	ปัญญาสิกขา	๕๗
๓.๒.๓.๑	ความหมายของปัญญา	๕๗
๓.๒.๓.๒	ประเภทของปัญญา	๕๘
๓.๒.๓.๓	ญาณ ๑๖	๖๐
๓.๒.๓.๔	อธิปัญญาสิกขา	๖๑
๓.๓	สรุป	๖๒

บทที่ ๔ วิเคราะห์คุณค่าของธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๔.๑	คุณค่าธรรมทานที่มีต่อบุคคล	๖๔
๔.๑.๑	ธรรมทานเพื่อชำระกิเลสของตนเอง	๖๘
๔.๑.๒	ธรรมทานเพื่อการพัฒนาตนตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท	๗๐
๔.๒	ธรรมทานกับการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ	๗๑
๔.๒.๑	คุณค่าธรรมทานที่มีต่อสังคม	๗๒
๔.๒.๒	คุณค่าของธรรมทานในหลักสาราณียธรรม	๗๓
๔.๒.๓	คุณค่าของธรรมทานในการสงเคราะห์ชุมชน	๗๕
๔.๒.๔	ธรรมทานที่ทรงคุณค่าในราชสังคหัตถุ ๔	๗๖
๔.๒.๕	ธรรมทานที่ทรงคุณค่าในด้านเศรษฐกิจพอเพียง	๗๗
๔.๓	คุณค่าธรรมทานที่เกิดแก่พระพุทธศาสนา	๗๘
๔.๔	สรุป	๗๙

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๘๑

๕.๒ ข้อเสนอแนะการวิจัย

๘๘

บรรณานุกรม

๙๐

ประวัติผู้วิจัย

๙๓

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พ.ศ. ๒๕๓๙ โดยได้กล่าวถึงแหล่งที่มาคือ เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น ที.สี. (ไทย) ๙/๑๔๔/๔๕. หมายถึง พระไตรปิฎก ภาษาไทย สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค เล่มที่ ๙ ข้อที่ ๑๔๔ หน้า ๔๕

พระวินัยปิฎก

วิ.ม. (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสก	(ภาษาไทย)
สั.ส. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สั.ข. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปณจก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตตก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธัมมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรีคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทส	(ภาษาไทย)
ขุ.ป. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิตามรรค	(ภาษาไทย)

ช.อป. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ช.ช.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐอรรถกถา (ภาษาไทย)

ช.ธ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภ.วิ. (ไทย) = อภิธัมมปิฎก วิภังค์ (ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองมานานถึงสองพันกว่าปี โดยคณะสมณทูตสายที่ ๙ มีพระโสณ และพระอุตตรเถระได้นำหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปเผยแผ่ในประเทศไทย หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ประมาณ ๒๐๐ กว่าปีมาแล้ว ซึ่งชาวไทยได้นับถือพระพุทธศาสนา ตั้งแต่นั้นมา โดยรวมแล้วหลักธรรมทางพระพุทธศาสนานั้นสอนให้มีความเมตตาต่อผู้อื่น เสียสละ แบ่งปันให้แก่ผู้ที่ยากไร้ การแบ่งปันนี้เรียกว่าการให้ทาน การให้ทานมี ๒ ประเภท^๑ คือ (๑) อามิสทาน การให้สิ่งของ และ (๒) ธรรมทาน การให้ธรรม การให้ทาน ๒ ประเภทนี้ พระพุทธเจ้าทรงยกย่อง “ธรรมทาน” ว่าเป็นทานที่เลิศกว่าทานทุกประเภท การให้ธรรมทานเป็นสิ่งที่ประเสริฐสุด เพราะเป็นการให้ธรรม การสั่งสอน แนะนำเกี่ยวกับธรรม การให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง^๒ หลังจากพระพุทธองค์ ได้ตรัสรู้ธรรมอันประเสริฐแล้ว มีดำริที่จะโปรดเวไนยสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์ ด้วยอาศัยพระคุณอันยิ่งใหญ่ ๓ ประการ คือ พระปัญญาธิคุณ คือ พระพุทธองค์ทรงมีพระปัญญาอรุณรู้ถึงความจริงแห่งสิ่งทั้งหลาย ทั้งปวง ความเป็นจริงของสิ่งเหล่านั้น ว่าเป็นอย่างไรก็ทรงทราบชัดถึงความจริงของสิ่งเหล่านั้น และ นำความจริงเหล่านั้นมาเปิดเผย ชี้แจงแสดงแก่โลกตามพื้นแพแห่งอหังการของบุคคลเหล่านั้น พระบริสุทธิคุณ คือ พระพุทธองค์ทรงมีพระทัยบริสุทธิ์ สะอาดหมดจด จากอาสวะกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งหลาย ไม่มีความขุ่นมัวเศร้าหมองภายในพระทัยทรงดำรงอยู่อย่างคงที่ ไม่แปรผัน ท่ามกลางอารมณ์ที่กระทบกระทั่ง จากภายนอก ไม่ว่าจะดีหรือร้าย แต่พระทัยของพระพุทธเจ้าก็บริสุทธิ์ มั่นคง ไม่แปรผัน พระมหากรุณาธิคุณ คือ ทรงประกอบไปด้วยความกรุณาต่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย ไม่ทรงเลือกชาติชั้นวรรณะแต่ประการใด แม้แต่ในศีลของพระองค์ก็ทรงบัญญัติให้คนงดเว้นไม่ทำสิ่งมีชีวิตให้ตกลงไป และทรงแนะนำให้แผ่เมตตาจิตต่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย เพื่อให้อยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข อันเป็นเป้าหมายของการดำรงชีวิตของสรรพสัตว์ทั้งหลาย

ในครั้งที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้แล้ว พระองค์จึงทรงดำริว่าจะพึงแสดงธรรมแก่ใครก่อนทรงคิดถึงอาจารย์ทั้งสอง คือ อาหารดาบสและอุทกดาบส ผู้เป็นบัณฑิต

^๑ อิง.เอก. (ไทย) ๒๐/๓๘๖/๘๕.

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐๘.

ฉลาดเฉียบแหลมมีปัญญา มีจุลีนาน้อยมานาน พึงแสดงธรรมแก่ท่าน จักรู้ธรรมนี้ได้ฉับพลัน ก็ได้ละสังขารไปหมดแล้ว จึงทรงดำริถึงปัญจวัคคีย์ว่า เป็นผู้ที่มีอุปนิสัยในอันจะตรัสรู้ธรรม ทั้งมีอุปการะแก่พระองค์ ที่ได้เฝ้าปรนนิบัติ เมื่อครั้งทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา ก็ได้ทรงเห็นภิกษุปัญจวัคคีย์ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี ด้วยทิพยจักขุ และเสด็จจาริกไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ทรงได้แสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ซึ่งเป็นพระธรรมเทศนาครั้งแรก ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ รูป ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี พระผู้มีพระภาคเจ้าได้รับสั่งกับภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า ภิกษุทั้งหลายที่สุด ๒ อย่างนี้ บรรพชิตไม่พึงเสพ คือ กามสุขัลลิกานุโยค^๓ ในกามทั้งหลาย การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย เป็นธรรมอันทรามเป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และอัตตกิลมณานุโยค^๔ การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน ให้ลำบากเปล่า ความพยายามเพื่อบรรลุผลที่หมายด้วยวิธีทรามตนเอง เช่น การบำเพ็ญตบะต่างๆ ที่นิยมกัน ในหมู่นักบวชอินเดียจำนวนมาก เป็นทุกข์ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ภิกษุทั้งหลาย มัชฌิมาปฏิปทาไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด ๒ อย่างนั้น ตถาคตได้ตรัสรู้ อันเป็นปฏิปทา ก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ ที่เป็นไปเพื่อความสงบสุข เพื่อความรู้อยิ่ง เพื่อความตรัสรู้และเพื่อพระนิพพาน เป็นต้น

พระองค์ทรงให้ธรรมทานหรือแสดงธรรมจบลง ทำให้พระโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม และทูลขออุปสมบท เป็นพระภิกษุสงฆ์องค์แรกของโลก เพราะการได้ฟังพระธรรมเทศนาจากองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระโกณฑัญญะจึงได้บรรลุดวงตาเห็นธรรมสำเร็จพระอรหันต์ ซึ่งเป็นธรรม ชั้นสูงสุดทางพระพุทธศาสนา การให้ธรรมทานของพระพุทธเจ้านั้น สมบูรณ์ทั้งศาสตร์และศิลป์ เป็นหนึ่งในโลก ดังจะเห็นได้จากเหล่าสาวก เมื่อได้ฟังธรรมจากพระองค์แล้วก็จะสามารถพ้นทุกข์ได้ แต่ก็เชื่อว่าทุกคนเมื่อได้รับธรรมทานแล้วก็จะพ้นทุกข์ทุกคนเสมอไป พระพุทธองค์ทรงตระหนักถึงความจริงที่ว่า มนุษย์ไม่เหมือนกันทุกคน เพราะมีปัญหาไม่เท่ากัน เพราะเหตุนี้เอง ก่อนที่พระองค์จะทรงให้ธรรมทาน หรือเผยแผ่หลักธรรมพระองค์จะทรงแยกแยะบุคคลที่จะเข้าถึงธรรมไว้ ๔ ประเภท โดยเปรียบเหมือนกับดอกบัว ๔ เหล่า คือ ประเภทบัวพินน้ำ บัวเหล่านี้เมื่อต้องแสงอาทิตย์ ก็จะเบ่งบานทันที เหมือนคนที่ฟังธรรมครั้งแรกก็บรรลุผลทันที ประเภทบัวปริมน้ำ บัวเหล่านี้กำลัง จะพินน้ำและเบ่งบานในวันถัดไป เหมือนคนที่ฟังธรรมครั้งแรกยังไม่สามารถเข้าถึงได้ต้องฟังซ้ำอีกครึ่งหนึ่ง จึงจะบรรลุผล ประเภทบัวที่กำลังเติบโต บัวเหล่านี้ที่พ้นจากการเป็นอาหารของเต่าและปลา จะพินน้ำและเบ่งบานในวันถัด ๆ ไป เหมือนคนที่มีภูมิธรรม สามารถรับการอบรมสั่งสอนตั้งแต่ขั้นพื้นฐานจนบรรลุผลธรรมได้ในโอกาสต่อ ๆ ไป และประเภทบัวใต้น้ำที่ตกเป็นอาหารของเต่าและปลา บัวเหล่านี้

^๓ สุชีพ ปุญญานุภาพ, พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒๒.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๙๘.

ไม่มีโอกาสเจริญ งามงามพ่นน้ำขึ้นมาเบ่งบานได้ เปรียบเหมือนคนโง่ที่ไม่มีปัญญา ไม่ยอมรับคำแนะนำ สั่งสอนจากพระพุทธองค์ หรือ จากบัณฑิตอรุณชนซึ่งเป็นผู้ที่มีปัญญามากกว่า เป็นการตัดหนทางตัวเอง ในการเข้าถึงธรรมทาน

พระพุทธเจ้าเองก็มีทรงหวังผลกับบุคคลประเภทบัวใต้น้ำ เป้าประสงค์ที่สำคัญ ในการให้ธรรมทานของพระพุทธองค์และสาวกทั้งหลาย คือ เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล ทั้งประโยชน์ในโลกนี้ ประโยชน์ในโลกหน้าและความผาสุกของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย สมดังพุทธพจน์ ที่ว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์พวกเธออย่าได้ไปทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ และพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วนสัตว์ทั้งหลายที่มีธุลีในตาน้อยมีอยู่ ย่อมเสื่อม เพราะไม่ได้แสดงธรรม ผู้รู้ทั่วถึงจักมี แม้นเราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม^๕

ดังนั้น ธรรมทาน จึงถือว่าเป็นสิ่งสำคัญในการเผยแผ่พระศาสนาและถือเป็นเหตุให้มนุษย์ และเทวดาทั้งหลายพ้นทุกข์ได้ ผู้ใดปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนที่พระองค์ได้แสดงไว้แล้ว ย่อมไม่ตกไปในที่ชั่ว แม้ผู้ที่แสดงธรรมเอง ก็ย่อมได้ประโยชน์ทั้งตนเองและผู้อื่น และที่สำคัญคือ ประโยชน์อย่างยิ่ง คือ พระนิพพาน กล่าวคือ ผู้ที่แสดงธรรมเมื่อพิจารณาธรรมที่ตนเองแสดงให้แยกกาย แล้วก็ย่อมสามารถบรรลุธรรมนำตนให้พ้นจากกองทุกข์ได้

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ธรรมทาน นั้น คือ การให้ธรรมที่เลิศกว่าการให้ทั้งปวง มีผลมากกว่าทานอื่น ๆ จริง ๆ แล้ววัตถุทานก็ถือว่าได้ช่วยเช่นกัน แต่เป็นการช่วยเอาชีวิตให้อยู่รอด แต่มันยังไม่ดับทุกข์ คือมีชีวิตอยู่รอด แต่เป็นทุกข์อยู่เป็นทุกข์มันจะดีอะไร เขาให้มีชีวิตอยู่ แต่เขาได้รับทุกข์ทรมานอยู่นี้มันดีอะไร เมื่อรอดชีวิตแล้วมันจะต้องไม่มีทุกข์ด้วย จึงจะนับว่าดี มีประโยชน์ ข้อนี้จึงสำคัญด้วยธรรมนั้นทำให้มีความรู้ธรรมะแล้ว รู้จักแล้วทำให้ไม่มีทุกข์ รู้จักป้องกัน ไม่ให้เกิดความทุกข์ รู้จักหยุดความทุกข์ที่กำลังเกิดอยู่ ธรรมทานจึงมีผลมากในลักษณะนี้ มันช่วยให้ชีวิตไม่เป็นหมัน วัตถุทานและอภัยทานช่วยให้รอดชีวิตอยู่ บางทีก็เฉยๆ มันสักว่ารอดชีวิต อยู่เฉยๆ แต่ถ้ามีธรรมทานเข้ามา ก็จะสามารถช่วยให้มีผลดีถึงที่สุดเท่าที่มนุษย์จะได้รับ เพราะฉะนั้น การให้ธรรมทานทำให้เรามีจิตใจอยู่เหนือกิเลสไม่ประกอบด้วยกิเลส ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าธรรมทาน เป็นทานที่เหนือกว่าทานทั้งปวง

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงได้ตระหนักในคุณค่าของธรรมทาน และต้องการอยากจะศึกษาค้นคว้า ธรรมทาน ทั้งด้านโลกียะและด้านโลกุตตระ เพื่อให้เกิดปัญญาและรู้แจ้งเห็นจริงในสัจธรรม แล้วนำมาพัฒนาตนพัฒนาสังคม เพื่อให้เกิดความสงบสุขร่มเย็นของคนในสังคมสืบไป

^๕ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๑/๑๗๙-๑๘๐.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิธีปฏิบัติธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์คุณค่าของธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ ต้องการทราบธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาทว่าเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ ต้องการทราบวิธีปฏิบัติธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาทว่าเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ ต้องการทราบคุณค่าของธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาทว่าเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาวิจัย เรื่อง “วิเคราะห์คุณค่าธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ วิเคราะห์เอกสาร ผู้วิจัย ได้ศึกษาเกี่ยวกับความหมาย ลักษณะ ประเภทของธรรมทาน วิธีปฏิบัติแห่งธรรมทาน และคุณค่าของธรรมทาน ในพระพุทธศาสนาเถรวาท มีขอบเขตการวิจัย ดังนี้

๑. ขอบเขตด้านเอกสาร คือ ศึกษาค้นคว้าจากพระไตรปิฎกและจากเอกสารวิชาการ หนังสือ บทความ เป็นต้น

๒. ขอบเขตด้านเนื้อหา ผู้วิจัยได้ศึกษาความหมาย ลักษณะ และประเภทของธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท ตามคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาและเอกสารวิชาการของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับธรรมทาน วิธีปฏิบัติแห่งธรรมทาน และคุณค่าของธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ในการศึกษา เรื่อง “วิเคราะห์คุณค่าธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท” นี้ เพื่อความสะดวกและง่ายต่อความเข้าใจ ผู้วิจัยได้จำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย ดังนี้

คุณค่า หมายถึง ความดี ความมีประโยชน์ ผลอันดีที่ได้รับจากธรรมทาน ลักษณะที่พึงประสงค์ หรือลักษณะที่น่าพึงปรารถนา ความเป็นเลิศ

ธรรมทาน หมายถึง การเทศนา การให้ความรู้ การให้ความหวัง การให้กำลังใจ การเรียน การฟัง การอบรม การเคารพ การชี้แนะ การแนะนำ การกล่าวตักเตือน การให้ข้อคิด ให้คำปรึกษา การให้คำสั่งสอน การให้ตัวอย่าง การทำเป็นแบบอย่าง ให้ธรรมะเป็นความรู้เป็นทาน การสั่งสอน แนะนำเกี่ยวกับธรรม,การให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง,การแสดงธรรม การบอกสิ่งที่เป็นประโยชน์

ให้มองเห็นสิ่งที่เป็นประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ การให้ธรรมะเป็นทานหรือการชี้หรือการแนะนำทางที่พระพุทธเจ้าทรงชี้เอาไว้ให้แล้ว

คุณค่า หมายถึง ความดีความมีประโยชน์ผลอันดีที่ได้รับจากธรรมทานลักษณะที่พึงประสงค์หรือลักษณะที่น่าพึงปรารถนา

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษางาน วิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการให้ทานและธรรมทานและได้นำมาประมวลเป็นแนวทางในการศึกษาดังต่อไปนี้

๑.๖.๑ หนังสือ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวไว้ว่า ธรรมทานของพระพุทธเจ้าไม่ว่าจะแสดงที่ใดและแก่ใครย่อมมีจุดหมายเป็นแนวเดียวกัน คือ มุ่งให้เกิดความรู้เข้าใจในสภาพของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงให้มีทัศนคติและปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างถูกต้องในทางที่เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและบุคคลอื่นแต่เนื้อเรื่องและวิธีการสอนย่อมแตกต่างกันไปตามอุปนิสัยความถนัดและความสนใจของผู้ฟังสุดแต่เรื่องใดวิธีใดจะช่วยให้เขาเข้าใจธรรมได้ดี พุทธวิธีในการสอนเป็นความยิ่งใหญ่และพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าในการถ่ายทอดพระองค์ทรงมีหลักสอนแยกแยะกลุ่มเป้าหมายลีลาการสอนเทคนิคการสอน กลวิธีในการให้ธรรมทาน และกุศโลบายประกอบการสอนต่าง ๆ ได้อย่างยอดเยี่ยมจนได้รับการยกย่องว่าเป็นนักการสอนธรรมทานที่ยิ่งใหญ่ที่สุด จนได้รับการขนานพระนามว่าเป็นพระบรมครู^๖

พระมหาประยูร ธีรวิโส กล่าวว่า การให้คำปรึกษาตามแนวพุทธวิธี คือ กระบวนการช่วยเหลือผู้มีความทุกข์ มีปัญหา ด้วยวิธีการที่เรียกว่า การเทศนา หรือการแสดงธรรมอบรมสั่งสอนในทางพระพุทธศาสนา เทศนาคือ การแสดงธรรม การชี้แจงแสดงความ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ๑) บุคลาธิษฐานเทศนา เทศนามีบุคคลเป็นที่ตั้ง เทศนาอ้างธรรมแสดงโดยยกคนขึ้นอ้าง ยกคนเป็นหลักฐานในการอธิบาย ๒) ธรรมาธิษฐานเทศนา เทศนามีธรรมเป็นที่ตั้ง เทศนาอ้างธรรมแสดงโดยยกหลักตัวสภาวะขึ้นอ้าง นอกจากนั้น เทศนา ยังหมายถึงการชี้แจงแสดงความ การยกตัวอย่างคนหรือธรรมะมาอธิบาย เป็นการบ่งบอกถึงลักษณะและวิธีการในการช่วยเหลือของกัลยาณมิตร ต่อผู้มีความทุกข์และมีปัญหา ด้วยการชี้แจงแสดงความ การอธิบาย เพื่อให้ผู้มีความทุกข์ และมีปัญหา สามารถดับทุกข์ของตนเองได้ ด้วยการปฏิบัติตามหนทางที่พระพุทธองค์ทรงแนะนำไว้ ดังนั้น เทศน์ หรือเทศนา

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๑๑.

จึงหมายถึงการแสดงธรรม การชี้แจงแสดงความ การแนะนำ สั่งสอน การชี้ให้เห็น และการเสนอแนะแนวทาง ซึ่งสอดคล้องกับการช่วยเหลือทางพุทธธรรม^๗

วคิน อินทสระ กล่าวไว้ว่า พุทธวิธีการสอน หมายถึง วิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงสอนพุทธบริษัทด้วยพุทธวิธีหลายอย่าง เพื่อให้เหมาะสมแก่ผู้ฟังเพื่อให้ได้ประโยชน์มากที่สุด เมื่อจบการสอนโดยมีจุดมุ่งหมายในการสอน เพื่อให้ผู้ฟังรู้จักจริงเห็นจริงในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น เพื่อให้ผู้ฟังตรงตามแล้วเห็นจริงได้ทรงแสดงธรรมอย่างมีเหตุผลที่ผู้ฟังพอตรงตามให้เห็นด้วยตนเอง และเพื่อให้ผู้ฟังได้รับผลของการปฏิบัติตามสมควร สามารถยังผู้ปฏิบัติตามให้ได้รับผลตามสมควรแก่กำลังแห่งการปฏิบัติของตน^๘

พิสิฐ เจริญสุข กล่าวไว้ว่า วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่มีประสิทธิผล โดยสรุปมีอยู่ ๒ วิธี คือ การเผยแผ่ทางกาย ได้แก่ การปฏิบัติให้ดูเป็นแบบอย่าง เวลา ยืน เดิน นั่ง นอน เป็นไปด้วยความเป็นระเบียบเรียบร้อย มีสติสรวม รมณ์ตระวังแสดงท่าทางของผู้สงบเยือกเย็น และเผยแผ่ทางวาจา ได้แก่ พุทธธรรมะให้ผู้ฟังด้วยวิธีที่เรียกว่าบรรยาย ปาฐกถาธรรม แสดงธรรม ที่เรียกว่า ธรรมกถึก แปลว่า ผู้กล่าวธรรม ผู้สอนธรรม การให้ธรรมทาน แสดงให้ผู้ฟังอย่างมีศิลปะ^๙

สมโพธิ ผลเต็ม ได้กล่าวไว้ในวารสารพุทธธรรมว่า กัลยาณมิตร คือ มิตรที่ดีงามทำให้เจริญแก่บุคคลผู้คบหา ได้แก่ ผู้สมบูรณ์ด้วยความมีศีล กำจัดทุกข์นำประโยชน์เกื้อกูลมาให้กับเพื่อนและคนอื่น ดังรูปวิเคราะหว่า บุคคลใดเป็นมิตรมีอุปการะช่วยเหลือโดยอาการทุกอย่าง บุคคลนั้นชื่อว่ากัลยาณมิตร อีกอย่างหนึ่ง คำว่า กัลยาณมิตร ได้แก่ บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยคุณคือศีล เป็นต้นผู้กำจัดความชั่วร้าย เป็นผู้ส่งเสริมประโยชน์ คุณความดีหรือคุณธรรมต่างๆ ที่บุคคลมีและแสดงต่อผู้อื่นเป็นผู้มีปัญญา มีความสามารถ มีความเอื้อเฟื้อช่วยเหลือทำให้เกิดความดี ให้เกิดความรู้ ให้เกิดความเจริญ ความสุขแก่ผู้อื่น^{๑๐}

๑.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระไพโรจน์ อดุล (สมหมาย) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ)” จากการวิจัยพบว่า พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้เป็นต้นแบบโดยยึดหลักการทำงาน คือ การปฏิบัติธรรม ซึ่งเป็นการแสดงแบบอย่างที่ทำให้เข้าใจง่าย

^๗ พระมหาประยูร ธีรวโส, “พุทธวิธีการให้คำปรึกษา”, เอกสารประกอบการบรรยายวิชาชีวิตและความตายในพระพุทธศาสนา, (คณะมนุษยศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ป.ป.).

^๘ วคิน อินทสระ, **พุทธวิธีการสอน**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๒๗.

^๙ พิสิฐ เจริญสุข, **วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่มีประสิทธิผล**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๔๖.

^{๑๐} สมโพธิ ผลเต็ม, “กัลยาณมิตรตา”, **วารสารพุทธธรรม**, ปีที่ ๔๕ ฉบับที่ ๒๗๕ (สิงหาคม ๒๕๔๐).

แต่แฝงไปด้วยความหมายที่ลึกซึ้งอย่างมาก และท่านได้เน้นให้พระภิกษุสามเณรอุบาสกอุบาสิกา ให้เป็นอยู่ด้วยความถูกต้องโดยการปฏิบัติหน้าที่เพราะธรรมะคือ หน้าที่ ผู้ทำหน้าที่ได้ถูกต้อง จึงเป็นผู้ได้ปฏิบัติธรรมอย่างสมบูรณ์

การเป็นต้นแบบในการสวดมนต์ภาวนา ผลการวิจัยพบว่า เป็นการทำให้ผู้ที่มาสวดมนต์ ได้รับความรู้จากการสวดมนต์เป็นการสวดมนต์แปลซึ่งพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้รวบรวม และนำมาแปลให้เป็นฉบับสวณโมกข์ จึงสามารถทำให้รู้ความหมายที่ลึกซึ้ง ถึงแม้บางคน อ่านคำภาษาบาลีไม่ได้เมื่อถึงคำภาษาบาลีอาจจะหยุดสวดแต่ไปจดจ่ออยู่ที่คำแปล จึงทำให้มีประโยชน์และทำให้เป็นการได้ฝึกภาวนาไปด้วยขณะสวดมนต์

การเป็นต้นแบบในการศึกษา ผลการวิจัยพบว่า พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้เป็นต้นแบบในเรื่องการศึกษาทั้งการศึกษาทางโลก เช่น วัฒนธรรมตะวันตก ปรัชญาอินเดีย จิตวิทยา วิทยาศาสตร์และอื่นๆ ส่วนทางธรรม เช่น การศึกษาพระพุทธศาสนานิกายมหายาน พระไตรปิฎกและศาสนาต่างๆ มีความอุตสาหะอดทนศึกษาค้นคว้าหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา อย่างแตกฉานแล้วนำมาเขียนเป็นหนังสือและบทความต่างๆ ออกสู่สังคม^{๑๑}

พระมหาทรศน์ คุณทสสี (โพนดวงกรณ์) ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง การเปรียบเทียบ พุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทกับกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ จากการศึกษาวิจัย พบว่าพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทมีความสอดคล้องกับลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้น ผู้เรียนเป็นสำคัญ ๕ ประการ คือ เรียนรู้อย่างมีความสุข เรียนรู้แบบองค์รวม เรียนรู้จากความคิด การปฏิบัติจริงและการสรุปองค์ความรู้ด้วยตนเอง และเรียนรู้ร่วมกับบุคคลอื่นและเรียนรู้กระบวนการ เรียนรู้ด้วยตนเอง จึงสรุปได้ว่า พุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทกับกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียน เป็นสำคัญเป็นการสอนที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน ซึ่งพื้นฐานหลักสำคัญ ๓ ประการคือ เน้นความแตกต่าง ระหว่างบุคคล เน้นเรียนรู้มีส่วนร่วมในการคิด การปฏิบัติจริงด้วยตนเองและมุ่งเน้นให้ผู้เรียน ได้รับประโยชน์สูงสุดจากการเรียนรู้^{๑๒}

^{๑๑} พระไพโรจน์ อดุลโล (สมหมาย), วิเคราะห์บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมโกศา จารย์ (พุทธทาสภิกขุ), **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. (บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัยพุทธศักราช ๒๕๕๖)

^{๑๒} พระมหาทรศน์ คุณทสสี, การเปรียบเทียบพุทธวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบทกับกระบวนการ เรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗)

พระมหาขวัญชัย วชิรญาณโณ (โคตรชุม) จากการศึกษาวิจัยพบว่า อวัจนภาษา คือ ภาษาที่ไม่ใช่คำพูด เช่น การแสดงท่าทางต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งมนุษย์ใช้เพื่อการสื่อสารควบคู่กับภาษาพูด มาแต่โบราณ อวัจนภาษาที่แสดงออกบางอย่าง มีความคล้ายคลึงกัน สามารถบอกให้ทราบ ถึงลักษณะต่าง ๆ ของผู้แสดง ในการสื่อสารเพื่อเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้า ลักษณะของอวัจนภาษา มีปรากฏแตกต่างกันไปตามแต่ความเหมาะสมกับผู้ฟัง ทรงแสดงทรงใช้เพื่อแทนคำพูดบ้าง เสริมคำพูดบ้าง เพื่อโน้มน้าวใจผู้ฟัง ให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธา น้อมใจไปตามกระแสธรรมะ ที่พระองค์ทรงแสดง มีความสำคัญต่อการเผยแผ่ธรรมะในแง่เป็นกุศโลบายเพื่อเข้าหาผู้ฟังชักนำผู้ฟังเข้าสู่ความสนใจในเนื้อหาของธรรมะ^{๑๓}

พระมหานัด อตถจารี และพระปลัดอาพล สุธีโร “ประวัติการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทย” กล่าวไว้ว่า คุณสมบัติของพระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาไว้ว่า ต้องมีความแม่นยำในหลักของพระพุทธศาสนามีทั้งภูมิธรรม-ภูมิปัญญา สามารถใช้ภาษาและวิธีสอนที่สามารถสื่อถึงประชาชนได้ มีความสามารถในการใช้สื่อเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาช่วยในการเผยแผ่ มีความเข้าใจในวัฒนธรรมท้องถิ่น และสามารถปรับตัวเข้ากับสังคมนั้นได้ดี เป็นผู้ที่มีหลักมนุษยสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์และประชาชนนั้นได้ดี^{๑๔} ซึ่งถือเป็นคุณสมบัติที่ดีของผู้แสดงธรรม หรือผู้ให้ธรรมทาน

พระมหารุ่งเพชร ขวณปญโญ (พัตทาป) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษารูปแบบและวิธีการเผยแผ่พุทธธรรมของพระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) จากการศึกษาวิจัยพบว่า พระธรรมกิตติวงศ์ เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถมาก คือเป็นพหูสูต เป็นนักคิด นักประพันธ์หนังสือ มีอหิชาศัยไมตรี มีน้ำใจโอบอ้อมอารี กล่าวคิด กล่าวทำ กล่าวแสดง มีวิสัยทัศน์ต่อการเผยแผ่ศาสนา กว้างไกล โดยเฉพาะหนังสือธรรมะเป็นคำสอนที่ชักจูงโน้มน้าวจิตใจของบุคคลให้ประพฤติปฏิบัติ ในสิ่งที่ถูกต้องตามหลักพุทธธรรม และส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาตนเอง รูปแบบและวิธีการเผยแผ่ของท่านจึงอาจเป็นแบบอย่าง เป็นบรรทัดฐานการเผยแผ่และสามารถนำไปศึกษาเพื่อใช้เผยแผ่พุทธธรรม ให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น^{๑๕}

^{๑๓} พระมหาขวัญชัย วชิรญาณโณ (โคตรชุม), “ศึกษาวิเคราะห์อวัจนภาษาเพื่อการสื่อสารและการเผยแผ่พุทธธรรม ศึกษาเฉพาะกรณี : คัมภีร์ที่มณิกาย สุตตันตปิฎก”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙).

^{๑๔} พระมหานัด อตถจารี, และพระปลัดอาพล สุธีโร “บทบาทการเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์ในประเทศไทย” *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗).

^{๑๕} พระมหารุ่งเพชร ขวณปญโญ (พัตทาป), “ศึกษารูปแบบและวิธีการเผยแผ่พุทธธรรมของพระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘).

พระมหาสุวิชัย วิชเชสโก ได้สรุปไว้ว่า ทาน คือการให้สิ่งของ เช่น สิ่งที่เป็นปัจจัยสี่ หรือ การให้ทานวัตถุ มีข้าว น้ำ ผ้า ยานพาหนะ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พักอาศัย ประทีปโคมไฟ เป็นต้น อามิสทาน แบ่งตามทายก คือ ผู้ให้มี ๓ ประการ ดังนี้

๑. ทานทาสะ หมายถึง การที่ทายกให้ของที่ดีกว่าของที่ตนบริโภคนิสัยเอง เช่น เมื่อได้มะม่วง ๓ ผล ก็เลือกผลที่เล็กที่สุดไปให้ หรือได้ ๓ ผลที่มีขนาดเท่า ๆ กันก็เลือกผลที่ไม่ชอบให้ การให้อย่างนี้เรียกว่า ทานทาสะ

๒. ทานสหาย หรือสหายทานหมายถึงทายกที่ให้ทานเสมอกันกับของที่ตนเองบริโภคใช้สอย โดยที่ตนบริโภคใช้สอยอย่างไรถึงคราวจะให้ผู้อื่นก็ให้ของอย่างนั้น

๓. ทานบารมี หรือสามีทาน หมายถึงทานที่ทายกให้ของที่ดีประณีตกว่าของตนที่บริโภคใช้สอยโดยเลือกเอาสิ่งที่ดีที่สุดให้ไป อย่างนี้เรียกสามีทานเพราะใจผู้ให้เอาชนะความตระหนี่ ความเป็นเจ้าของแล้วจึงให้ ทานดุจให้สิ่งของแก่คนที่ตนเคารพ หรือมีบุญคุณต่อตนเอง เช่น บิดา มารดา ครู อาจารย์ และพระสงฆ์^{๑๖}

พระมหาดรณรงค์ศักดิ์ โสภณสิทธิ (โสภณ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษาบทบาทการเผยแผ่พุทธธรรมของพระธรรมปริยัติเวที (สุเทพ ผุสฺสธมฺโม) จากการศึกษาวิจัยพบว่า บทบาทการเผยแผ่พุทธธรรมทั้งรูปแบบพระธรรมเทศนา บรรยายธรรมปาฐกถาธรรม ได้มีการยกพุทธศาสนสุภาษิต ยกอุทาหรณ์ เล่านิทาน เปรียบเทียบ ด้วยข้ออุปมาอุปมัย ใช้วิธียกบุคคลเป็นตัวอย่าง ถือว่าเป็นเอกลักษณ์ อันโดดเด่น และถือว่าเป็นรูปแบบ และแนวทางที่ท่านได้นำเอาออกมาเผยแผ่พุทธธรรมมากที่สุด พุทธธรรมที่ท่านนำเสนอเป็นเรื่องง่าย ๆ ใกล้ตัว ท่านได้อธิบายเนื้อหาสาระธรรมชัดเจนแจ่มแจ้งปราศจากความเคลือบแคลงสงสัย สามารถนำไปปฏิบัติให้เกิดผลจริงในชีวิตประจำวัน เพื่อให้เยาวชน ประชาชนได้นำมาปฏิบัติปรับปรุงแก้ไข ชัดเกล่าจิตใจให้ตั้งมั่นอยู่ในจริยธรรม ศีลธรรม คุณธรรมอันดีงาม^{๑๗}

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาค้นคว้าทางเอกสารซึ่งมีลำดับขั้นตอน ดังนี้

- ๑.๗.๑ ค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๗.๒ ค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับวิธีปฏิบัติธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๗.๓ ค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับคุณค่าของธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท

^{๑๖} พระมหาสุวิชัย วิชเชสโก, **ทานก้าวแรกแห่งการพัฒนาคุณภาพชีวิต**, ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (ปทุมธานี : บริษัท ฟองทองเอ็นเตอร์ไพรซ์ จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๒๓-๒๔.

^{๑๗} พระมหาดรณรงค์ศักดิ์ โสภณสิทธิ (โสภณ), “ศึกษาบทบาทการเผยแผ่พุทธธรรมของพระธรรมปริยัติเวที (สุเทพ ผุสฺสธมฺโม)”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙).

๑.๘ ประโยชน์ที่ว่าจะได้รับจากการวิจัย

๑.๘.๑ ทำให้ทราบธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบวิธีปฏิบัติธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๓ ทำให้ทราบคุณค่าของธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท

บทที่ ๒

ธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ธรรมทาน ถือเป็นสิ่งประเสริฐสุดและเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ทั้งหลาย ที่ได้ฟัง และได้ถือปฏิบัติตาม คนจะดีได้เพราะมีบัณฑิตคอยแนะนำตักเตือนอบรมสั่งสอน ชี้ทางออก บอกทางถูกให้ เพื่อความสุขในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ได้ทรงพิจารณาไตร่ตรองว่า พระองค์จะทรงนำหลักธรรมที่ตรัสรู้นี้ ไปแสดงแก่ใคร และจะมีผู้ใดมีความรู้ความเข้าใจพอที่จะฟังธรรมของพระองค์แล้วรู้ตาม ดังนั้น ในบทนี้ผู้วิจัย ได้นำเสนอความหมายของธรรมทาน ความเป็นมาของธรรมทาน รูปแบบของธรรมทาน ลักษณะของธรรมทาน ประเภทของธรรมทาน ระดับของทาน ตัวอย่างของธรรมทาน และอานิสงส์ ของธรรมทาน ซึ่งปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกของพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อให้เป็นประโยชน์ แก่พุทธศาสนิกชน ดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของธรรมทาน

ธรรมทาน คำนี้เกิดจากการรวมกันของสองคำนั่นคือ ธรรม ที่แปลว่า^๑ ธรรมะ, และ ทาน ที่แปลว่าการให้ เมื่อแปลตรงตัวนั้นก็คือ การให้ธรรมะเป็นทาน ดังเช่นการมอบวิชาความรู้ หลักการทำดี ปฏิบัติให้หลีกเลี่ยงการทำผิดมิชอบตามทำนองคลองธรรม เพื่อการดำรงได้ในสังคม ทั้งเพื่อประโยชน์ ของตนเองและประโยชน์สุขของผู้อื่น ซึ่งองค์พระสัมมาสัมมาพุทธเจ้าได้เคยกล่าวไว้ว่าพระพุทธเจ้า ทรงสรรเสริญการให้ธรรมะเป็นทานว่า เป็นสิ่งที่ประเสริฐที่สุด และเป็นสุดยอดแห่งการให้ทานทั้งปวง เหนือกว่าการให้ทรัพย์ เหนือกว่าการให้อาหารหรือวัตถุสิ่งของใด ๆ

^๑ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พ.ศ. ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอักษรเจริญทัศน์), หน้า ๔๒๐.

ธรรมทาน หมายถึง การให้ธรรมเป็นทาน คือ แนะนำสั่งสอนให้ผู้อื่นตั้งอยู่ในธรรม หรือ กล่าวธรรม^๒ ให้ความรู้ ความถูกต้องดีงาม คำสอนมุ่งเน้นให้นำไปปฏิบัติในทางที่ถูกต้อง การทำเป็นแบบอย่าง โดยเฉพาะ ในทางพระพุทธศาสนา การได้สัมผัสทางประสาทหู ตา จมูกกาย ใจ ก่อให้เกิดธรรมารมณ์^๓ การได้รับสัมผัสจากผู้อื่น และผู้อื่นได้รับสัมผัสจากเรา ทำให้เกิดสภาวะ ทางอารมณ์ เช่น ได้ยินเสียงที่ไม่เพราะหู เห็นรูปไม่งาม ดมกลิ่นไม่ดี กายร้อนหนาว มีความโกรธ ที่เกิดจากการกระทำของผู้อื่น เมื่อเกิดขึ้นต้องรู้จักให้อภัยเหล่านี้ก็เรียก “ธรรมทาน” การให้ความรู้ การสอนบอกกล่าวธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าหรือบอกริชาความรู้ที่ไม่เป็นโทษเพื่อให้ผู้รับดำเนินชีวิต ได้อย่างผาสุก พระพุทธองค์ตรัสว่า “การให้ธรรมเป็นทาน ชนะการให้ทั้งปวง”^๔ ตลอดถึงการแนะนำ ในส่วนจิตใจ เช่น การให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง การให้อภัยซึ่งกันและกัน การประชาสัมพันธ์ ในสิ่งที่ดีที่งาม ทั้งในส่วนที่เป็นโลกียธรรม และโลกุตตรธรรม รวมถึงพระธรรมคำสอน ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประกาศแล้วอันเป็นเหตุ นำประโยชน์สุขมาให้ ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ตลอดทั้งคำสอนที่เป็นหนทางความดับทุกข์ ก็จัดเป็นธรรมทานด้วย ธรรมทานเป็นยอดแห่งทานทั้งปวง คือ ประเสริฐสุด กว่าอามิสทานทั้งปวง สมตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทาน ๒ อย่างนี้ ทาน ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ (๑) อามิสทาน (การให้สิ่งของ) (๒) ธรรมทาน (การให้ธรรม) บรรดาทาน ๒ อย่างนี้ ธรรมทานเป็นเลิศ”^๕ และการให้ธรรมเป็นทาน ชนะการให้ทั้งปวง ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระคาถาแก่ท้าวสักกะจอมเทพและเหล่าเทวดาว่า “การให้ธรรม ชนะการให้ทั้งปวง รสแห่งธรรมชนะรสทั้งปวง ความยินดีในธรรม ชนะความยินดีทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ชนะทุกข์ทั้งปวง”^๖

๒.๑.๒ ความหมายของคำว่าธรรม

ธรรม หมายถึง คุณงามความดี เช่น เป็นคนมีธรรมะ เป็นคนมีศีลธรรม คำสั่งสอน ในศาสนา เช่น แสดงธรรม ฟังธรรม ธรรมะของพระพุทธเจ้า หลักประพฤติปฏิบัติในศาสนา เช่น ปฏิบัติธรรม ประพฤติธรรม ความจริง เช่น ได้ดวงตาเห็นธรรม ความยุติธรรม ความถูกต้อง เช่น

^๒ พระราชสุธี (โสภณ โสภณจิตโต), อุทยานบุญ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ กุฑมอร์นิง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๘๓.

^๓ พระมหาสุวิทย์วิชเชสโก, ทานก้าวแรกแห่งการพัฒนาคุณภาพชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (ปทุมธานี: บริษัท ฟองทองเอ็นเตอร์ไพรซ์ จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๒๑.

^๔ อัง.ทุก.(ไทย) ๒๐/๑๕๗/๑๒๔.

^๕ อัง.ทุก.(ไทย) ๒๐ / ๑๔๒ / ๑๒๐.

^๖ ชุ.ธ.(ไทย) ๒๕ / ๓๕๔ / ๑๔๔.

ความเป็นธรรมในสังคม กฎ กฏเกณฑ์ เช่น ธรรมะแห่งหมู่คณะ กฎหมาย เช่น ธรรมะระหว่างประเทศ สิ่งทั้งหลาย สิ่งของ เช่น เครื่องไทยธรรม^๗ นอกจากนี้ ธรรมะ ยังหมายถึง สภาพที่ทรงไว้, ธรรมดา, ธรรมชาติ, สภาวะธรรม, สัจจธรรม, ความจริง, เหตุ, ต้นเหตุ, สิ่ง, ปรากฏการณ์, ธรรมารมณ์, สิ่งที่ใจคิด, คุณธรรม, ความดี, ความถูกต้อง, ความประพฤติชอบ, หลักการ, แบบแผน, ธรรมเนียม, หน้าที่, ความชอบ, ความยุติธรรม, พระธรรม, คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งแสดงให้เห็นเปิดเผยปรากฏขึ้น^๘

พุทธทาส ได้ให้ความหมาย ธรรม ในภาษาบาลีว่า ธมฺม ในภาษาสันสกฤตเขียน ธรรม ในภาษาไทย เรียกธรรมสามคำนี้ออกเสียงต่างกัน ซึ่งหมายถึง ธรรมะ ซึ่งแปลว่า สิ่งที่เป็นจริง สัพเพ ธมฺมา ก็แปลว่า สิ่งทั้งปวงที่เป็นจริง ต้องทำในใจให้แจ่มแจ้ง เล็งถึงสิ่งทั้งปวงกันก่อนว่าถ้าเราพูดเป็นไทยๆ ว่าสิ่งทั้งปวงแล้วมันหมายถึงอะไรบ้างมันก็ต้องหมายถึงทุกสิ่ง ไม่ยกเว้นอะไรทั้งหมดจะเป็นเรื่องโลกหรือเรื่องธรรมะก็คือ สิ่งทั้งปวงจะเป็นฝ่ายวัตถุหรือฝ่ายจิตใจก็คือสิ่งทั้งปวง หรือถ้าจะมีอะไรไปมากกว่านั้นอีกคือมากไปกว่าจิตใจและวัตถุ คือมีสิ่งที่สามขึ้นมาอีก ก็ยังคงเรียกว่าสิ่งทั้งปวง ซึ่งรวมความอยู่ในคำว่าธรรม หรือ ธรรมชาติ ทุกสิ่งอย่างล้วนเป็นไปตามชาติ เป็นไปตามกฎปฏิจจุมุบาท หรือ อิทัปปัจจยตา นั้นเอง^๙

๒.๑.๓ ความหมายของคำว่าทาน

ทาน เป็นหลักธรรมเบื้องต้นในพระพุทธศาสนา เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจซึ่งกันและกัน เอาไว้ พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่ทาน เพราะจัดเป็นการทำบุญอย่างหนึ่งในบุญกิริยาวัตถุ ๓ อย่าง^{๑๐} คือ บุญสำเร็จด้วยการให้ บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล และบุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา การทำบุญทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นหนทางในการปฏิบัติตนเพื่อจะเข้าสู่เป้าหมายตามเจตนาของผู้กระทำนั้น ๆ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ส่วนความหมายของทานในพระไตรปิฎกนั้น หมายถึง การให้วัตถุที่ควรให้ให้แก่ชนทุกชั้น ไม่ว่าจะเป็นการให้แบบบูชาคุณ ตอบแทนอุปการคุณ การให้ความรู้หมายถึง การให้อภัยไม่เบียดเบียนแก่คนหรือสัตว์อื่น ตามความหมายนี้^{๑๑} คือ การงดเว้นจากเวรภัย ได้แก่ การรักษาศีล มีเว้นจากการฆ่าสัตว์เบียดเบียนชีวิตผู้อื่น เป็นต้น การรักษาศีล เป็นการให้ทานอย่างหนึ่งซึ่งถือเป็นการให้ที่ยิ่งใหญ่ เพราะเป็นการให้ความปลอดภัยไม่เบียดเบียนทำร้ายในชีวิตแก่สัตว์ทั้งหลายและความหมายของทานในอรรถกถาทาน หมายถึง ทานวัตถุ เพราะบุคคลให้ทานด้วยวัตถุนี้ ฉะนั้น วัตถุนี้ จึงชื่อว่า ทาน อธิบายว่า

^๗พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๔๒๐.

^๘พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๔๑-๑๔๒.

^๙พุทธทาสภิกขุ, อิทัปปัจจยตา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา), หน้า ๓๓๖.

^{๑๐}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๕.

^{๑๑}อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๒๘๕-๒๘๐/๔๕๕.

เขามอบทรัพย์สินที่มีอยู่ของตนแก่ผู้อื่น ทาน หมายถึง จากเจตนา เจตนาเป็นเหตุบริจาคนั้น อันมีสิ่งของที่ควรให้ ๑๐ อย่าง มีข้าว เป็นต้น อันมีสัมมาทิฐิเป็นตัวนำแก่บุคคลอื่น นอกจากนี้ ทาน ยังหมายถึง ความไม่โลภ ซึ่งประกอบด้วยเจตนาอันเป็นเหตุบริจาคนั้นโดยเนื้อความมีเพียง ๒ อย่าง คือ จากเจตนา และไทยธรรม^{๑๒}

กล่าวโดยสรุปแล้ว ทาน หมายถึง การให้ การให้ปัน การให้ธรรมะเป็นทาน การแบ่งปัน สิ่งที่เป็นวัตถุและสิ่งที่ไม่ใช่วัตถุแก่สรรพสัตว์ เพื่ออนุเคราะห์ สงเคราะห์ ตอบแทนและบูชาคุณ ด้วยเจตนาอันบริสุทธิ์โดยไม่หวังสิ่งใดตอบแทนนั่นเอง รวมไปถึงการให้อภัยด้วย

๒.๒ รูปแบบของธรรมทาน

รูปแบบของธรรมทานนั้นมีทั้งแบบการฟังธรรมตามกาล และสนทนาธรรมตามกาล เพื่อให้เกิดความเหมาะสมตามเหตุตามปัจจัยแก่ผู้รับธรรม

๒.๒.๑ การฟังธรรมตามกาล

การให้ธรรมนั้นเป็นการยาก ซึ่งหมายถึง การพูดธรรม หรือ การบรรยายธรรมเป็นเรื่องยาก เพราะบุคคลที่จะให้ธรรมะนั้นนั้นจะต้องมีภูมิรู้ภูมิธรรม และเลือกเวลาที่เหมาะสมที่จะแสดงธรรม ในขณะที่เดียวกันผู้ฟังธรรม ก็ควรเลือกเวลาที่เหมาะสมที่จะฟังธรรม^{๑๓} เช่น

๑. วันธรรมสวนะ หรือวันพระนั่นเอง แต่ในปัจจุบัน อาจเลือกเอาวันที่เราว่างจากภารกิจทั้งหลาย เช่น วันหยุดสุดสัปดาห์ หรือวันที่ทางวัดกำหนดให้มีการแสดงธรรม

๒. เมื่อเวลาที่จิตถูกวิตกครอบงำ คือ เมื่อใจเราคิดไม่ดี เกิดความขุ่นมัว เศร้าหมองไม่พอใจ หรือมีความฟุ้งซ่านรำคาญใจ เมื่อนั้นก็ควรไปฟังธรรม เช่นในเวลาที่เกิดความคิดฟุ้งซ่านด้วยเรื่องทางเพศ (กามวิตก) หรือเมื่อเกิดความโกรธ อยากทำร้ายทำลายผู้อื่น (พยาบาทวิตก) หรือเมื่อเกิดความคิดอยากเบียดเบียนกลั่นแกล้งใคร (วิหิงสาวิตก) ก็ให้รีบชวนขวายเป็นไปฟังธรรมโดยเร็ว

๓. เมื่อมีผู้รู้มาแสดงธรรม เพราะบุคคลอย่างนี้หาได้ยาก เมื่อมีโอกาสนี้จะได้ประโยชน์จากท่าน ก็ไม่ควรปล่อยให้ผ่านไป คือเมื่อมีผู้มีความรู้มีความสามารถ และมีธรรมมาแสดงธรรมให้รีบไปฟัง เพราะบุคคลเช่นนี้หาได้ยากในโลก ดังนั้น เมื่อมีโอกาสนี้เราต้องรีบไปฟังธรรมจากท่าน

สรุปว่า การให้ธรรมทานจากบัณฑิตก็ดี การรับธรรมจากบัณฑิตก็ดี ทั้งผู้รับและผู้ให้ พระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าประเสริฐสุด และการคบบัณฑิตก็เช่นเดียวกัน ย่อมประเสริฐกว่า การคบคนพาล เพราะคนพาลย่อมนำความเดือดร้อนมาให้ ความมีติดบอดไม่เกิดปัญญา ไม่เป็นไปเพื่อความเจริญ และไม่เป็นไปเพื่อประโยชน์ทั้งในโลกนี้ และในโลกหน้า

^{๑๒} พ.ช.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๙๖๒.

^{๑๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ธรรมนุญชีวิตพุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔), หน้า ๓๒๔.

๒.๒.๒ สันทนาธรรมตามกาล

การสนทนาธรรมตามกาล คือการพูดคุยซักถามแลกเปลี่ยนธรรมะซึ่งกันและกันระหว่างสองคนขึ้นไป เพื่อให้เกิดปัญญา และจะต้องรู้จักเลือกและแบ่งเวลาให้เหมาะสม ซึ่งจะทำให้ได้รับความเบิกบานใจ มีความสุขและได้บุญกุศลไปในการสนทนาธรรมด้วย

๑. คู่สนทนาธรรมต้องพูดธรรมะเป็น คือรู้และเข้าใจอย่างไรแล้วก็สามารถ ถ่ายทอดเป็นคำพูดให้ผู้ฟังเข้าใจตามนั้นได้ด้วย โดยยึดหลักในมงคลที่ ๑๐ คือ มีวาจาสุภาषิตเป็นบรรทัดฐาน จะได้ไม่เกิดการแตกร้าง เข้าใจผิดแก่ผู้ฟัง คือ

- (๑) เรื่องที่พูดต้องเป็นเรื่องจริง
- (๒) ต้องพูดด้วยถ้อยคำที่ไพเราะ
- (๓) เรื่องที่พูดนั้นเป็นเรื่องมีประโยชน์
- (๔) ต้องพูดด้วยจิตเมตตา
- (๕) ต้องพูดถูกกาลเทศะ

การพูดธรรมะนั้นจะต้องยึดเอาความจริงความถูกต้องเป็นหลัก ไม่ใช่พูดเพื่อให้ถูกใจใคร ต้องพูดให้ถูกกาลเทศะ มีความพอเหมาะพอดี รู้จักใช้วาจาสุภาषิต

๒. คู่สนทนาต้องฟังธรรมเป็น คือฟังด้วยความพิจารณา รู้จักพิจารณาตามธรรมเลือกเอาสิ่งที่เป็นประโยชน์จากการฟัง การจะหยิบยกประโยชน์จากการฟังนั้นยาก กว่าที่การพูดธรรมะให้คนอื่นฟังหลายเท่า ที่ว่ายากนั้นก็เพราะ

(๑) ยากที่จะควบคุมใจให้อยากฟังธรรม เพราะการฟังธรรมนั้นไม่สนุกเหมือนการไปฟังละครหรือฟังเพลง ถ้าไม่รู้จักควบคุมตนเอง ฟังไปได้สักนิดอาจจะหลับ หรือใจลอย คิดไปถึงเรื่องอื่น

(๒) ยากที่จะยอมรับธรรมะที่ได้ยินนั้นเข้าไปสู่ใจ เพราะกิเลสต่างๆ ในตัวเรา เช่น ความหัวดี ความถือตัว ความเห็นผิด ฯลฯ มันคอยต่อต้านธรรมะไว้ เมื่อธรรมะที่ได้ฟังขัดกับความเคยชินประจำตัว เช่น ฟังว่าต้องมีวินัยให้ข้ามถนนตรงทางม้าลาย ฟังแล้วก็เริ่มขัดใจ เพราะมันขัดกันกับความเคยชินของตัวเอง ขัดกับกิเลสในตัวเลยไม่ค่อยจะยอมรับ มันนึกค้ำในใจ

ผู้ที่ฟังธรรมเป็นนั้น จะต้องหมั่นฟังธรรมบ่อยๆ จนเคยชิน ฝึกเป็นคนมีความเคารพมองคนอื่นในแง่ดี มีความอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่ถือตัว มีความสันโดษ ไม่ฟังเพื่อห่อเหิม รู้จักพอ รู้จักประมาณ และมีความกตัญญูรู้อุปการคุณ ที่ท่านทำแล้วแก่ตน จะทำให้มีอริยาศัยใฝ่ธรรมฟังธรรมเป็น สามารถรองรับธรรมะที่ได้ยินได้ฟังนั้นได้

๓. คู่สนทนาต้องสนทนาธรรมเป็น คือต้องทั้งฟังด้วย และพูดด้วยในเวลาเดียวกัน เขาพูดเราฟัง เราพูดเขาฟัง บางอย่างเราไม่อยากจะฟัง แต่เมื่อเขาพูดเราก็จำต้องฟัง บางอย่างเราอยากจะพูด แต่ไม่มีจังหวะที่จะพูดก็ จำต้องระงับใจไว้ไม่พูด เมื่อตอนสอนคนอื่นเขาไม่มีใครค้านสักคำ นิ่งฟังยอมเราหมด

แต่ตอนสนทนาธรรม เราจะต้องลดตัวลงมาอยู่ในฐานะเป็นทั้งคนพูด ทั้งคนฟัง ถ้าพูดถูกเขาก็ชม พูดผิดเขาก็ค้าน อาจถูกตี ถูกขัด ต้องควบคุมใจให้ดี

ผู้ที่สนทนาธรรมได้ จึงต้องฝึกขันธ์ ๖ จนมีความอดทนต่อการถูกตีเป็นเลิศ ทนคำพูดที่ไม่ชอบใจได้ทั้งจากคนที่สูงกว่าและต่ำกว่า มีความว่าง่าย สอนง่ายในตัว และต้องเลือกคู่สนทนาเป็น คือต้องเป็นคนประเภทสมณะไม่สงบด้วยกัน

มีผู้อุปมาไว้ว่า การพูดธรรมะให้คนอื่นฟังก็เหมือนชกมวย ชกจนหมดแรงเราก็ไม่เจ็บสักนิด หมดมันแพ้เราทุกที ทีนี้การฟังธรรมที่คนอื่นพูด เหมือนการชกกระสอบทราย คือชกไปก็รู้สึกเจ็บมือมาบ้าง ฟังเขาพูดก็เหมือนกันใจเราสะเทือนบ้าง แต่การสนทนาธรรมนั้นเหมือนการขึ้นชกบนเวทีจริงๆ เราชกเขาเขาชกเรา ชกกันไปชกกันมา ถูกล่อถูกหลอก ถูกกวมใจตลอดเวลา ถ้าไม่ระวังให้ดี อาจจนไม่ได้ใคร่ขึ้นมา ตนเองกลายเป็นคนพาลไป

๒.๒.๓ ข้อควรปฏิบัติในการสนทนาธรรม

๑. ต้องชำระศีลให้บริสุทธิ์ก่อน ถ้าเป็นฆราวาสก็ต้องรักษาศีล ๕ ให้บริสุทธิ์
๒. ต้องหมั่นเจริญสมาธิภาวนาเป็นประจำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก่อนสนทนาธรรม ถ้าได้ทำสมาธิก่อนจะดีมาก เพราะใจจะผ่องใสดี ทำสมาธิจนรู้สึกเหมือนอย่างกับว่า ทั้งเนื้อทั้งตัวของเราเป็นก้อนธรรมทั้งก้อน ให้ตัวเป็นธรรมใจเป็นธรรมเสียก่อนแล้วจึงมาสนทนาธรรมกัน
๓. แต่งกายสุภาพ ชั้นแรกเราชำระศีลให้บริสุทธิ์นั้น กายกับวาจาเป็นธรรมแล้ว เมื่อเราฝึกทำสมาธิบ่อยๆ ใจของเราก็เป็นธรรมด้วย ถึงเวลาจะสนทนาก็ต้องแต่งกายให้สุภาพ สะอาดตา ยิ่งถ้าเป็นชุดขาวได้ยิ่งดีมาก ไม่ควรใช้เสื้อผ้าสีบาดตา ทั้งนี้เพื่อให้เครื่องประกอบกายของเราก็เป็นธรรมด้วย
๔. กิริยาสุภาพ จะยืนจะเดินจะนั่งให้เรียบร้อย หนักแน่น สงบเสงี่ยม สำรวม มีกิริยาเป็นธรรม ไม่ให้กิริยาของเราทำให้ผู้อื่นขุ่นใจ
๕. วาจาสุภาพ คือมีวาจาสุภาพติดตังได้กล่าวมาแล้ว ไม่พูดเสียงดัง ไม่สรวลเสเฮฮา ไม่ยกตนข่มท่าน ไม่รู้บอกว่าไม่รู้ ควรชมก็ชม ควรติก็ติ แต่ไม่ด่า
๖. ไม่กล่าวค้านพุทธพจน์ เพราะพุทธพจน์คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นั้น โดยเนื้อแท้แล้วย่อมถูกต้องร้อยเปอร์เซ็นต์ อรรถกถาหรือฎีกา เกือบทั้งหมดก็ถูกต้อง ขึ้นอยู่กับว่าสติปัญญาของเรามีพอจะไตร่ตรองตามท่านหรือไม่ ถ้าเราไปกล่าวค้านหรือปฏิเสธโดยเด็ดขาดไว้แล้ว ประการแรกก็ไม่ว่าจะใช้อะไรเป็นมาตรฐานประการที่ ๒ หากคู่สนทนาอธิบายหรือชี้แจงถึงเหตุผลให้เราฟัง แม้เราจะเข้าใจก็อาจไม่ยอมรับ เพราะกลัวเสียหน้า มีทิฐิ ทำให้เกิดการวิวาทบาดหมางใจกันได้ ดังนั้นสำหรับอรรถกถาหรือฎีกา เมื่อไม่เห็นด้วยก็ควรแสดงเพียงแต่ความรู้สึกสงสัย หรือแสดงความคิดเห็นของตนว่า น่าจะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้มากกว่า พร้อมกับขอความเห็นจากคู่สนทนา

๗. ไม่พูดวาทะที่ทำให้เกิดความแตกร้าง ไม่ใช่คำพูดก้าวร้าวรุนแรง แต่ใช้วาทะที่ก่อให้เกิดความสามัคคี ประสานน้ำใจ

๘. ไม่แสดงอาการโกรธเมื่อถูกขัดแย้ง เราพูดอะไรไปถ้าเขาแย้งมาอย่าเพิ่งโกรธให้พิจารณาไตร่ตรองดูโดยแยบคาย เพราะบางที่เราอาจมองข้ามอะไรบางอย่างไป เรื่องบางเรื่องอาจถูกในที่หนึ่งแต่ผิดในที่หนึ่ง ขึ้นอยู่กับเวลาและสถานที่ ถ้าเราด่วนโกรธเสียก่อนความคิดที่จะไตร่ตรองตามก็ไม่มีปัญญาของเราจะถูกความโกรธปิดบังหมด

๙. ไม่ปรารถนาลามก คิดที่จะให้ตนมีชื่อเสียง อยากเด่นอยากดัง ตั้งใจจะฉีกหน้าผู้อื่นเพื่อให้ตนดัง ถ้าวันไหนจะไปสนทนาธรรม แล้วเกิดมีความรู้สึกอยากจะไปฉีกหน้าใคร วันนั้นให้นอนอยู่บ้านดีกว่า มันไม่เป็นธรรมตั้งแต่ต้นแล้ว อย่าไปสร้างเวรสร้างกรรมเลย

๑๐. จิตไว้ว่าจะสนทนาธรรมเพื่อให้เกิดปัญญา จะเอาความรู้ของเราไปต่อ เอาความรู้คนอื่นเขามาไม่ใช่ไปเพื่ออวดรู้ แต่จะไปแลกเปลี่ยนความรู้กัน

๑๑. ไม่พูดออกนอกเรื่องที่ตั้งประเด็นไว้ ไม่อย่างนั้นจะกลายเป็นอวดดีหรือนินทาคนอื่นไป เช่น พูดเรื่องบาป พูดไปพูดมากกลายเป็นว่า “ฉันนะไปทำทานไว้ที่นั่นที่นี้” กลายเป็นอวดว่าฉันใจบุญนะ หรือพูดเรื่องทาน พูดไปพูดมากกลายเป็นว่า “อ้อ!แม่คนนั้นนะขี้เหนียว อีตาเศรษฐีคนนั้นขี้เหนียว” ถามว่าใครดี “ฉันฉัน” อย่างนี้ใช้ไม่ได้

๑๒. ไม่พูดนานไปจนน่าเบื่อ รู้จักกาลเทศะ เรื่องบางเรื่องแม้ว่าฟังแต่ถ้าพูดนานไปมากไปผลที่ได้กลับจะน้อยลงกว่าพูดพอดีๆ เหมือนคนรับประทานอาหาร แม้เป็นอาหารดีรสอร่อย ถ้ารับประทานอิมไปจนจุกท้องเพื่อ ทีหลังก็จะพาลชยาดไม่อยากจะไปรับประทานอาหารชนิดนั้นๆ

สรุปหลักในการสนทนาธรรมรวมได้เป็น ๓ ประการ คือ

๑. สนทนาในธรรม คือเรื่องที่ใช้สนทนากันจะต้องเป็นเรื่องธรรมะ ให้อยู่ในวงธรรมะอย่าออกนอกวง

๒. สนทนาด้วยธรรม คือจะต้องไม่แสดงกิริยาวาจาให้ผิดธรรมะ เช่น มีการเคารพกันโดยฐานานุรูป ควรไหว้ก็ไหว้ ควรกราบก็กราบ อย่าคิดทะนงตัวด้วยเหตุคิดว่ามีความรู้มากกว่าเขา ในทางวาจา ก็ใช้ถ้อยคำสุภาพเรียบร้อย เป็นวาจาสุภาพชิต ถ้าฝ่ายหนึ่งถูกก็ชม ถ้าอีกฝ่ายผิดก็ทักโดยสุภาพ ไม่กล่าววาจาเหน็บแนมล่วงเกิน และถ้าพลาดพลั้งก็ขอโทษ ไม่ใช่สนทนากันด้วยกิเลสหรือปล่อยกิเลสออกมาโต้กันดังได้กล่าวมาแล้ว

๓. สนทนาเพื่อธรรม คือผู้สนทนาต้องตั้งจุดมุ่งหมายไว้ในใจของตนให้แน่นอนว่าเราจะหาความรู้ความเข้าใจในธรรมะให้ยิ่งขึ้นไป ไม่ใช่จะ อวดรู้หรืออวดธรรมะ แม้บางจังหวะเราเป็นผู้แสดงความรู้ออกไป ก็คิดว่าเราจะเอาความรู้ของเราไปต่อเอาความรู้ของผู้อื่นเข้ามามิใช่จะเพื่ออวดรู้

หลักในการเลือกคู่สนทนาธรรมมีอยู่ ๒ ประการ คือ

๑. คู่สนทนาต้องมีอัธยาศัยใฝ่ธรรมและสงบเสงี่ยมเยี่ยงสมณะ แม้เป็นฆราวาสก็เป็นคนรักสงบ ไม่เป็นคนชอบवादภูมิ ไม่ชอบโม้

๒. เรื่องที่จะสนทนาต้องเหมาะกับบุคคลนั้นๆ เช่น คุญเรื่องพระวินัยกับผู้เชี่ยวชาญพระวินัย คุญเรื่องชาดกกับผู้เชี่ยวชาญชาดก จะสนทนาเรื่องสมาธิ ก็เลือกสนทนากับผู้ที่เขาฝึกสมาธิมาแล้ว อย่างจริงจัง เป็นต้น^{๑๔}

๒.๓ ลักษณะของธรรมทาน

ธรรมทานนั้นในครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการเผยแพร่แบบประยุกต์ เข้ากับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ทางสังคม จารีต ประเพณี ของในแต่ละท้องถิ่น ที่มีความแตกต่างกันและทรงใช้อุบายในการเลือกบุคคลและรอจังหวะหรือโอกาสในการสอน ของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้ง จะมีคุณลักษณะซึ่งเรียกได้ว่า เป็นลีลาการสอน ๔ รูปแบบ คือ สันตัสสนา สมาทปนา สัมปหังสนา และ สมุตเตชนา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. สันตัสสนา^{๑๕} ชี้แจงให้เห็นชัด คือ จะสอนอะไรก็ชี้แจงจำแนกแยกแยะอธิบายและ แสดงเหตุผลให้ชัดเจนจนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้งเห็นจริง ในสิ่งที่สอนดูชี้ให้เห็นด้วยตาตัวเองในแต่ละครั้ง ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมจบลงจะมีคำสรรเสริญจากผู้ฟังธรรมในตอนท้ายว่า ภาสิตของพระองค์ แจ่มแจ้งนัก พระองค์ทรงประกาศธรรมโดยอเนกปริยายเปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกรทางแก่คนหลงทางหรือส่องประทีปในที่มืดให้ผู้มีจักษุจักษุเห็นรูปได้^{๑๖}

๒. สมาทปนา^{๑๗} ชวนให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ คือ สิ่งใดควรปฏิบัติหรือหัดทำก็แนะนำ บรรยายให้ซาบซึ้งในคุณค่ามองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนบำเพ็ญจนเกิดยอมรับอยากลงมือทำ หรือนำไปปฏิบัติ คนผู้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วมีจิตคล้อยตามพระธรรมเทศนาเกิดอุตสาหะ อยากปฏิบัติตามในสิ่งที่พระองค์ทรงแสดง เช่น คนผู้ได้ฟังทานกถาคือว่าอาจเป็นเครื่องพรรณนา ถึงการให้ทาน พรรณนาถึงอันสงฆ์ของการให้ทานเอง และการชักชวนผู้อื่นในการให้ทาน จะทำให้ได้ ทั้งโภคสมบัติและบริวารสมบัติ จึงพยายามชวนช่วยทำกรรม ที่จะยังสมบัติทั้งสองนั้นให้สำเร็จได้

^{๑๔} พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ, มงคลชีวิต ๓๘ ประการ ฉบับทางก้าวหน้า, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด), หน้า ๒๗๗-๒๘๓.

^{๑๕} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ด่านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๓๑), หน้า ๓๒๕.

^{๑๖} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๐/๘๕.

^{๑๗} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๐๖.

๓. สมุตเตชนา^{๑๘} เราใจให้อาจหาญแกล้าเกล้า คือ ปลุกเราใจให้กระตือรือร้น เกิดความอุตสาหะ มีกำลังใจแข็งขันมั่นใจที่จะทำให้สำเร็จลงได้ สู้งานไม่หวั่น ไม่กลัวเหนียว ไม่กลัวยาก คำนึงถึงประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติ ตามคำสอนของพระพุทธเจ้า เช่น พระจักขุปาลเถระ ได้ตั้งจิตอธิษฐาน ที่จะไม่จำวัดตลอดไตรมาสเพื่อปฏิบัติกรรมฐาน จนได้บรรลुพระอรหันต์ พร้อมกับการแตกสลายของประสาทตา แม้นัยน์ตาของท่านจะแตกไปแล้วท่านก็ได้ทรงไว้ ซึ่งพระพุทธศาสนา^{๑๙}

๔. สัมปหังสนา^{๒๐} ปลอบขโลมใจให้สดชื่นร่าเริง คือ บำรุงจิตใจให้เข้มแข็งเบิกบาน โดยชี้ให้เห็นผลดี หรือคุณประโยชน์ที่จะได้รับ และทางที่จะก้าวหน้าบรรลุผลสำเร็จยิ่งขึ้นไป ทำให้ผู้ฟังมีความหวัง และร่าเริงเบิกบานใจ เช่น ในคราวที่พระพุทธเจ้า เสด็จเข้าไปบิณฑบาตที่บ้านของอุทัยพราหมณ์ พราหมณ์ก็เอาข้าวใส่บาตรถวายแต่พระองค์.ๆ ได้ตรัสตอบพราหมณ์ เป็นคาถาเล่นคำโดยปฏิภาณ สอดแทรกไปด้วยความร่าเริงในธรรม เป็นทำนองเตือนพราหมณ์ ไม่ให้ท้อถอย เพราะการกระทำจะให้ผลได้โดยส่วนมากก็ต้องทำบ่อยๆ^{๒๑}

พระธรรมปิฎก (ประยูรค์ ปยุตโต) ให้ทัศนะว่า^{๒๒} สิ่งที่เราควรทำความเข้าใจอีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ ลักษณะงานสอนซึ่งแตกต่างกันตามประเภทวิชาอาจแยกได้เป็น ๒ ประเภท คือ วิชาประเภท ชี้แจงข้อเท็จจริง เช่น ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เป็นต้น การสอนวิชาประเภทนี้ หลักสำคัญอยู่ที่ ทำให้เกิดความเข้าใจในข้อเท็จจริงการสอนจึงมุ่งเพียงหาวิธีการให้ผู้เรียนเข้าใจตามที่สอน ให้เกิดพหุสัจจะเป็นส่วนใหญ่ ส่วนวิชาอีกประเภทหนึ่งซึ่งเกี่ยวข้องกับคุณค่าในทางความประพฤติ โดยเฉพาะวิชาศีลธรรมและวิชาจริยธรรมทั่วไปการสอนที่จะได้ผลดี นอกจากให้เกิดความเข้าใจแล้ว จะต้องให้เกิดความรู้สึกมองเห็นคุณค่าความสำคัญจนมีความเลื่อมใสศรัทธาที่จะนำไปประพฤติปฏิบัติด้วย สำหรับวิชาประเภทนี้ ผลสำเร็จอย่างหลังเป็นสิ่งสำคัญมาก และมักทำได้ยากกว่าผลสำเร็จอย่างแรก เพราะต้องการคุณสมบัติขององค์ประกอบในการสอนทุกส่วน นับตั้งแต่คุณสมบัติส่วนตัวของผู้สอน ไปที่เดี่ยวยิ่งในงานประดิษฐานพระพุทธศาสนาที่จะให้คนจำนวนมากยอมรับด้วยแล้ว ก็ยังเป็นเรื่องสำคัญมาก

^{๑๘} พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๐๔.

^{๑๙} ชู.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๑๗.

^{๒๐} พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๒๘.

^{๒๑} ส. .ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๘/๒๘๖.

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ประยูรค์ ปยุตโต), เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๑), หน้า ๖-๒๖.

๒.๔ ประเภทของธรรมทาน

ประเภทของธรรมทานธรรมทาน นั้น แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ วิทยาทาน และ อภัยทาน มีรายละเอียด ดังนี้^{๒๓}

๑. วิทยาทาน คือ การให้ความรู้ ยังแบ่งออกได้อีกเป็นวิทยาทานทางโลกและวิทยาทานทางธรรม

วิทยาทานทางโลก คือ การสั่งสอนให้เกิดความรู้ความสามารถในเชิงศิลปะวิทยาการ เพื่อนำไปประกอบสัมมาอาชีพเลี้ยงชีวิตและสามารถดำเนินชีวิตต่อไปได้ด้วยความสะดวกสบาย ทุกอย่างดั่งนั้น ทางพระพุทธศาสนาได้จัดความรู้ว่าเป็นขุมทรัพย์อย่างหนึ่ง ชื่อ องค์กรสมณินิ แปลว่า ขุมทรัพย์ติดตัวได้บุคคลผู้มีความรู้ดีจึงเปรียบได้ว่ามีขุมทรัพย์ติดตัวไป ไม่ว่าจะอยู่ที่ไหน ก็เชื่อมั่นได้ว่า จะสามารถใช้ปัญญารักษาตัวเองให้อยู่รอดปลอดภัยได้

วิทยาทานทางธรรม จัดเป็นธรรมทานแท้ คือ การให้ความรู้ที่เป็นธรรมะนั้น ยิ่งเป็นสิ่งประเสริฐ ด้วยเหตุที่ว่า การดำเนินชีวิตของแต่ละคนนั้นถ้าขาดเสียซึ่งหลักธรรมชีวิต ก็จะพบแต่ความทุกข์เดือดร้อน ผิดหวังตลอดไป ต่อเมื่อได้รับฟังธรรม และนำมาประพฤติปฏิบัติ ให้ถูกต้องเหมาะสมย่อมเกิดความเจริญงอกงามในชีวิตของตนทำให้จิตใจปลอดโปร่ง สะอาด บริสุทธิ์ ผ่องใส ในที่สุดก็ทำให้รู้แจ้งเห็นจริง ในพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเข้าถึงความสุขที่แท้จริงได้ การให้คำสอนที่ถูกต้องที่เป็นธรรมะนั้น เปรียบได้กับการให้ขุมทรัพย์ที่เป็นอมตะติดตัวไว้ หรือให้ประทีปแสงสว่างที่คอยติดตามไป ดั่งนั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงกล่าวว่า การให้ธรรมทาน เปรียบเหมือนการให้ขุมทรัพย์ หรือประทีปที่จะเป็นเครื่องส่องทางชีวิต ให้ดำเนินไปในทางที่ถูกต้อง ดีงาม นำชีวิตไปสู่ความสุข ความเจริญและเมื่อยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร ย่อมเป็นผู้ไม่ตกต่ำ มีชีวิตที่ดีงามได้เกิดในสุคติภพ เมื่ออบรมบ่มบารมีให้แก่กล้าแล้ว ย่อมสละละกิเลส ได้โดยสิ้นเชิง เข้าถึงพระนิพพานได้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า การให้ธรรมะ ย่อมชนะการให้ทั้งปวง^{๒๔}

๒. อภัยทาน คือ การให้ความปลอดภัยให้ความไม่มีภัยแก่ตนและผู้อื่นไม่ถือโทษโกรธเคือง ในการล่วงเกินของผู้อื่น ไม่มีเวร ไม่ผูกเวรกับผู้ใด ทั้งยังมีจิตเมตตาปรารถนาดีต่อผู้อื่นเป็นนิตย์ การให้อภัย เป็นการให้ที่ไม่ต้องลงทุนอะไรเลย เป็นการให้ที่ง่าย แต่ที่บางคนทำได้ยากเพราะมีกิเลส อยู่ในใจ ต้องอาศัยการฟังธรรมประพฤติปฏิบัติธรรมบ่อยๆ จนเกิดความเข้าใจแจ่มแจ้งเห็นคุณประโยชน์ ของการให้อภัย แล้วจะให้อภัยได้ง่ายขึ้น หากมองเฉินๆ จะดูเหมือนว่าการให้อภัยเป็นการให้ประโยชน์ สุขแก่ผู้อื่น ทำให้ผู้อื่นมีความสุขสบายใจ แต่แท้ที่จริงแล้วผู้ที่ได้รับประโยชน์สุขมากที่สุด ก็คือตนเอง

^{๒๓} พระธรรมปิฎก, พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๔๔.

เพราะทุกครั้งที่ให้อภัยได้ จะรู้สึกปลอดโปร่งเบากายสบายใจ สดชื่นแจ่มใส มีความสุข นอกจากนี้ การช่วยเหลือผู้ที่ตกอยู่ในอันตรายให้ปลอดภัย หรือพ้นจากอันตรายนั้นได้ เช่น การช่วยปล่อยสัตว์ที่เขาจะนำไปฆ่าให้พ้นจากการถูกฆ่า ดังประเพณีปล่อยสัตว์ปล่อยปลา ก็นับว่าเป็น อภัยทานเช่นกัน เพราะได้ให้ความไม่มีภัย ให้ความเป็นอิสระแก่สัตว์เหล่านั้น การให้ความปลอดภัย ให้ความไม่มีเวร ไม่มีภัยแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย ด้วยการไม่เบียดเบียน จัดเป็น การให้ที่สูงขึ้นไปอีก พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสเรียกว่า มหาทาน ส่วนการให้อภัย คือ ทำตนเป็นผู้ไม่มีภัยกับตนเองใครที่สามารถสละภัย คือ โทสะออกจากใจได้ มีจิตใจสงบ สะอาด จิตจะประกอบไปด้วยเมตตา เมื่อทำไปแล้วถึงระดับหนึ่ง จัดว่าเป็นการภาวนาที่เรียกว่า เมตตาภาวนาซึ่งมีอานิสงส์สูงยิ่ง

๒.๕ ระดับของทาน

การให้ทานแบ่งเป็น ๓ ระดับ^{๒๔} คือ

๑. ทานระดับต้น คือ อามิสทานการให้ปันสงเคราะห์กันด้วยวัตถุสิ่งของหรือปัจจัย ๔

๒. ทานระดับกลาง คือ รักษาศีล ได้แก่การงดเว้นจากการทำบาป โดยปฏิบัติตามศีล ๕ ซึ่งจัดเป็นมหาทาน ดังปรากฏในอภิสังขสูตรอังคุตรนิกายอัฐกนิบาตว่า ภิกษุทั้งหลาย ห้วงบุญกุศล ๘ ประการนี้ ย่อมนำมาสู่สมาธิมีความสุขเป็นผลเป็นไปเพื่อสวรรค์ เพื่อสิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขห้วงบุญกุศล มีอารมณฺ์เลิศ ๘ ประการ คืออะไรบ้าง คือ ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ยึดถือพระพุทธเจ้าพระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ เป็นผู้งดเว้นปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร มุสาวาทและการดื่มสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ภิกษุทั้งหลาย ทาน ๕ ประการนี้ เป็นมหาทาน อันบัณฑิตรู้ว่าเป็นเลิศมีมานาน เป็นเชื้อสายแห่งพระอริยะ เป็นของเก่าอันสมณพราหมณ์ผู้เป็นวิญญูชนไม่คัดค้าน^{๒๕}

ข้อความในพระสูตรนี้ ได้กล่าวถึงการหวังผลบุญ ๘ ประการ ๓ ประการแรก หมายถึง การยึดถือพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง และ ๕ ประการหลัง คือ การประพฤติตามศีล ๕ จัดเป็นมหาทาน เพราะเป็นอภัยทาน คือการให้ความไม่มีเวร ความไม่มีภัย แก่สัตว์ทั้งหลาย ทั้งเป็นไปเพื่อความสงบสุขแก่ตนเอง และสังคมด้วย ทานประเภทนี้จัดเป็นศีล เพราะมีผลมากกว่าทานทั้งปวง ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสทานประเภทนี้ว่าเป็นมหาทาน

๓. ทานระดับสูง คือ อภัยทานและธรรมทาน อภัยทาน ได้แก่ การไม่ผูกพยาบาทอาฆาตจองเวร การชนะความชั่วด้วยความดี ส่วนธรรมทานมีอยู่ ๒ ระดับ คือ ระดับโลกียะ หมายถึงการแสดงธรรม

^{๒๔} กวีสุตา เทียรทอง, “การศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องบุญและบาปในพุทธศาสนาและคริสต์ศาสนาและผลของความเชื่อนั้นที่มีต่อวิถีดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนและคริสต์ศาสนิกชน”, ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๔), หน้า ๒๓.

^{๒๕} อัง.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๓๙/๒๙๙-๒๓๐.

ที่เกี่ยวกับเรื่องโลกธรรม และระดับโลกุตตระ หมายถึง การแสดงธรรม ที่เป็นเครื่องปฏิบัติไปสู่ความหลุดพ้นจากวิภวภูมิต่างระดับกัน คือ ระดับโลกุตตระ ผลของท่านก็คือทำให้พ้นจากสิ่งที่มีใช้ประโยชน์ และทำให้ก้าวล่วงวิภวภูมิต่างระดับกันได้ ส่วนระดับโลกียะนั้น ผลของธรรมทานระดับนี้ก็เพื่อเป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นแห่งการให้ทานทุกประการ และเป็นเหตุอันเป็นต้นเค้าเพื่อการได้ทรัพย์สมบัติทุกอย่าง การให้ธรรมทั้งสองระดับ จัดเป็นทานที่เลิศ ดังปรากฏในนิทานสูตรว่า “ในทาน ๒ อย่างนั้น คือ อามิสทาน และธรรมทาน ธรรมทานนั้นเป็นเลิศ”^{๒๖}

๒.๖ คุณสมบัติของผู้ให้และผู้รับธรรมทาน

ดังได้ทราบแล้วว่า ธรรมทานประเสริฐกว่าทานทุกอย่าง แต่ธรรมทานนั้นจะเกิดขึ้นได้ เพราะมีผู้แสดงธรรมและผู้รับธรรม ซึ่งการแสดงธรรมให้ดี ให้เกิดประโยชน์สุขนั้น ไม่ใช่ทำได้ง่าย ส่วนผู้ที่รับฟังธรรมแล้วสามารถนำไปปฏิบัติตามได้นั้นก็ไม่ใช่เรื่องง่ายดังนั้นผู้ให้และผู้รับธรรมควรมีคุณสมบัติดังนี้

๒.๖.๑ คุณสมบัติของผู้ให้ธรรมทาน

ผู้แสดงธรรม หรือนักเผยแผ่ที่ดีมีความจำเป็นต้องสร้างบุคลิกภาพที่น่าเคารพ เลื่อมใสแก่ผู้ที่พบเห็น หรือผู้ฟัง จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงมีพระลักษณะ ทั้งทางด้านความสง่างามแห่งพระวรกายที่งดงาม มีพระสุรเสียงที่โน้มนำจิตใจ ควรแก่ศรัทธาปสาทะทุกประการ ทรงมีพระมหาปุริสลักษณะ ๓๒ประการ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการพระฉวีวรรณผุดผ่องดั่งทอง น่าดูน่าเลื่อมใส ส่วนพระสุรเสียงก็ไพเราะ สุภาพสละสลวย แจ่มใส ชัดเจน นุ่มนวล ชวนฟัง กลมกล่อม ไม่พร่าซึ่ง กังวานดุจเสียงพรหม สำเนียงใสไพเราะดุจนกการเวก^{๒๗}

พระพุทธศาสนากล่าวว่าผู้เผยแผ่กับผู้ฟัง หรือผู้สอนกับผู้เรียนนั้นมีความสัมพันธ์กันในฐานะกัลยาณมิตร นักเผยแผ่พุทธธรรมที่ดีจึงมีลักษณะคุณสมบัติซึ่งเป็นองค์ของกัลยาณมิตร ดังนี้

๑. ปิโย เป็นที่รักเป็นที่พอใจ คือ เข้าถึงจิตใจสร้างความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเองชวนให้ผู้ฟังอยากสนใจที่จะซักถาม
๒. ครุ เป็นที่เคารพ คือ มีความประพฤติเหมาะสมแก่ฐานะชวนให้เกิดความอบอุ่นใจเป็นที่ฟังได้อย่างปลอดภัย
๓. ภาวนีโย เป็นที่ยกย่อง คือ มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริงและเป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุงตนเองอยู่เสมอเป็นที่ยกย่องน่าเอาอย่างทำให้ผู้ฟังเกิดศรัทธาได้

^{๒๖} ชู.อิติ. (ไทย) ๒๕/๙๘/๔๗๓.

^{๒๗} พระบุญโชค ขยธมโม (สง่างาม), “ศึกษารูปแบบและวิธีการเทศนาของพระสงฆ์ไทยในปัจจุบัน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๖.

๔. วัตถุประสงค์ เป็นนักพูด โดยอาจจะเลือกใช้วิธีการเผยแพร่ในรูปแบบต่าง ๆ เพื่ออธิบายให้ผู้ฟังเข้าใจ

๕. ว่าจะนักชะโม เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำโต้ถามคำล่วงเกิน คำตักเตือนวิพากษ์วิจารณ์ต่าง ๆ อดทนได้ไม่เปื้อนหายไม่เสียอารมณ์แม้บางครั้งอาจถูกต่อต้านจากลัทธิภายนอกมาขัดขวางทำงานเผยแพร่

๖. คัมภีร์จะ กะถัง กัตตา เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้ให้ผู้ฟังเข้าใจได้ง่ายนักเผยแพร่ที่ดีจะต้องมีความรู้ในศาสตร์หลาย ๆ อย่างและต้องฉลาดในการเลือกใช้วิธีเผยแพร่แบบต่าง ๆ เพื่อให้เหมาะสมกับผู้ฟังเพื่อให้เกิดศรัทธาและยอมปฏิบัติตาม

๗. โน จัญฐานะ นิโยชเย ไม่ชักนำในอุฐานะไม่ชักนำผู้ฟังให้เดินผิดทางไปนอกพุทธดำรัส แต่ต้องรู้จักชักจูงแนะนำในทางที่ถูกที่ควร^{๒๘}

ดังที่เราได้ทราบมาแล้วว่า ธรรมทานประเสริฐกว่าทานทุกอย่างแต่ธรรมทานนั้นจะเกิดขึ้นได้เพราะมีผู้แสดงธรรม ซึ่งการแสดงธรรมให้ดีให้เกิดประโยชน์สุขนั้นไม่ใช่ทำได้ง่าย ๆ เลย ดังที่พระพุทธองค์ตรัสแก่ พระอานนท์ในอุทายิสุตระ^{๒๙} ว่า อานนท์ การแสดงธรรมแก่ผู้อื่นไม่ใช่เป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย อานนท์ ผู้แสดง (พระธรรมกถึก) ก่อนแสดงธรรม ฟังตั้งธรรม ๕ อย่างไว้ในตนแล้วจึงแสดง คือ

๑. จักแสดงธรรมตามลำดับ ไม่ตัดวรรคถ้อยความ
๒. จักแสดงโดยปริยาย อ่างเหตุผลให้ผู้ฟังเข้าใจ
๓. จักอาศัยความเอ็นดูแสดงธรรม
๔. จักไม่เห็นแก่อาภิส (หวังอยากได้ลาภผล)
๕. จักไม่กล่าวคำที่กระทบตนและผู้อื่น

การแสดงธรรมตามลำดับ ไม่ตัดวรรคถ้อยความ คือแสดงไปตามลำดับเรื่องราว ไม่วกวน ไม่กระโดดข้ามขั้นตอน ลุ่มลึกไปตามลำดับจากง่ายไปยาก ซึ่งผู้จะทำเช่นนี้ได้ อย่างน้อยต้องมีความรู้จริงในเรื่องนั้น จนทราบว่าอะไรควรพูดก่อนอะไรควรพูดทีหลังมีวาทศิลป์ มีความสามารถในการพูด การถ่ายทอดเนื้อหาไปสู่ผู้ฟังมีการเตรียมการที่ดี คือมีแผนมีโครงเรื่องที่จะแสดงล่วงหน้าไม่แสดงธรรมตามอำเภอใจจักแสดงโดยปริยาย อ่างเหตุผลให้ผู้ฟังเข้าใจ โดยผู้แสดงเองต้องเข้าใจเรื่องนั้นถึงขั้นทะลุปรุโปร่งเมื่อแสดงต้องอ่างเหตุอ่างผลยกตัวอย่างประกอบแยกแยะให้เห็นได้ชัดเจนแจ่มแจ้งและอาศัยความเอ็นดูแสดงธรรม คือมีความเมตตาปรารถนาดีอย่างจริงใจต่อผู้ฟัง และมุ่งแสดงธรรมเพื่อให้เกิดประโยชน์กับผู้ฟังอย่างเต็มที่ โดยไม่มีเจตนาอื่นแอบแฝงตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้า

^{๒๘} อัง.สตุตตก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

^{๒๙} ม.ม. (ไทย) ๓๖/๑๕๘/๓๓๔.

ตรัสไว้ในจันฑุปมสูตรว่า^{๓๐} ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งมีความคิดอย่างนี้ ย่อมแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่นว่า โอหนอชนทั้งหลายฟังถึงธรรมของเรา ครั้นถึงแล้วฟังเลื่อมใสซึ่งธรรม ผู้ที่เลื่อมใสแล้วเท่านั้นจะฟังทำอาการของผู้เลื่อมใสต่อเรา

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเทศนาของภิกษุเห็นปานนี้ ไม่บริสุทธิ์ ส่วนภิกษุใดเป็นผู้มีความคิดอย่างนี้ แสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่นว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้วเป็นข้อปฏิบัติ อันผู้บรรลุจะพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชน จะพึงรู้เฉพาะตน โอหนอชนทั้งหลายฟังถึงธรรมของเรา ครั้นถึงแล้ว จะพึงรู้ทั่วถึงธรรมครั้นรู้ทั่วถึงธรรมแล้ว จะพึงปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น ดังนี้อาศัยความที่พระธรรมเป็นธรรมอันดี จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น อาศัยความกรุณา จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น อาศัยความเอ็นดูจึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น อาศัยความอนุเคราะห์ จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่นด้วยประการฉะนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมเทศนาของภิกษุเห็นปานนี้แลบริสุทธิ์จักไม่เห็นแก่อาภิส คือไม่แสดงธรรมเพราะหวังจะได้ลาภสักการะ ชื่อเสียง หรือคำสรรเสริญ เยินยอใดๆ ไม่ว่าผู้ฟังจะมีจำนวนมาก หรือน้อยแค่ไหน ก็แสดงธรรมไปด้วยใจเสมอกัน จักไม่กล่าวคำที่กระทบตนและผู้อื่น คือไม่แสดงธรรมโดยยกความดีของตัวเองเพื่อโอ้อวด หรือยกความผิดพลาด หรือจุดด้อยของคนอื่นขึ้นมาเป็นเหตุ เพื่อประจานความผิด หรือกล่าวล้อเลียนเขา ต้องกล่าวมุ่งอธิบายธรรมะจริง ๆ และหากต้องยกตัวอย่างประกอบในการอธิบาย เพื่อความเข้าใจในธรรม นั้นก็ต้องระมัดระวังไม่ให้ผู้อื่นเสียหายได้

ผู้ที่จะให้ธรรมทาน พึงตั้งอยู่ในองค์คุณดังกล่าวมานี้ จะยังประโยชน์ใหญ่ อานิสงส์ยิ่งใหญ่ ให้เกิดขึ้นกับผู้แสดงธรรมได้อย่างเต็มที่ ทำให้ผู้แสดงธรรมได้บุญกุศลมหาศาล ดังพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสสรรเสริญว่า บุคคลให้ธรรมเป็นทาน โดยไม่ปรารถนาลาภสักการะ ย่อมมีอานิสงส์ประมาณมิได้

๒.๖.๒ คุณสมบัติของผู้รับธรรมทาน

ผู้ฟังธรรมที่จะได้รับประโยชน์จากการฟังธรรมอย่างเต็มที่ ควรจะมีคุณสมบัติเหล่านี้ อยู่ในตัวคือ

๑. ไม่ดูแคลนหัวข้อธรรมที่ได้ฟังว่าง่ายไป เพราะธรรมะทุกบททุกข้อในพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะง่ายหรือยากก็ตาม หากฟังด้วยการพิจารณา และนำไปปฏิบัติตามอย่างจริงจัง ย่อมส่งผลให้ผู้นั้น มีโอกาส บรรลุธรรมในที่สุด

๒. ไม่ดูแคลนความรู้ความสามารถของผู้แสดงธรรม คือ อย่าคิดว่าผู้แสดงธรรมนี้ด้อยกว่าเรา โดยยกเอาวิญญู คุณญู ชาติวิญญู เป็นต้นฯ มาเป็นข้อดูหมิ่นดูแคลน เพราะบางครั้ง ผู้แสดงธรรม อาจมี คุณธรรมสูงกว่าเราก็เป็นได้

^{๓๐} ม.ม. (ไทย) ๒๖/๔๗๒/๕๕๑-๕๕๒.

๓. ไม่ดูแลตนเองว่าฉลาดไม่พอจะรองรับธรรม เพราะแม้บางครั้งเราอาจจะฟังธรรมไม่เข้าใจ แต่ขอให้อวดทนฟังไป อีกหน่อยก็จะค่อยๆ เข้าใจไปเอง นอกจากเข้าใจแล้ว ยังจะได้เพาะนิสัยรักในการฟังธรรม ซึ่งจะนำประโยชน์สุขมาให้กับตนเองทั้งในปัจจุบันและอนาคต

๔. มีใจเป็นสมาธิขณะฟังธรรม คือ ฟังด้วยความตั้งใจ ไม่พูดคุย หรือหยอกล้อเล่นกัน เพราะถ้ายิ่ง ฟังด้วยใจเป็นสมาธิมากเท่าไร ก็จะเกิดความรู้ความเข้าใจในธรรมะได้มากเท่านั้น

๕. มีโยนิโสมนสิการ คือ พิจารณาตามธรรมนั้นโดยแยบคาย รู้จักจับแง่มุมดีๆ มาขบคิดพิจารณา ซึ่งจะส่งผลให้มีปัญญาแตกฉานในธรรมได้อย่างรวดเร็ว

๒.๗ ตัวอย่างธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธเจ้าตรัสว่าผู้ให้ขำน้ำ ถือว่าให้กำลัง ผู้ให้เสื้อผ้าถือว่าให้ความสวยงาม แต่ผู้ให้ธรรมะเป็นทานถือว่าเป็นผู้ให้ความเป็นคน ให้สติปัญญา ให้ความพันทุกข์ ที่เป็นเช่นนั้นเพราะผู้ได้รับธรรมะแล้ว ย่อมเกิดความสำนึกที่ดี มีความพากเพียรในการละชั่วทำดี มีสติปัญญาและมีความเพียรในการปฏิบัติตนให้พ้นจากทุกข์ สร้างสุขให้เกิดขึ้นแก่ตน คนรอบข้าง และสังคมต่อไป ไม่สิ้นสุด จะเห็นได้จากตัวอย่างดังต่อไปนี้

๒.๗.๑ พระพุทธเจ้าทรงให้ธรรมทานแก่ยสกุลบุตร

สมัยนั้น มีมาณพคนหนึ่ง ชื่อ ยสะเป็นบุตรชายของเศรษฐีในเมืองพาราณสี กับนางสุชาดา เป็นที่รักใคร่ของพ่อแม่ พ่อแม่ก็ทะนุถนอมอย่างแก้วตาดวงใจ มีชีวิตการเป็นอยู่คล้อยคลึงกับที่พระสิทธัตถโคตมะ คือพ่อแม่ได้ปลูกเรือนให้ ๓ ฤดู กล่าวคือ มีความสุขสบายที่สุด ได้รับการบำเรอด้วยดนตรี ล้วนแต่สตรีประโคนไม่มีบุรุษเจือปน คำวันหนึ่ง ยสกุลบุตรนอนหลับก่อน หมู่ชนบริวารหลับต่อภายหลัง แสงไฟยังตามสว่างอยู่ ยสกุลบุตรตื่นขึ้นกลางดึก เห็นหมู่ชนบริวารกำลังนอนหลับ มีอากัปภิกิริยาพิกล ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยินดีเหมือนเมื่อก่อน คือบางนางมีพิณตกอยู่รั้งรั้ง บางนางมีตะโพนวางอยู่ที่คอ บางนางมีเปิงมางตกอยู่ที่อก บางนางสยายผมบางนางมีเชพระไหล บางนางบ่นละเมอต่างๆ หมู่ชนบริวารเหล่านั้นปรากฏแก่ยสกุลบุตรดุจฉากศพทั้งอยู่ในป่าช้า ครั้นยสกุลบุตรได้เห็นแล้ว ก็เกิดความสลดใจ คิดเบื่อหน่ายมาก ทนดูอากัปภิกิริยาพิกลต่างๆ นั้นไม่ได้ รำคาญใจ จึงสวมรองเท้าเดินออกจากประตูเมือง ตรงไปทางที่จะไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน และได้อุทานว่า “ที่นี้วุ่นวายหนอ ที่นี้ขัดข้องหนอ” มาตลอดทาง

ในเวลานั้นจวนใกล้รุ่ง พระบรมศาสดาเสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ทรงได้ยินเสียงยสกุลบุตร อุทานออกมาเช่นนั้น เดินมาอยู่ที่ใกล้จึงตรัสเรียยยสกุลบุตรว่า “ยสะที่นี้ไม่วุ่นวาย ที่นี้ไม่ขัดข้อง ท่านจงมาที่นี้เถิด นั่งลงเถิด เราจักแสดงธรรมให้ฟัง ยสกุลบุตรได้ยินว่า “ที่นี้ไม่วุ่นวาย ที่นี้ไม่ขัดข้อง” มีความพอใจ จึงถอดรองเท้าเข้าไปใกล้ ถวายบังคมแล้วนั่งที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระบรมศาสดาทรงตรัสอนุப்புพิกถาเทศนา คือ ถ้อยคำที่กล่าวโดยลำดับ ได้แก่ การพรรณนาทานกถา การให้ก่อนแล้วพรรณนาศีล

ความรักสหายวาจาให้เรียบร้อยเป็นลำดับแห่งทาน พรรณนาสวรรค์ พรรณนาโทษของกามคุณ ที่บุคคลใคร ซึ่งความสุขไม่ยั่งยืน และพรรณนาอนิสงส์แห่งการออกจากกาม อันเป็นลำดับแห่งโทษของกาม เรียกว่า เนกขัมมะพอกจิตของยสกุลบุตร ให้ปราศจากมลทิน ให้เป็นจิตสมควรรับธรรมเทศนา ให้เกิดดวงตาเห็นธรรม เหมือนผ้าที่ปราศจากมลทิน ควรแก่การได้รับน้ำย้อม ฉะนั้นแล้ว ทรงแสดงอริยสัจ ๔ คือ^{๓๑} ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค เมื่อจบพระธรรมเทศนา ยสกุลบุตร ได้ดวงตาเห็นธรรมพิเศษเป็นโสดาบุคคล ฝ่ายมารดาของยสกุลบุตร ขึ้นไปบนเรือนในเวลาเช้าไม่เห็นลูกชายจึงบอกแก่ท่านเศรษฐีผู้สามีให้ทราบ ท่านเศรษฐีใช้ให้คนไปตามหาทั้ง ๔ ทิศ ส่วนตนเองก็ออกเที่ยวหาด้วยบังเอิญไปในทางที่จะไปยังป่าอิสปตนมฤคทายวันได้เห็นร่องเท้าของลูกชาย ตั้งอยู่ ณ ที่นั้นแล้วตามเข้าไปใกล้ ครั้นเศรษฐีเข้าไปถึงแล้ว พระบรมศาสดาได้ตรัสอนุพุทฺธิกาเทศนาและอริยสัจ ๔ ให้เศรษฐีได้เห็นธรรมแล้ว แสดงตนเป็นอุบาสก ครั้งนั้น ยสกุลบุตร ได้พิจารณาภูมิธรรมที่พระบรมศาสดาตรัสสอนเศรษฐีผู้เป็นบิดาอีกวาระหนึ่งจิตก็พ้นจากอาสวะไม่ถ้อยมั่นด้วยอุปาทาน ยสกุลบุตรจึงทูลขออุปสมบท พระบรมศาสดาทรงอนุญาต ประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทา ให้อุปสมบท ด้วยพระวาจาว่า ”เอหิภิกขุ ท่านจงเป็นภิกษุเถิด”^{๓๒}

๒.๗.๒ พระพุทธเจ้าทรงให้ธรรมทานแก่นางปฎาจารา

ปฎาจารา เป็นธิดาเศรษฐีในเมืองสาวัตถี เมื่อรุ่นสาวได้ร่วมรักกับคนใช้ของตน โดยที่มารดาบิดามีได้ทราบ ต่อมาชายหนุ่มที่มีศักดิ์ตระกูลเสมอกันมาขอนาง มารดาและบิดาของนาง จึงยกให้ กำหนดวันวิวาห์แล้วนางจึงบอกแก่คนใช้ ซึ่งเป็นคนรักของนางว่า หากนางเข้าสู่พิธีวิวาห์แล้ว เขาไม่อาจพบนางได้อีก จึงได้นัดกับชายคนรักให้พาหนี ไปอยู่ในป่า ต่อมานางมีครรภ์ใกล้คลอด ได้อ้อนวอนสามีให้พากลับไปคลอดที่บ้านเดิม แต่สามีไม่ยอมไปเพราะกลัวพ่อตาแม่ยายจะทำร้าย นางจึงได้หนีเพื่อกลับไปคลอดที่บ้านเดิม ฝ่ายสามีรู้ตามมาทันเข้าระหว่างทาง อ้อนวอนให้นางกลับสู่บ้านป่า แต่นางก็ไม่ยอม ยืนยันจะไปคลอดที่บ้านอย่างเดียว ขณะนั้น ลมกัมมฆวาทเกิดขึ้น นางปวดท้อง และได้คลอดลูกที่ในป่านั้น ต่อมานางตั้งครรภ์อีกและหนีออกจากบ้านเมื่อสามีไม่อยู่ สามีมาตามทัน เข้าอ้อนวอนขอให้กลับ นางก็ไม่ยอมกลับ ขณะที่ทั้งสองกำลังโต้เถียงกันอยู่ฝนตั้งเค้าขึ้นมาพร้อมๆ กับที่นางปวดครรภ์จะคลอด ฝ่ายสามีไปหาไม้มาทำที่ปักบังฝน ถูกงูพิษกัดตาย

ปฎาจารา เมื่อรู้ว่าสามีตายแล้ว จึงได้พาลูกน้อยทั้งสองกลับไปบ้านของ บิดา มารดา นางเดินทางมาถึงลำน้ำจิวรตี ซึ่งขณะนั้นน้ำเต็มเปี่ยมลึกแคออกของนาง นางจึงไม่สามารถนำบุตรทั้งสองข้ามไปพร้อมกันได้ จึงให้บุตรคนโตรออยู่ก่อน พาบุตรคนเล็กเพียงคนเดียวข้ามไปก่อน วางไว้บนฝั่ง แล้วกลับมาเพื่อรับบุตรคนโต ขณะที่นางมาถึงกลางแม่น้ำ เขียวใหญ่ตัวหนึ่งบินมา เข้าใจในบุตรคนเล็ก

^{๓๑}ที่.ม. (ไทย) ๒/๑๕๕/๙๙.

^{๓๒}<http://dharma-gateway.com/buddha/buddha-misc/bd-misc-12-main-page.htm>,

แหล่งที่มา, [ธรรมสวัสดี, ออนไลน์ วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐].

ของนางว่า เป็นชิ้นเนื้อจึงโอบลงมา นางซึ่งอยู่กลางแม่น้ำเพราะเป็นห่วงบุตรคนเล็ก ได้เห็นดังนั้น จึงส่งเสียงไล่นก แต่นกไม่ได้ยิน ฝ่ายบุตรคนโตยืนอยู่รอแม่อยู่ฝั่งนี้ ได้ยินเสียงแม่ และเห็นแม่ยกมือทั้งสองขึ้น เข้าใจว่าเรียกตนจึงกระโดดลงน้ำซึ่งกำลังไหลเชี่ยวได้พัดเด็กน้อยจมลงทันที

ปฏาจารย์ต้องสูญเสีย สามี และบุตรทั้งสอง นางขึ้นจากแม่น้ำร้องไห้รำพันมาตามทาง และได้ทราบข่าวร้ายว่า บิดามารดาของนางได้ตายไปเมื่อคืน ทำให้นางไม่อาจจะรับกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้ ร้องไห้รำพัน บ่นเพ้อ เซซวน ไปฝ่านุ่งหลุดลุ่ยออกจากตัว พระโคตมพุทธเจ้า ทอดพระเนตรเห็นนาง ผู้มีบุญอันทำไว้แล้ว มีอภินิหารอันทำไว้แล้ว กำลังเดินมาเช่นนั้น ทรงดำริว่า “เว้นเราเสีย ผู้อื่นซึ่งจะเป็นที่พึ่งของนางได้ไม่มี” จึงทรงบันดาลให้นางมุ่งหน้าสู่วิหารเซตวัน พุทธบริษัทเห็นนางแล้วกล่าวกันว่า อย่าให้หญิงบ้าเข้ามา แต่พระศาสดาตรัสว่า อย่าห้ามเธอเลย จงให้เธอเข้ามาเถิด เมื่อนางเข้ามาใกล้แล้ว พระศาสดาตรัสว่า “น้องหญิงจงได้สติเถิด” ด้วยพระพุทธานุภาพนั่นเอง นางกลับได้สติแล้ว กำหนดได้ว่าตนมิได้นุ่งผ้า จึงมีอาการขวยเขิน ชายคนหนึ่งโยนผ้าห่มไปให้ นางนุ่งแล้วเข้าไปเฝ้าพระศาสดา

เมื่อพระศาสดาตรัส อนุมตคคปริยาย ความโศกของนางได้เบาบางลง พระศาสดา ทรงทราบความนั้นแล้วตรัสต่อไปว่า “ปฏาจารย์ ปิยชนมีบุตรเป็นต้น ไม่สามารถต้านทานหรือป้องกัน บุคคลผู้ไปสู่ปรโลกได้ บุตรเป็นต้นนั้น แม้มีก็เหมือนไม่มี บัณฑิตทราบดังนี้แล้ว รีบเร่งชำระศีล ให้บริสุทธิ์ ทำทางไปสู่พระนิพพานของตน” เมื่อจบเทศนาปฏาจารย์ได้บรรลุโสดาปัตติผล คนอื่นๆ ก็ได้รับประโยชน์จากพระธรรมเทศนานี้มาก^{๓๓}

๒.๗.๓ พระพุทธเจ้าทรงให้ธรรมทานแก่องคฺลิมาล

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี. ก็สมัยนั้นแล ในแคว้นแคว้นของพระเจ้าปเสนทิโกศล มีโจรชื่อว่าองคฺลิมาล เป็นคนหยาบช้า มีฝ่ามือเปื้อนเลือด ปักใจมั่นในการฆ่าตี ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย. องคฺลิมาลโจรนั้น กระทำบ้านไม่ให้เป็นบ้านบ้าง กระทำนิคมไม่ให้เป็นนิคมบ้าง กระทำชนบทไม่ให้เป็นชนบทบ้าง เขาเช่นฆ่าพวกมนุษย์แล้วเอานิ้วมือร้อยเป็นพวง

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดำเนินไปตามทางที่องคฺลิมาลโจรชุมอยู่. พวกคนเลี้ยงโค พวกคนเลี้ยงปศุสัตว์ พวกชาวนาที่เดินมาได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จดำเนินไปตามทาง ที่องคฺลิมาลโจรชุมอยู่ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่สมณะ อย่าเดินไปทางนั้นที่ทางนั้นมีโจรชื่อว่าองคฺลิมาลชุมอยู่ เพื่อฆ่าคนตัดเอานิ้วมือ เมื่อคนพวกนั้นกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคทรงนิ่ง และได้เสด็จไป แม้ครั้งที่สองและครั้งที่สาม พวกคนเลี้ยงโค พวกคนเลี้ยงปศุสัตว์ พวกชาวนาที่เดินมาได้กราบทูล แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ยังเสด็จไปดังเดิม องคฺลิมาลโจรได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมาแต่ไกล ได้ถือดาบ และโล่ที่ผูกสอดแกลงธนู ติดตามพระผู้มีพระภาคไป พระพุทธเจ้ารู้ว่าองคฺลิมาลโจรตามมา

^{๓๓} อก.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๓๑-๒๔๓/๓๐.

จึงทรงบันดาลอิทธิบาทสังขาร โดยที่องค์อุลามาโลจะวิ่งจนสุดกำลัง ก็ไม่อาจทันพระพุทธเจ้า ผู้เสด็จไป ตามปกติ องค์อุลามาโลจึงได้มีความดำริว่า น่าอัศจรรย์จริงหนอ ไม่เคยมีเลย ด้วยว่าเมื่อก่อน แม้ข้างกำลังวิ่ง ม้ากำลังวิ่งรถกำลังแล่น เนื้อกำลังวิ่ง เราก็ก็นวิ่งตามจับได้ แต่ว่าเราวิ่งจนสุดกำลัง ยังไม่อาจทันสมณะนี้ ซึ่งเดินไปตามปกติ ดังนี้ จึงหยุดยืนกล่าวกับพระผู้มีพระภาคว่า จงหยุดก่อนสมณะ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เราหยุดแล้ว องค์อุลามาโล ท่านเล่าจงหยุดเถิด องค์อุลามาโลจึงได้คิดว่า สมณศากยบุตรเหล่านั้น มักเป็นคนพูดจริง มีปฏิญญาจริง แต่สมณะรูปนี้ เดินไปอยู่เที่ยว กลับพูดว่า เราหยุดแล้ว องค์อุลามาโล ท่านเล่าจงหยุดเถิด แล้วองค์อุลามาโลจึงได้กราบทูลพระพุทธเจ้าด้วยคาถา ความว่า ดูกรสมณะ ท่านกำลังเดินไป ยิ่งกล่าวว่า เราหยุดแล้ว และท่านยังไม่หยุด ยิ่งกล่าวกะข้าพเจ้า ผู้หยุดแล้วว่าไม่หยุด ข้าพเจ้าขอถามเพื่อความนี้กับท่าน ท่านหยุดแล้วเป็นอย่างไร ข้าพเจ้ายังไม่หยุด แล้วเป็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรองค์อุลามาโล เราวางอาชญาในสรรพสัตว์ได้แล้ว จึงชื่อว่าหยุด แล้วในกาลทุกเมื่อ ส่วนท่านไม่สำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น เราจึงหยุดแล้ว ท่านยังไม่หยุด องค์อุลามาโลจึงทูลว่า ดูกรสมณะ ท่านอันเทวดามนุษย์บูชาแล้ว แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่มาถึงป่าใหญ่ เพื่อจะสงเคราะห์ข้าพเจ้าสิ้นกาลนานหนอ ข้าพเจ้านั้นจักประพฤติละบาป เพราะฟังคาถา อันประกอบด้วยธรรม ของท่าน องค์อุลามาโลจึงกล่าวดังนี้แล้ว ได้ทิ้งดาบและอาวุธลงในเหวลึก มีหน้าผาชัน องค์อุลามาโลจึงได้ถวายบังคมแทบพระบาททั้งสองของพระสุคต แล้วได้ทูลขอบรรพชา กับพระสุคต^{๓๔}

พระพุทธเจ้าผู้ทรงประกอบด้วยพระกรุณา ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เป็นศาสดาของโลก ทั้งสามโลก พระพุทธองค์ทรงบวชให้องค์อุลามาโลด้วยพิธีภิกขุอุปสัมปทา และหลังจากบวชแล้ว ได้ปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัด สำเร็จพระอรหันต์เป็นกำลังสำคัญในการให้ธรรมทานหรือเผยแผ่ธรรม

๒.๗.๔ พระพุทธเจ้าทรงให้ธรรมทานแก่ชฎิล ๓ พี่น้อง

พระพุทธองค์เสด็จไปถึงตำบลอรุเวลาเสนานิคม ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของชฎิล ๓ พี่น้อง กับหมู่ศิษย์ ๑,๐๐๐ คน พี่ชายชื่ออรุเวลกัสสปะ น้องชายคนกลางชื่อ นทีกัสสปะ น้องชายคนเล็กชื่อ คยาก็สสปะ ทั้ง ๓ แยกกันสร้างอาศรมอยู่ใกล้บวรารของตนใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชา พระองค์ทรงทำกรรมทานอรุเวลกัสสปะด้วยวิธีต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่าลัทธินั้นไม่มีแก่นสาร จนอรุเวลกัสสปะสลดใจ พร้อมทั้งบริวารลอยผมที่เกล้าเป็นชฎา และเครื่องบริวารบำเพ็ญพรตเครื่องบูชาไฟเสียในแม่น้ำแล้วทูลขออุปสมบท ส่วนน้องชายคนที่ ๒ ตั้งอาศรมอยู่ทางใต้กระแสน้ำได้เห็นชฎา และบริวารเครื่องบำเพ็ญพรตบูชาไฟของพี่ชายลอยไปตามกระแสน้ำเช่นนั้น คิดว่าเกิดอันตราย แก่พี่ชายจึงพาบริวาร ๓๐๐ คนมาสู่สำนักพี่ชาย ก็ได้เห็นพี่ชายถือเพศเป็นภิกษุเสียแล้ว ถ้ามได้ความว่าเป็นพรหมจรรย์อันประเสริฐ จึงพร้อมทั้งบริวารลอยบริวารทิ้งเสีย แล้วทูลขออุปสมบท พระศาสดา ก็ทรงอนุญาตเหมือนหนหลัง ฝ่ายคยาก็สสปะ เห็นบริวารของพี่ชายลอยไปตามกระแสน้ำจึงคิดเช่นนั้นอีก แล้วพาบริวาร ๒๐๐ คน ไปสู่สำนักของพี่ชาย

^{๓๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๗/๔๒๑.

ก็เห็นพี่ชายทั้ง ๒ ถือเพศเป็นภิกษุเสียแล้ว ถ้ามก็ได้รับความเหมือนนัยหนหลัง ได้ขออุปสมบทอีก พระองค์ก็ประทานให้เหมือนหนหลัง

พระพุทธองค์เมื่อทรงเห็นอินทรีย์ของภิกษุเหล่านั้นแก่กล้าแล้ว จึงทรงไปยังตำบลคยาสี่สะ ใกล้แม่น้ำคยา ประทับอยู่ ณ ที่นั้น ตรัสเรียกภิกษุเหล่านั้นมาพร้อมกันแล้วทรงแสดง "อาทิตตปริยายสูตร" พระสูตรว่าด้วยความร้อน ใจความแห่งพระสูตรนั้นว่า สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน^{๓๕} คือ

๑. อายุตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นต้น
๒. อายุตนะภายนอก ๖ คือ รูป กลิ่น เสียง รส โผฏฐัพพะ และธัมมารมณ เป็นของร้อน
๓. วิญญาณ ผัสสะ และเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะอายุตนะภายใน กับอายุตนะภายนอก กระทบกันเป็นของร้อน

ร้อนเพราะอะไร ร้อนเพราะไฟ ๓ กอง คือ ไฟคืออราคะ ๑ ไฟคือโทสะ ๑ ไฟคือโมหะ ๑ และ ร้อนเพราะการเกิด แก่ ตาย ความเศร้าโศกคร่ำครวญ ความทุกข์ ความเสียใจ และความขัดเคืองใจ เมื่อจบพระธรรมเทศนาภิกษุทั้ง ๑,๐๐๓ รูป ได้สำเร็จพระอรหันต์

๒.๗.๕ ให้ธรรมทานเพื่อลดทิฏฐิมานะของพญาชมพูบดี

ในสมัยพุทธกาล มีพระมหากษัตริย์ผู้เรืองอำนาจพระองค์หนึ่ง ซึ่งปกครองเมืองปัญจาลราชรัฐ พระนามว่า "พญาชมพูบดี" ทรงมีอาวุธวิเศษ ๒ อย่าง คือฉลองพระบาทแก้ว ซึ่งเมื่อสวมเข้าไปแล้ว ก็พาพระองค์เหาะไปในที่ต่างๆ ได้ ทั้งยังใช้อิच्छิฐานแปลงเป็นนาคราชเข้าประหัดประหารศัตรูได้อีกด้วย อาวุธวิเศษอย่างที่สอง ใช้ต่างราชทูตหากษัตริย์เมืองใด ไม่มาอ่อนน้อมขึ้นต่อพระองค์ วิษครนี้ ก็จะไปรื้อพระกรรม พาดัวเข้าเฝ้าพระองค์จนได้ ทำให้กษัตริย์ทั้งหลายพากันยำเกรงในพระเดชานุภาพ แห่งพญาชมพูบดี ด้วยอาวุธคู่พระวรกาย พญาชมพูบดีได้ขยายพระราชอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง กระทั่งถึงกรุงราชคฤห์ของพระเจ้าพิมพิสาร ผู้เป็นอุบาสกแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พญาชมพูบดีส่งอาวุธวิเศษของพระองค์ ไปทำอันตรายต่อพระเจ้าพิมพิสาร แต่ไม่อาจทำอันตราย แก่พระเจ้าพิมพิสารได้ ด้วยอาศัยพระพุทธานุภาพ ทำให้พญาชมพูบดีเค่นพระทัยมาก แม้จะส่งอาวุธวิเศษ อย่างไรก็ดีไปก็ตาม ก็พ่ายแพ้แก่พระพุทธานุภาพแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเห็นว่า พญาชมพูบดีประสบความพ่ายแพ้ และมีทิฏฐิ มานะเบาบางลง ประกอบด้วยกับทรงเล็งเห็นวสาสนาปัญญาของพญาชมพูบดีว่า สามารถสำเร็จมรรคผลได้ จึงมีพุทธภิกษุใช้ให้พระอินทร์ แปลงเป็นราชทูต พาพญาชมพูบดีมาเข้าเฝ้า ส่วนพระองค์ทรงเนรมิต เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงมงกุฎพร้อมเครื่องราชาภรณ์ แต่ล้วนงดงาม ส่วนพระสารีบุตร และพระโมคคัลลานเถระเจ้า พร้อมด้วยเหล่าภิกษุสงฆ์สาวก ก็เนรมิตกายเป็นเสนาอำมาตย์ใหญ่น้อย ล้วนแล้วแต่หน้าเกรงขาม ทั้งเนรมิตเวฬุวัน (ป่าไผ่) ให้เป็นพระนครใหญ่ประกอบด้วยกำแพงถึง ๗ ชั้น เพื่อปราบพญาชมพูบดีให้ลดทิฏฐิมานะ

^{๓๕}วิ.ม.(ไทย) ๕/๑๔/๑๒.

เมื่อพระพุทธองค์ทรงพิจารณาเห็นว่าพญาชมพูบดีคลายทิฐิมานะลงมากแล้ว จึงทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรดพญาชมพูบดี และเหล่าเสนาอำมาตย์ที่ติดตามมาด้วยจำนวนมากมายให้เห็นสิ่งที่เป็นสาระและมีใช้สาระ ให้เห็นโทษแห่งการเวียนเกิดเวียนตายในวัฏสงสาร ทั้งให้เห็นคุณแห่งพระนิพพาน พญาชมพูบดีและเหล่าเสนาอำมาตย์ต่างรู้สึกปีติโสมนัส จึงปลดมงกุฏและเครื่องประดับของตนวางแทบพระบาทแห่งองค์พระปัญฺฑูบรมศาสดา เพื่อสักการะด้วยความรู้สึกเทิดทูน แล้วจึงได้ทูลขออุปสมบทต่อพระพุทธองค์จากนั้น องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบรมครู พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์สาวก เทวดา พรหม ก็คล้ายฤๅษณูปภาพ กลับสู่สภาพเดิม สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงประทานอุปสมบทแก่พญาชมพูบดี พร้อมด้วยเสนาอำมาตย์ และทรงแสดงพระธรรมเทศนาให้คลายความลุ่มหลงในเบญจขันธ์ มีรูป เป็นต้นว่าอุปมาดั่งพยับแดด หารสชาติที่เที่ยงแท้อันใดมิได้ และแสดงเทศนาต่างๆ เป็นอเนกปริยาย พญาชมพูบดีและเหล่าเสนาอำมาตย์ ก็ตี๋มด้า ในพระอมตธรรมสลัดเสียซึ่ง ตัณหา อุปาทาน จิตของท่านก็เข้าอรหันตผล สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลในพระบวรพุทธศาสนา

๒.๗.๖ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมทานแก่พระเจ้าพิมพิสาร

พระพุทธองค์ ครั้นประทับอยู่ที่คยาสี่สะตามควรแก่พระอัยยาคัยแล้ว พร้อมด้วยภิกษุสาวกเหล่านั้น เสด็จถึงราชคฤห์โดยลำดับ ประทับอยู่ ณ ลัญจิวัน สวนตาลหนุ่ม พระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าแผ่นดินมคธ ได้ทรงสดับกิตติศัพท์นั้นเสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยบริวารและประชาชน ออกไปเฝ้า ทรงนมัสการแล้ว ประทับนั่ง ณ ที่อันสมควรแห่งหนึ่ง ส่วนบริวาร และประชาชนนั้นมีอาการต่าง ๆ กัน แบ่งออกเป็น ๕ ประการ^{๓๖} คือ

๑. บางพวกถวายเป็นบังคม
๒. บางพวกเพียงแต่กล่าววาจาปราศรัย
๓. บางพวกเพียงแต่ประนมมือ
๔. บางพวกเพียงแต่ประกาศชื่อโคตรของตน
๕. บางพวกก็นิ่งเฉยอยู่

พระพุทธองค์ทอดพระเนตรเห็นอาการของบริวารเหล่านั้นต่าง ๆ กัน ยังไม่สมควรที่จะได้รับพระธรรมเทศนา มีพระประสงค์ให้พระอรุเวลกัสสปะ ซึ่งเป็นที่นับถือของชนเหล่านั้น ประกาศความไม่มีแก่นสารแห่งลัทธิเก่าให้ทราบ จึงได้ตรัสเรียกท่านพระอรุเวลกัสสปะมา เมื่อท่านอรุเวลกัสสปะ ประกาศความไม่มีแก่นสารแห่งลัทธิเดิมของตนแล้ว จึงลุกขึ้นชบศิระลงที่พระบาทของพระบรมศาสดา ทูลประกาศว่า "พระองค์เป็นพระศาสดาของข้าพระพุทธเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าเป็นสาวกของพระองค์" พวกบริวารเหล่านั้น จึงได้น้อมจิตใจตั้งสโสด คอยรับฟังพระธรรมเทศนา พระพุทธองค์ทรงแสดง อนุปูปพิกกา ๕ และ อริยสัจ ๔

^{๓๖}วิ.ม.(ไทย)๕/๒๔๒/๔๖.

เมื่อจบพระธรรมเทศนา พระเจ้าพิมพิสารกับบริวารรวมเป็น ๑๑ ส่วน ได้ดวงตาเห็นธรรม อีกส่วนตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์

พระเจ้าพิมพิสารตั้งความปรารถนาในธรรมทาน

พระบรมศาสดา พร้อมด้วยพระชินาสพ ๑,๐๐๐ เป็นบริวาร ได้ประทับพักที่ ลัทธิวันข อันแปลว่า สวนตาลหนุ่ม โปรดพระเจ้าพิมพิสารและราชบริพาร ๑๑ หมื่น ให้ตั้งอยู่ในโสตาปัตติผล อีก ๑ หมื่น ให้ได้ความเลื่อมใสมั่นคงอยู่ในพระรัตนตรัย เป็นอุบาสกในพระศาสนา

ครั้งนั้น พระราชประสงค์ของพระเจ้าพิมพิสารสำเร็จบริบูรณ์ พระองค์จึงทูลว่า ครั้งก่อน เมื่อข้าพระองค์ยังเป็นกุมาร ได้ตั้งความปรารถนาไว้ ๕ อย่าง^{๓๗} คือ

๑. ขอให้ข้าพระเจ้าได้รับอภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดินในมคธนี้เกิด
๒. ขอให้ท่านผู้เป็นพระอรหันต์ ผู้รู้เองโดยชอบ พึงมายังแคว้นของข้าพระเจ้า
๓. ขอให้ข้าพระเจ้าพึงได้เข้าไปนั่งใกล้พระอรหันต์นั้น
๔. ขอพระอรหันต์นั้นพึงแสดงธรรมแก่ข้าพระเจ้า
๕. ขอข้าพระเจ้าพึงรู้ทั่วถึงธรรมของพระอรหันต์นั้น

บัดนี้ ความปรารถนาของข้าพระองค์นั้นสำเร็จแล้วทั้ง ๕ ประการ เมื่อพระเจ้าพิมพิสาร กราบทูลเช่นนั้นแล้ว จึงแสดงตนเป็นอุบาสก และกราบทูลเชิญเสด็จพระบรมศาสดา พร้อมหมู่ภิกษุสงฆ์ เพื่อเสวยที่พระราชานิเวศน์ในวันพรุ่งนี้ เสด็จลุลูกจากที่ประทับถวายอภิเวททำประทักษิณแล้วเสด็จกลับ ใน เช้าวันรุ่งขึ้น พระองค์ทรงอังคาสพระบรมศาสดาพร้อมทั้งภิกษุสงฆ์ ด้วยอาหารอันประณีตด้วยพระหัตถ์ แห่งพระองค์เอง เสร็จแล้วทรงจับพระเต้าทองหลั่งน้ำทักษิโณทก ถวายพระราชอุทยานเวฬุวัน (สวนไม้ไผ่) เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยแห่งภิกษุสงฆ์ มืองค์พระพุทธเจ้าเป็นประธาน พระพุทธองค์ทรงรับ และทรงแสดงธรรมเทศนาอนุโมทนาให้อาจหาญร่าเริง ในสัมมาปฏิบัติสมควรแล้วเสด็จประทับ ณ เวฬุวัน เวฬุวันมหาวิหารนี้เป็นวัดแรกในพระพุทธศาสนา

๒.๗.๗ ธรรมทานส่งผลให้อัครสาวกบรรพชา

ครั้งนั้น มาณพสกุลพราหมณ์ ๒ สหาย อุปติสส บิดา ชื่อ วังคันตะ มารดา ชื่อ สารี และโกลิตะ บิดา ชื่อ โกลิต มารดา ชื่อ โมคคัลลี บิดาของ ๒ สหาย เป็นนายบ้านตำบลนาลันทา ๒ สหาย กับบริวารบวชอยู่ในสำนักกัสติยชัยปริพาชก ณ กรุงราชคฤห์ แต่ยังมีได้บรรลुरुธรรมพิเศษอันเป็นที่สุดที่พอใจ จึงนัดหมายกันว่าถ้าผู้ใดได้บรรลुरुธรรมพิเศษก่อน ผู้นั้นจงบอกแก่ผู้หนึ่ง วันหนึ่งอุปติสส ได้พบกับท่านพระอัสสชิ กำลังบิณฑบาตอยู่ มีอาการน่าเลื่อมใส จึงติดตามไปข้างหลัง เมื่อถึงเวลาอันควร เข้าไปถามว่า "ผู้มีอายุ อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก ผิวพรรณของท่านหมดจดดีนัก ท่านบวชเฉพาะใคร ใครเป็นศาสดาของท่าน ท่านชอบใจธรรมของใคร" "ผู้มีอายุ เราบวชเฉพาะพระมหาสมณะ ผู้เป็นโอรส แห่งศากยสกุล พระองค์เป็นศาสดาของเรา เราชอบในธรรมของพระองค์" "พระศาสดาของท่านสั่งสอนอะไร"

^{๓๗} อง.ท.ก.(ไทย)๑๒/๕๔/๓๒.

"ผู้มีอายุ เราเป็นคนใหม่ บวชใหม่ บวชยังไม่นาน เพิ่งมาสู่พระธรรมวินัยนี้ ไม่อาจแสดงธรรมโดยพิสดารได้ จักกล่าวโดยย่อพอรู้ความว่า"ธรรมใดเกิดแต่เหตุ พระศาสดาทรงแสดงเหตุแห่งธรรมนั้น และความดับแห่งธรรมนั้น พระองค์ทรงสั่งสอนอย่างนี้" อุปติสสะได้ฟังก็ได้ดวงตาเห็นธรรม สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา เมื่อทราบว่พระบรมศาสดาประทับอยู่ที่เวฬุวัน จึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นขอท่านอาจารย์จงกลับไปก่อน ผมจะกลับไปบอกสหาย และจะพากันไปเฝ้า พระบรมศาสดาเมื่อพระเถระกลับไปแล้ว จึงกลับมาสู่อารามปริพาชกอันเป็นที่อยู่ บอกข่าวที่ได้ไปพบพระเถระ และแสดงธรรมให้โกณฑิยะฟัง โกณฑิยะปริพาชก พอฟังจบก็ได้ดวงตาเห็นธรรม ทั้ง ๒ จึงชวนกันไปลา สัตถุชัย ผู้เป็นอาจารย์ ถูกห้ามไว้และอ่อนน้อมให้อยู่หลายครั้ง ก็ไม่ฟัง พาบริวารมาเฝ้าพระบรมศาสดา ทูลขออุปสมบท พระองค์ทรงอนุญาต

เมื่อบวชแล้ว ภิกษุสหธรรมิกส่วนมาก เรียกอุปติสสะว่า สารีบุตร เหตุเป็นบุตรของนางสารี เรียกท่านโกณฑิยะว่า โมคคัลลานะ เหตุเป็นบุตรนางโคคัลลี ภิกษุผู้เป็นบริวารบวชแล้วไม่นาน ได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้ว บำเพ็ญเพียรก็ได้สำเร็จพระอรหันต์ก่อน ฝ่ายพระโมคคัลลานะ นับแต่อุปสมบทแล้วได้ ๗ วัน ไปทำความเพียรอยู่ที่บ้านกัลลวาลมุตตคาม แคว้นมคธ อ่อนใจนั่งโง่งงอยู่ พระพุทธองค์เสด็จไปที่นั่น ทรงแสดงอุบายระงับความแก่งว่ง ๘ ประการ ท่านพระโมคคัลลานะ ได้สดับอุบายแก่งว่ง และปฏิบัติตามพระโอวาทที่ทรงสั่งสอน ก็ได้สำเร็จพระอรหันต์ในวันนั้นนั่นเอง ภายหลังได้รับการยกย่องเป็นอัครสาวกฝ่ายซ้าย เพราะเลิศทางมีอิทธิฤทธิ์ ส่วนท่านพระสารีบุตร อุปสมบทได้กึ่งเดือน นั่งถวายงานพัดอยู่เบื้องหลังพระบรมศาสดาที่ถ้ำสุกรชาตา เขิงเขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ ได้ฟังพระธรรมเทศนาอันเป็นอุบายแห่งการละทิวฐิ ๓ ประการ และเวทนาปริคคหสูตร (การกำหนดเวทนา) ที่พระองค์ทรงแสดงแก่ปริพาชกชื่อ ทีฆนยะ (มีเล็บยาว) อัคคิเวสสนโคตร ก็ใช้ปัญญา พิจารณาไปตามกระแสพระธรรมเทศนา จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะ ไม่ยึดมั่นด้วยอุปาทาน ได้สำเร็จ เป็นพระอรหันต์ส่วนที่ฆนขปริพาชกนั้น ได้เพียงดวงตาเห็นธรรมหมดความสงสัยในพระพุทธศาสนา ทูลสรรเสริญพระธรรมเทศนา แล้วแสดงตนเป็นอุบาสกแล้วหลีกไป ส่วนพระสารีบุตรภายหลังได้รับยกย่อง เป็นอัครสาวกฝ่ายขวาเพราะเลิศทางปัญญา

๒.๘ อานิสงส์ของธรรมทาน

ธรรมทานนี้มีอานิสงส์มาก ดังที่มีการพรรณานาคูณไว้ในอรรถกถาธรรมบท^{๓๘} นั้นว่า แม้ทายก จะถวายจีวรอย่างดีที่สุดแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์เจ้า ทั้งหลาย ที่นั่งติด ๆ กันเต็มห้องจักรวาลนี้ ก็ยังมีอานิสงส์น้อยกว่า การอนุโมทนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยพระคาถาเพียง ๔ บาท และจีวรทานนั้นมีค่าไม่ถึง ๑ ใน ๑๖ แห่งพระคาถา ที่พระพุทธองค์ทรงอนุโมทนา

^{๓๘} ม.ก. (ไทย) ๔๓/๒๔/๓๒๕.

แม้ทนายจะถวายโภชนะข้าวสาลี กอปรด้วยสุปะพัญชนะ (แกงและกับข้าว) อันประณีต เป็นต้น ให้เต็มบาตร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ดี จะถวายเภสัชทาน มี เนยใส เนยเหลว น้ำผึ้ง เป็นต้น ให้เต็มบาตรพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่นั่งติด ๆ เต็มห้องจักรวาลก็ดี ยังมีอานิสงส์น้อยกว่าธรรมทาน ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า อนุโมทนาด้วยพระคาถาเพียง ๔ บาท อนึ่งทนายจะถวายเสนาสนะ มีมทิวहार หรือโลหปราสาทหลายแสนหลัง ยังมีอานิสงส์น้อยกว่าธรรมทาน ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าอนุโมทนาด้วยพระคาถาเพียง ๔ บาท

การแสดงธรรม การบอกรธรรม การฟังธรรม มีอานิสงส์ยิ่งใหญ่ และประเสริฐกว่าจิวรทาน บิณฑบาตทาน เสนาสนะทานทุกอย่าง เพราะว่าชนทั้งหลายที่ยังเป็นมิจฉาทิฎฐิ ไม่รู้ถึงคุณของพระรัตนตรัย จะทำบุญมากมายขนาดนั้นได้ก็ต่อเมื่อได้ฟังธรรม เพราะถ้าไม่ได้ฟังธรรมจนมีศรัทธา และรู้ถึงคุณค่าของการ ทำทานแล้ว จะถวายข้าวสวยสักทัพพี ข้าวต้มสักกระบวยก็ยังคงยาก แต่หากได้ฟังธรรมจนมีศรัทธา ความอยากทำทานหรือการทำความดีอื่น ๆ ก็จะเกิดตามมาโดยง่าย

อานิสงส์ของธรรมทานอีกประการหนึ่ง คือ ยกเว้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้ว แม้พระสาวกทั้งหลาย เช่น พระสารีบุตร ผู้เป็นเลิศด้วยปัญญาญาณ ขนาดสามารถนับเม็ดฝนที่ตกอยู่ตลอดไปได้ ก็ยังไม่สามารถจะบรรลุอุริยผล มีโศคาปัตติผล เป็นต้น โดยลำพังตนเองได้ ต่อเมื่อมาได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิ และพระศาสดา จึงสามารถบรรลุธรรมเป็นพระโศคาบัน และเป็นพระอรหันต์ได้ ดังนั้น “ธรรมทาน จึงประเสริฐที่สุด” ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบท้าวสักกเทวราช และเทวดาทั้งหลายที่มาพูลถามว่า

การให้อะไร ชนะการให้ทั้งปวง รสแห่งอะไร ชนะรสทั้งปวง ความยินดีในอะไร ชนะความยินดีทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งอะไร ชนะทุกข์ทั้งปวง
พระสัมมา สัมพุทธเจ้าทรงตอบว่า

สพพทานํ ธมมทานํ ชินาติ สพพํ รสํ ธมมรสํ ชินาติ สพพํ รติ ธมมรติ ชินาติ ตณฺหุขโข
สพพทุกฺโข ชินาติ

ธรรมทานย่อมชนะทานทั้งปวง รสแห่งธรรมย่อม ชนะรสทั้งปวง ความยินดีในธรรม
ย่อมชนะความยินดีทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหาย่อมชนะทุกข์ทั้งปวง.^{๓๙}

๒.๘.๑ อานิสงส์ของการให้ธรรมทาน

เมื่อใดก็ตามที่มีการแสดงธรรม และฟังธรรมเกิดขึ้น ย่อมเป็นมงคลอย่างยิ่งกับสังคมนั้นๆ เป็น นิมิตหมายว่าความสุข ความสงบร่มเย็นจะบังเกิดขึ้น ธรรมะจะขจัดบรรเทาปัญหาทั้งปวง เกิดเป็นกระแส แห่งความดีเข้าแทนที่ สรรค์สร้างให้สังคมนั้นเป็นสังคมที่มีคุณภาพ และเป็นฐาน ในการสร้างคนดี สร้างคนให้มีหลักธรรมในการดำเนินชีวิต การแสดงธรรมจึงให้ประโยชน์ทั้งผู้แสดงธรรมเอง และผู้ฟังธรรมะ ทั้งหลายไปพร้อมๆกัน ในส่วนของผู้แสดงธรรมนั้น ย่อมเป็นที่ตั้งเป็นพื้นฐาน ของความดีทั้งหลาย จนถึงทำให้รู้แจ้งเห็นแจ้งในธรรมทั้งปวงได้ ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

^{๓๙} พุ. ธ. ๒๕/๖๓.

“ภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ถ้าพระศาสดา หรือเพื่อนพรหมจรรย์ของภิกษุนั้นไม่ได้แสดงธรรมให้ฟัง แต่ภิกษุนั้นแสดงธรรมตามที่ตนได้ สดับเล่าเรียนมาให้ผู้อื่นฟังโดยพิสดารด้วยประการใดๆ เธอย่อมเป็นผู้รู้แจ้งอรรถ และรู้แจ้งธรรมด้วยประการนั้น ๆ ปราโมทย์ย่อมเกิดแก่เธอผู้รู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรม ปิติย่อมเกิดแก่เธอผู้มีความปราโมทย์ ภายของผู้มีความปิติย่อมสงบ ผู้มีกายสงบ (ปัสสัทธิ) ย่อมเสวยสุข จิตของผู้มีความสุขย่อมตั้งมั่น ภิกษุทั้งหลาย วิมุตตตายตนะ (เหตุแห่งความหลุดพ้น) อันเป็นเหตุให้จิต ของภิกษุผู้ไม่ประมาทมีความเพียรมีตนส่งไปอยู่ (มีใจส่งไปในธรรมนั้น) ซึ่งยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้นหรือ อาสวะทั้งหลาย ยังไม่สิ้นยอมถึงความสิ้นไป หรือเธอย่อมบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ อันเยี่ยมยอดที่ยังไม่บรรลุ”^{๔๐}

จากพุทธดำรัสนี้ ทำให้ทราบว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงผลานิสงส์ของการแสดงธรรม ว่าผู้ที่แสดงธรรมย่อมได้รับคุณความดีหลายอย่าง จนกระทั่งทำให้บรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ อันเยี่ยมยอดได้ ความข้อนี้ผู้แสดงธรรมย่อมประจักษ์ชัดด้วยใจตนเอง เพราะทุกครั้งที่แสดงธรรม แก่ผู้อื่น จิตของผู้แสดงธรรมย่อมโน้มไปในธรรมนั้นด้วย จะโดยการที่ต้องทบทวน ท่องจำ ตรึก ตรอง ทำความเข้าใจ เหล่านี้ล้วนเป็นการชำระใจให้สะอาด บริสุทธิ์ อันเป็นทางมาแห่งปัญญา แดกฉานในอรรถ และธรรมเมื่อพิจารณาเห็นจริงตามธรรมนั้น จะรู้สึกปลาบปลื้มปิติใจ เป็นผลทำให้สามารถขมกิลเลส คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลงได้ในขณะนั้น จึงเกิดความสงบกาย เป็นสุข สบายใจ ใจจึงตั้งมั่น เป็นสมาธิ และผลที่ยิ่งกว่านั้น คือทำให้ผู้ที่สั่งสมบุญมามาก อาจจะไม่หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย สามารถบรรลุธรรม อันประเสริฐได้ในที่สุด ดังเรื่องของ พระเชมกะ^{๔๑} ดังนี้

สมัยหนึ่ง มีพระเถระประมาณ ๖๐ รูป อยู่ ณ โขสิตาราม กรุงโกสัมพี พระเถระเหล่านั้น ประรณานาที่จะฟังธรรมจากพระเชมกะ ผู้พักอยู่ ณ พทริการามในที่ห่างออกไปประมาณ ๑๒ กิโลเมตร แต่เนื่องจากบริเวณที่พักของพระเชมกะคับแคบเกินไป ไม่มีที่พอให้พระเถระทั้งหลายนั่งฟังธรรม พวกท่านจึงส่ง พระทาสกะไปเป็นตัวแทนถามปัญหาธรรมะ กับพระเชมกะถึงที่พัก ด้วยหวังว่าพระเชมกะ คงจะเดินทางมาแสดงธรรม ณ ที่พักของพวกท่านด้วยตัวเอง แต่ขณะนั้น ท่านพระเชมกะอาพาธ เป็นไข้หนัก ได้รับทุกขเวทนา เมื่อพระทาสกะมาถึง ทราบว่าท่านไม่สบาย จึงเดินทางกลับไปบอกแก่พระเถระ แต่พระเถระบอกให้พระทาสกะกลับไปถามหัวข้อธรรมที่ สงสัยกับพระเชมกะอีกครั้งหนึ่ง เหล่าพระเถระ และพระเชมกะต่างถามและตอบปัญหาด้วยกันด้วยอาการอย่างนี้ โดยมีพระทาสกะเป็นสื่อกลาง ซึ่งต้องเดินทางกลับไปกลับมาถึง ๔ ครั้งด้วยกัน จนกระทั่งพระเชมกะยอมเดินทางไปด้วยตนเอง ทั้งที่ยังเจ็บไข้ เมื่อไปถึงแล้ว หลังจากทักทายปราศรัยทั้งสองฝ่าย จึงได้ถามตอบปัญหากัน ซึ่งพระเชมกะ ได้อธิบายขยายความหัวข้อธรรม ที่พระเถระสงสัยได้อย่างหมดจด แจ่มแจ้ง ชัดเจน และในระหว่างสนทนานั้น ทั้งสองฝ่ายต่างก็พิจารณาธรรมที่แสดงไปพร้อม ๆ กันเลยทีเดียว

^{๔๐} อง.ปญจก (ไทย) ๓๖/๒๖/๔๐.

^{๔๑} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๘๘/๑๖๖-๑๗๑.

และเมื่อธรรมภาชิตจบลง จิตของพระเถระทั้ง ๖๐ รูป และของพระเขมกะก็ฟื้นแล้วจากอาสวะ (บรรลุปะระอรหันต์) ในทันที

จากเรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่า การให้ธรรมะเป็นทาน เป็นสิ่งที่มีคุณค่า และเป็นเลิศกว่าทานทั้งปวง เพราะทำให้ผู้ที่แสดงธรรมและผู้ฟังธรรมได้รับประโยชน์สุข คือความดีตั้งแต่เบื้องต้น จนถึงพระนิพพาน อย่างไรก็ตาม พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า การได้ฟังซึ่งพระสัทธรรม เป็นของอันบุคคลได้โดยยาก ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ

๑. เป็นสิ่งที่ได้ยากเพราะเป็นการยากที่จะหาผู้เทศนาให้ฟัง คือ ต้องรอให้มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มาตรัสรู้ แล้วแสดงธรรมเทศนาสั่งสอน หรือแม้จะมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาตรัสรู้ธรรม และสั่งสอนแล้ว แต่ผู้ที่ได้ฟังหรือได้เล่าเรียนศึกษาไม่แตกฉานในธรรมวินัย เมื่อนำมาแสดงให้ผู้อื่นฟัง ก็ไม่เกิดความเข้าใจได้ จึงไม่เลื่อมใสศรัทธา ดังที่พระองค์ตรัสว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ความมีปรากฏแห่งบุคคล ๓ หาได้ยากในโลก บุคคล ๓ คือใคร คือ พระตถาคต อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ๑ บุคคลผู้แสดงธรรม วินัย ที่ตถาคตประกาศแล้ว ๑ บุคคลผู้กตัญญูกตเวที ๑ ความมีปรากฏแห่งบุคคล ๓ จำพวก หาได้ยากในโลก”^{๔๒}

๒. เป็นสิ่งที่ได้ยากเพราะเป็นการยากที่จะหาผู้เลื่อมใสในการฟังธรรม คือ คนมีนิสัยไม่ชอบฟัง หรือแม้ได้ฟังก็ไม่ซาบซึ้งในรสพระธรรม มีความเกียจคร้าน ฟุ้งซ่าน ง่วงเหงาหาวนอน หรือเกิดเป็นคนมีจกชาติภูมิ พิการ บ้า ใ้ หุนนวก หรือเกิดในอบาย ก็ไม่อยู่ในวิสัยที่จะฟังธรรมได้ จึงไม่สำเร็จประโยชน์ในการฟังธรรม ดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า

“สัตว์ที่ได้ฟังธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศไว้ มีเป็นส่วนน้อย สัตว์ที่ไม่ได้ฟังธรรมวินัย ที่พระตถาคตประกาศไว้ มากกว่าโดยแท้ สัตว์ที่ได้ฟังธรรมแล้ว ทรงจำไว้ได้มีเป็นส่วนน้อย สัตว์ที่ได้ฟังธรรมแล้วทรงจำไว้ไม่ได้ มากกว่าโดยแท้ สัตว์ที่ไตร่ตรองอรรถแห่งธรรมที่ตนทรงจำไว้ได้ มีเป็นส่วนน้อย สัตว์ที่ไม่ไตร่ตรองอรรถแห่งธรรม ที่ตนทรงจำไว้ได้มากกว่าโดยแท้ สัตว์ที่รู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมมีเป็นส่วนน้อย สัตว์ที่ไม่รู้ทั่วถึงอรรถไม่รู้ทั่วถึงธรรม แล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมมากกว่าโดยแท้”^{๔๓}

พวกเราทุกคนเป็นผู้มีโชคอย่างยิ่ง ที่ได้เกิดในประเทศที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง และคำสอน ของพระสัพพัญญูพุทธเจ้ายังมีผู้สืบทอดนำมาแสดงอยู่เสมอ แต่จะเกิดประโยชน์อย่างยิ่ง หากผู้ที่ได้ศึกษา ธรรมนั้นหมั่นศึกษาศิลปการถ่ายทอดธรรมะ และฝึกฝนตนเองให้เป็นผู้สามารถแสดงธรรมได้ ซึ่งจะช่วย ดำรงพุทธศาสนาให้คงอยู่อย่างมั่นคงสืบไป เพราะผลของการแสดงธรรมนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อการดำรง คงอยู่ของศาสนา ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ ว่า

^{๔๒} อก.ติก. (ไทย) ๑๔/๕๕๔/๕๒๘.

^{๔๓} อก.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๒๗-๓๓๐/๔๓.

“ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่นไม่เลอะเลือน ไม่เสื่อมสูญแห่งสัทธรรม ธรรม ๕ ประการเหล่านี้^{๔๔} คือ

๑. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเล่าเรียนธรรม (เรียนรู้พระไตรปิฎก)
๒. ภิกษุยอมแสดงธรรมตามที่ฟังมา ตามที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร (ให้ธรรมทาน แก่คนจำนวนมาก)
๓. ภิกษุยอมบอกธรรมตามที่ได้ฟังมา ตามที่ได้เล่าเรียนมาโดยพิสดาร (การสนทนาธรรม อย่างง่าย ๆ)
๔. ภิกษุยอมสาธยายธรรมตามที่ได้ฟังมา ตามที่ได้เล่าเรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร (อธิบายธรรมอย่างแจ่มแจ้งชัดเจน)
๕. ภิกษุยอมตรีกตรองเพ่งด้วยใจ ซึ่งพระสัทธรรมตามที่ได้ฟังและเล่าเรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร”

ความสำคัญอีกประการหนึ่งของธรรมทาน คือ เป็นการสืบอายุพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริงตลอดระยะเวลาของการสร้างบารมีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในภพชาติต่างๆ นั้น พระพุทธองค์ทรงเป็นตัวอย่างของผู้ให้มาโดยตลอด ให้ตั้งแต่สิ่งที่เป็นอามิสทั้งหลาย จนกระทั่งเลือดเนื้อและชีวิต ท้ายที่สุดพระองค์ทรงให้ธรรมทาน คือ พุทธศาสนา และยังทรงปรารภณา ให้พุทธบริษัททั้งหลายได้เรียนรู้ปฏิบัติและถ่ายทอดสืบทอดกันไปเพื่อให้เป็นประโยชน์กับสรรพสัตว์ทั้งหลายให้นานที่สุด ดังที่ทรงตรัสกับมาร ที่มาอาราธนาให้ทรงปรินิพพานว่า

“ดูก่อนมารผู้มีบาป ภิกษุผู้เป็นสาวกของเราจักเป็นผู้ฉลาด ได้รับแนะนำ แกล้วกล้า พหุสูต ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เป็นผู้ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้ว จักบอกแสดงบัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่น ได้แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ข่มขี่ปรับปาวา (คำโต้แย้งของลัทธิอื่น) ที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยสหธรรมยังไม่ได้เพียงใด เราจักยังไม่ปรินิพพานเพียงนั้น ภิกษุณีผู้เป็นสาวกของเรา อุบาสกผู้เป็นสาวกของเรา อุบาสิกาผู้เป็นสาวกของเรา จักยังไม่ฉลาดเพียงใด เราจักยังไม่ปรินิพพานเพียงนั้น มารผู้มีบาป พรหมจรรย์นี้ของเราจักยังไม่บริบูรณ์กว้างขวางแพร่หลาย รู้กันโดยมากเป็นปีกแผ่นตราบเท่าที่พวกเทวดา และมนุษย์ ประกาศได้ดีแล้วเพียงใด เราจักยังไม่ปรินิพพานเพียงนั้น”^{๔๕}

๒.๘.๒ อานิสงส์ของการรับธรรมทาน

ธรรมทานจะยังประโยชน์สุขให้เกิดอย่างเต็มที่ ต่อเมื่อผู้ให้ด้วยความบริสุทธิ์ใจและผู้รับฟัง ต้องตั้งใจฟังด้วยดี ดังนั้น เมื่อเราจะฟังธรรมฟังด้วยความเคารพทั้งกาย วาจา ใจ เมื่อตั้งใจเช่นนี้แล้ว การฟังธรรมย่อมมีอานิสงส์ดีเลิศ ดังต่อไปนี้ คือ

๑. ย่อมได้ฟังในเรื่องที่ไม่ได้ฟังมาก่อน

^{๔๔} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๖/๒๕๗-๒๕๘.

^{๔๕} ที.ม.(ไทย) ๑๓/๑๐๒/๒๘๕.

๒. สิ่งทีฟังมาแล้ว ก็เข้าใจแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น
๓. บรรเทาความสงสัยได้
๔. ได้ปรับความเห็นให้ตรงต่อหนทางพระนิพพาน
๕. ย่อมยังจิตให้เลื่อมใสยิ่งขึ้น^{๔๖}

การฟังธรรมย่อมนำประโยชน์ใหญ่ให้เกิดขึ้น เพราะทำให้ผู้ฟังที่ไม่มีศรัทธา ให้เป็นผู้มีศรัทธา เพิ่มขึ้นทำให้ผู้ที่ไม่เป็นพหูสูต ให้เป็นพหูสูตขึ้น ทำให้ผู้ที่ไม่มีศีล สมาธิ และปัญญา ให้เป็นผู้ที่มีศีล สมาธิ และปัญญาบริบูรณ์ และในที่สุดการฟังธรรมย่อมเป็นเหตุให้นำให้ทุกคน บรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิตนั่น คือ การได้บรรลุมรรคผลนิพพาน

๒.๙ สรุปลักษณะ

จากการศึกษาสามารถสรุปได้ดังนี้

ความหมาย ธรรมทาน หมายถึง การแนะนำสั่งสอน การให้ความรู้ การกล่าวตักเตือน ให้ผู้อื่นตั้งอยู่ในธรรมหรือกล่าวธรรม ให้ความรู้ ความถูกต้องดีงาม คำสอนมุ่งเน้นให้นำไปปฏิบัติ ในทางที่ถูกต้อง การทำเป็นแบบอย่าง การอนุเคราะห์ สงเคราะห์ ด้วยเจตนาอันบริสุทธิ์ โดยไม่หวังสิ่งใดตอบแทนรวมถึงการให้อภัยด้วย

รูปแบบของธรรมทาน รูปแบบของธรรมทานนั้นมีทั้งแบบการฟังธรรมตามกาล คือ เลือกตามโอกาสที่เหมาะสม เช่น ฟังธรรมในวันธรรมสวนะ หรือวันพระนั่นเอง แต่ในปัจจุบัน อาจเลือกเอาวันที่เราว่างจากภารกิจทั้งหลาย เช่น วันหยุดสุดสัปดาห์ หรือวันที่ทางวัดกำหนด ให้มีการแสดงธรรม และการสนทนาธรรมตามกาล คือการพูดคุยซักถามธรรมะซึ่งกันและกัน ระหว่างคน ๒ คนขึ้นไป มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดปัญญา โดยรู้จักเลือกและแบ่งเวลาให้เหมาะสม ซึ่งจะทำให้ได้รับความเบิกบานใจ มีความสุขความเจริญและยังได้บุญกุศลไปในตัวด้วยการสนทนาธรรมที่ถูกต้องจึงหมายถึง การสนทนาให้รู้ว่าสิ่งใดเป็นอกุศลธรรมความชั่ว จะได้ละเว้นเสีย สิ่งใดเป็นกุศลธรรมความดี จะได้ตั้งใจทำให้มาก และสิ่งใดเป็นอภัยกตธรรม คือความจริงตามธรรมชาติ ไม่ดีไม่ชั่ว ก็รู้เท่าทัน ทุกประการ จะได้ไม่หลงเข้าใจผิดให้เกิดทุกข์ และควรยึดหลักในการสนทนาธรรม ใน ๓ ประการ คือ

๑. สนทนาในธรรม คือเรื่องที่ใช้สนทนากันจะต้องเป็นเรื่องธรรมะ ให้อยู่ในวงธรรมะ อย่าออกนอกวง
๒. สนทนาด้วยธรรม คือจะต้องไม่แสดงกิริยาจาให้ผิดธรรมะ เช่น มีการเคารพกัน โดยฐานานุกรม ควรไหว้ก็ไหว้ ควรกราบก็กราบ อย่าคิดทะนงตัวด้วยเหตุคิดว่ามีความรู้มากกว่าเขา

^{๔๖} อิง.ปญจก.(ไทย) ๓๖/๒๐๒/๔๔๘.

ในทางวาจา ก็ใช้ถ้อยคำสุภาพเรียบร้อย เป็นวาจาสุภาพซื่อ ถ้าฝ่ายหนึ่งถูกก็ชม ถ้าอีกฝ่ายผิดก็ทักโดยสุภาพ ไม่กล่าววาจาเหน็บแนมล่วงเกิน และถ้าพลาดพลั้งก็ขอโทษ ไม่ใช่สนทนากันด้วยกิเลส หรือปล่อยกิเลสออกมาโต้กันดังได้กล่าวมาแล้ว

๓. สนทนาเพื่อธรรม คือผู้สนทนาต้องตั้งจุดมุ่งหมายไว้ในใจของตนให้แน่นอนว่า เราจะหาความรู้ความเข้าใจในธรรมะให้ยิ่งๆ ขึ้นไป ไม่ใช่จะ อวดรู้หรืออวดธรรมะ แม้บางจังหวะ เราเป็นผู้แสดงความรู้ออกไป ก็คิดว่าเราจะเอาความรู้ของเราไปต่อเอาความรู้ของผู้อื่นเข้ามา มีใช้จะเพื่ออวดรู้

ลักษณะธรรมทาน ลักษณะของธรรมทาน มี ๔ รูปแบบ คือ

๑. สันตัสสนา คือ ชี้แจงให้เห็นชัด คือ จะสอนอะไรก็ชี้แจงจำแนกแยกแยะอธิบายและ แสดงเหตุผลให้ชัดเจนจนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้งเห็นจริง

๒. สมาทปนา คือ ขวนให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ คือ สิ่งใดควรปฏิบัติหรือหัดทำก็แนะนำ บรรยายให้ซาบซึ้งในคุณค่ามองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนบำเพ็ญจนเกิดยอมรับอยากลงมือทำ หรือนำไปปฏิบัติ

๓. สัมปหังสนา คือ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า คือ ปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้น เกิดความอุตสาหะ มีกำลังใจแข็งขันมั่นใจที่จะทำให้สำเร็จลงได้ สู้งานไม่หวั่น ไม่กลัวเหนื่อยไม่กลัว ยาก

๔. สมุตเตชนา คือ ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง คือ บำรุงจิตใจให้ชุ่มชื่นเบิกบาน โดยชี้ให้เห็นผลดีหรือคุณประโยชน์ที่จะได้รับ และทางที่จะก้าวหน้าบรรลุผลสำเร็จยิ่งขึ้นไป ทำให้ผู้ฟัง มีความหวังและร่าเริงเบิกบานใจ

ประเภทของธรรมทาน ประเภทของธรรมทานธรรมทาน นั้น แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. วิทยาทาน คือ การให้ความรู้ด้านต่างๆ ยังแบ่งออกได้อีกเป็น วิทยาทานทางโลก คือ การสั่งสอนให้เกิดความรู้ความสามารถในเชิงศิลปะวิทยาการ เพื่อนำไปประกอบสัมมาอาชีพเลี้ยงชีวิต และสามารถดำเนินชีวิต และวิทยาทานทางธรรม คือ การให้ความรู้ที่เป็นธรรมะ เพื่อนำไปปรับใช้ ดำเนินชีวิตของแต่ละคน เพื่อบรรเทาความทุกข์เดือดร้อน และเมื่อนำประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้อง เหมาะสม ย่อมเกิดความเจริญอกงามในชีวิตของตน ไปจนถึงการบรรลุธรรมตามสมควร แก่การปฏิบัติกับบุคคลนั้นๆ

๒. อภัยทาน คือ การให้ความปลอดภัยให้ความไม่มีภัยแก่ตนและผู้อื่นไม่ถือโทษ โกรธเคืองในการล่วงเกินของผู้อื่น ไม่มีเวร ไม่ผูกเวรกับผู้ใด ทั้งยังมีจิตเมตตาปรารถนาดีต่อผู้อื่น เป็นนิตย์

อานิสงส์ของธรรมทาน อานิสงส์ของธรรมทานมีดังนี้คือ

๑. ย่อมได้ฟังในเรื่องที่ไม่ได้ฟังมาก่อน
๒. สิ่งที่ได้ฟังมาแล้ว ก็จะเข้าใจแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น
๓. บรรเทาความสงสัยได้
๔. ได้ปรับความเห็นให้ตรงต่อหนทางพระนิพพาน
๕. ย่อมยังจิตให้เลื่อมใสยิ่งขึ้น

ประโยชน์ที่จะได้รับ เราอาจสรุปสาระสำคัญของธรรมทาน ถึงประโยชน์ที่จะได้รับดังต่อไปนี้ คือ ผลในปัจจุบัน ได้ความสุข ความสบายใจในทันที ทั้งตัวผู้ให้และผู้รับ ส่งผลในอนาคต ผู้ให้ย่อมมีสุคติโลกสวรรค์เป็นที่ไป หากกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ครั้งใด ทานกุศลที่สั่งสมไว้ ย่อมจะกลายมาเป็นหลักประกันให้ได้เสียยิ่ง คือ มีโภคทรัพย์สมบัติเกิดขึ้นมารองรับเอาไว้ ชีวิตก็จะมีแต่ความสุข ความสบายไม่ต้องลำบากหรือยากจน ดังที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ผู้ไม่มีบุญ จะเป็นผู้มีศิลป์หรือไม่ก็ตาม ย่อมชวนชวายเป็นธรรมทัณฑ์ไว้เป็นอันมาก ผู้มีบุญย่อมใช้สอยทรัพย์เหล่านั้น และธรรมทานย่อมส่งผลที่สุด คือ เมื่อนำธรรมไปประพฤติ ปฏิบัติจนกระทั่งสามารถ ละกิเลส อาสวะ ย่อมบรรลุมรรคผลนิพพานได้

บทที่ ๓

วิธีปฏิบัติธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ธรรมทาน ถือเป็นสิ่งประเสริฐสุดและเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ทั้งหลาย คนจะดีได้ เพราะมีบัณฑิตคอยแนะนำตักเตือนอบรมสั่งสอน ซึ่งทางออกบอกทางถูกให้ เพื่อความสุข ในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง เป็นกัลยาณมิตรแก่กัน การปฏิบัติธรรมเองเพื่อชำระกิเลส ออกจากกาย วาจา ใจของตนเอง ตั้งตนอยู่ในคุณความดี เป็นตัวอย่างที่ดีแก่ผู้อื่น เรียกว่าแจกธรรมะ ธรรมทานต้องปฏิบัติเองเพื่อละชั่ว ทำดี ทำใจให้ผ่องใส เพื่อชำระกิเลสอย่างหยาบ กิเลสอย่างกลาง และกิเลสอย่างละเอียดๆ ยิ่งขึ้นไปถึงวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์แห่งใจ แล้วจึงจะพบสันติสงบ และจะถึงนิพพานคือความดับกิเลสไม่มีเหลือ

๓.๑ หลักไตรสิกขา

ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นกระบวนการปฏิบัติ หรือ กระบวนการพัฒนา ๓ ด้าน คือ ศีล เป็นหลักการพัฒนาทางด้านรักษา กาย วาจา ให้สงบ สมาธิ เป็นหลักการพัฒนาจิตใจ ให้มีสมรรถภาพและประสิทธิภาพในการคิดพิจารณาตัดสินใจกระทำหรือไม่กระทำการใด ๆ ปัญญา เป็นหลักการพัฒนาความรู้ความเข้าใจ รู้จักสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น และสามารถแยกแยะวิเคราะห์ สืบหาสาเหตุของสิ่งทั้งหลายได้ชัดเจน

๓.๑.๑ ความหมายและความสำคัญของไตรสิกขา

ไตรสิกขา แปลว่า สิกขา ๓ คำว่า สิกขาแปลว่า การศึกษา การสำเหนียกการฝึก ฝึกหัด ฝึกปรือ ฝึกอบรม เป็นข้อปฏิบัติที่เป็นสำหรับฝึกอบรมกาย วาจา จิตใจ และปัญญาให้เจริญงอกงาม ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุด คือ ความหลุดพ้น หรือพระนิพพาน ซึ่งสิกขาสสามารถแบ่งออกเป็น ๓ ประการ คือ

๑. อธิศีลสิกขา คือ ศีลอันยิ่ง, อธิศีลเป็นข้อที่จะต้องศึกษาข้อปฏิบัติเพื่ออบรมพัฒนาศีลอย่างสูง ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๗๗ ศีล ๓๑๑ เป็นศีล, ปาติโมกข์สังวรเป็นอธิศีลแต่ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๗๗ ศีล ๓๑๑ ที่รักษาด้วยความเข้าใจสำรวมด้วยความระมัดระวังเป็นอธิศีล (Training in Higher Morality) ^๑

^๑พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร :สำนักพิมพ์พลีธรรมในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๕๔๖.

ศีลดังกล่าว คือ ข้อปฏิบัติที่ทำให้เกิดความประพฤติที่เรียบร้อย เป็นเจตนาที่จะไม่ล่วงละเมิดด้วยการงดเว้น เป็นเครื่องนำออกจากสังสารวัฏ

๒. อธิจิตตสิกขา คือ จิตอันยิ่ง อธิจิตเป็นข้อที่จะต้องศึกษา, ข้อปฏิบัติเพื่อการฝึกอบรม พัฒนาจิตให้มีสมาธิเป็นอย่างสูง (กุศลจิตทั้งหลายจนถึง สมาบัติ ๘ เป็นจิต, ฌานสมาบัติที่เป็นบาทฐาน แห่งวิปัสสนา เป็นอธิจิต แต่เป็นสมาบัติ ๘ นั้นแหละ (Training in higher Mentality หรือ Mental Discipline)^๒ จิตที่ถูกฝึกฝนให้เกิดการพัฒนา ที่เป็นอธิจิต คือจิตที่ปราศจากนิวรณ์ ๕ ประการ เป็นจิตที่มีความบริสุทธิ์เมื่อปฏิบัติด้วยความเข้าใจมุ่งให้เป็นเครื่องหนุนนำออกจากวัฏฏะ เป็นอธิจิต

๓. อธิปัญญาสิกขา การศึกษาทางปัญญาอย่างสูง สมบูรณ์ เป็นอิสระไร้ทุกข์สิ้นเชิง (Training in Higher Wisdom)^๓ ปัญญาที่ถูกฝึกให้พัฒนายอมทำให้ยังเห็นสภาวะที่ปรากฏขึ้น ตามความเป็นจริง อย่างถูกต้อง ตรงตามความจริงที่เรียกว่าสามัญญลักษณะหรือไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ปัญญาที่พิจารณาเห็นไตรลักษณ์นี้เป็นปัญญาที่ได้ถูกพัฒนาให้เกิดขึ้น เมื่อปัญญาที่ถูกพัฒนาไปตามลำดับจนทำให้เกิดความรู้แจ้งที่สามารถชำระจิตให้บริสุทธิ์หลุดพ้น ปราศจาก อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ต่าง ๆ ได้

ไตรสิกขานั้น ถือว่าเป็นระบบการปฏิบัติธรรมที่ครบถ้วนสมบูรณ์ มีขอบเขต ครอบคลุมมรรคทั้งหมด และเป็นกรนำเอาเนื้อหาของมรรคไปใช้อย่างหมดสิ้นบริบูรณ์ มรรคเป็นระบบการปฏิบัติธรรมทั้งหมดในแง่เนื้อหา ฉะนั้น ไตรสิกขาก็เป็นระบบการปฏิบัติธรรมทั้งหมด ในแง่การใช้งาน ฉะนั้น และไตรสิกขานี้แหละที่มารับช่วงหลักปฏิบัติจากมรรค เพื่อให้มองเห็น เป็นหมวดหมู่อันจะส่งเสริมให้เข้าใจให้ชัดเจน ท่านจัดองค์ประกอบทั้ง ๘ ของมรรค เข้าเป็นประเภท เรียกว่าขั้น ซึ่งแปลว่าหมวดธรรม มี ๓ ขั้น กล่าวคือ ศีลขั้น สมาธิขั้น และปัญญาขั้น เรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ จัดเป็นศีลสิกขา สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ จัดเป็นสมาธิสิกขา สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ จัดเป็นปัญญาสิกขา^๔

หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้มนุษย์และเหล่าสาวกได้ดำเนิน ไปอย่างถูกต้องและเมื่อเหล่าสาวกและพุทธบริษัททั้ง ๔ นั้นดำเนินไปตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ นั้น ย่อมเป็นทางดำเนินไปสู่ความพ้นทุกข์ คือ พระนิพพานซึ่งเป็นความบริสุทธิ์ที่หมดจดปราศจากมลทิน เครื่องเศร้าหมองซึ่งหลักคำสอนที่มุ่งหน้าไปสู่พระนิพพานนั้นมีอยู่ถึง ๓๗ ประการ ที่เรียก ว่า โภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ประกอบไปด้วย สติปัฏ ฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งโภธิปักขิยธรรมทั้ง ๓๗ ประการนี้เป็นธรรมที่ฝึกฝน ต่อการตรัสรู้ หรือแก้กมลแก่อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการเมื่อโภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการนั้น

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๕๔๖.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๖.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔๕.

เป็นธรรมแห่งการตรัสรู้แล้วพระพุทธเจ้ายังได้ยื่น โภธิปักขิยธรรมลงมาเหลือเพียงแค่ วิสุทธิ ๗ จากนั้นจึงย่นวิสุทธิ ๗ เหลือเพียงแค่ ๓ ประการ คือ ศีลสมาธิ ปัญญา^๕ เรียกว่าไตรสิกขา ๓ เป็นข้อที่ควรศึกษา เมื่อจะกล่าวถึงไตรสิกขาในทางปฏิบัติแล้วนั้นก็คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ สัมมาวาจา (วาจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) องค์มรรคสามประการนี้เป็นศีลสิกขา สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) สัมมาสมาธิ (จิตมั่นชอบ) องค์มรรคสามประการนี้เป็นจิตตสิกขา สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) องค์มรรคสองประการที่เป็นปัญญาสิกขา^๖

พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องของไตรสิกขาไว้ ถึงความที่ภิกษุชั้นรักษา แล้วเจริญสมาธิจนเกิดปัญญา ถึงแม้ภิกษุนั้นจะล่วงละเมิดสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้บ้าง แม้เพียงแค่เล็กน้อย พร้อมทั้งยังสมทานศึกษา ในสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ เพื่อเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์^๗ พร้อมทั้งยังเพียรพยายามทำความหลุดพ้น ให้เกิดขึ้นโดยเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติให้ปรากฏขึ้น พร้อมทั้งความสิ้นอาสวะกิเลสด้วยปัญญา ในขณะที่รักษาศีลแล้วเจริญสมาธิจนเกิดปัญญาเห็นแจ้งในความเป็นไปตามธรรมชาติ คือ กฎของไตรลักษณ์ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกขสามารถละสังโยชน์เบื้องต้น ๓ ประการได้และทำ ราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง จนในที่สุดสามารถละสังโยชน์เบื้องต้นได้ ละกิเลสอย่างละเอียดที่แทรกซึมอยู่ในจิตสันดานโดยสิ้นเชิง^๘ “อริสัสสิกขา เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีศีล ฯลฯ สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย นี้เรียกว่า อริสัสสิกขา อริจิตตสิกขาเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังัดจากกามทั้งหลาย ฯลฯ บรรลุจุดตถุณานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี้เรียกว่าอริจิตตสิกขา อริปัญญาสิกขา เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ทำให้แจ้ง เจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน นี้เรียกว่าอริปัญญา ภิกษุมีความเพียร มีความเข้มแข็ง มีปัญญาเพ่งพิณจมีสติ คุ้มครองอินทรีย์ ครอบงำทุกทิศด้วยอัปปมาณสมาธิ ประพฤติอริสัสสิกขา อริจิตตสิกขา และอริปัญญาสิกขา ฯลฯ ท่านผู้นั้นประกอบด้วยวิมุตติ อันเป็นที่สิ้นตัณหาอย่างอมมีจิตหลุดพ้น”^๙

^๕พระมหาพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิ ญาณ นิเทศ ตำราคู่มือวิปัสสนากัมมัฏฐาน, ธนิต อยู่โพธิ์ แผลและเรียบเรียง, หน้า ๑.

^๖พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๕๔๔.

^๗อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๐/๓๑๘.

^๘พระครูปลัดสัมพิพัฒน์ธรรมจารีย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), อานาปานสติ ลำดับการบรรลุธรรมของพระพุทธเจ้า, สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ) ตรวจชำระ, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๓๙๕.

^๙อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๒/๓๒๐.

เพราะอาศัยศีล สมาธิ ปัญญา นี้ย่อมส่งผลให้เห็นแจ้งในเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ ทำให้อาสวะทั้งหลาย
สิ้นไป ก็ด้วย ไตรสิกขาคือศีล สมาธิ ปัญญา

๓.๒ ประเภทของไตรสิกขา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ส่งเสริมให้มนุษย์ทุกคน ได้ศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง
ตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นการฝึกปฏิบัติให้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด ในสภาวะธรรมที่ปรากฏ
โดยจำแนกออกไปเป็น ๓ ประการคือ ศีลสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขา ซึ่งข้อปฏิบัติ ๓ ประการ
นี้จะส่งผลให้กาย วาจา ใจ และปัญญาได้พัฒนาขึ้นไปโดยตามลำดับ จนเข้าสู่ความบริสุทธิ์ปราศจาก
เครื่องเศร้าหมอง ที่เรียกว่า นิพพาน

๓.๒.๑ ศีลสิกขา

ขั้นแรกของไตรสิกขาซึ่งเป็นเบื้องต้นของไตรสิกขานั้น คือ ศีลสิกขา เป็นข้อปฏิบัติดี
และความประพฤติที่ถูกทาง ตามหลักทั่วไปพร้อมทั้งไม่ก่อความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น
และไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเองอีกด้วย ข้อปฏิบัติที่ว่านี้ คือศีลสิกขา ศีลนั้นสามารถจำแนก
ออกเป็นหลายประเภท คือ ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ ศีล ๓๑๑ เป็นการปฏิบัติเพื่อความสงบเรียบร้อย
ปราศจากโทษขั้นต้น ๆ ทางกาย และทางวาจาของตน และทำให้การอยู่ร่วมกันสังคมนั้นเป็นสุข
ศีลที่เป็นหลักกลางเป็นศีลที่ถือปฏิบัติเป็นหลักความประพฤติขั้นพื้นฐานนั้น ซึ่งเป็นเปรียบเสมือน
แก่นของการฝึกอบรมขั้นแรก คือ ศีลธรรม โดยเริ่มให้เกิดผลของการปฏิบัติ ทั้งแก่บุคคลอื่น ๆ
และสังคมรอบข้างด้วยเป็นหลักพื้นฐานเบื้องต้น โดยการเว้นจากอกุศลกรรมบถ ๑๐^{๑๑} ประการ
แล้วเพียรพยายามรักษาในกุศลกรรมบถ ซึ่งเป็นหลักพื้นฐานขั้นแรกสุด ของการควบคุมกาย และวาจา
ให้เป็นปกติ ด้วยเบญจศีล ซึ่งศีลสิกขานี้ เป็นหมวดศีลในอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ คือ สัมมาวาจา
(การกล่าวชอบ) สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ)^{๑๒} เจตนาที่จะงดเว้น
จากความชั่วหรือทุจริต เจตนาเจตสิก ความระวังและการไม่ล่วงละเมิดข้อห้าม

สาระสำคัญของศีลขั้นพื้นฐาน

(๑) การงดเว้นจากกายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ ชื่อว่าเจตนาศีล

(๒) การงดเว้นจากมโนทุจริต ๓ ชื่อว่าเจตสิกศีล

^{๑๑} พระภิกษุวิสุทธิคุณ (เสริมชัย ชยมงคล), *คู่มือปฏิบัติไตรสิกขา (ศีลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญา
สิกขา)*, ๒๕๔๗, หน้า ๘.

^{๑๒} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), *ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร*, พระคัมภีร์สาราภิวงศ์ แปลและเรียบเรียง, พระ
พรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม), (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๘๗.

(๓) ความสำรวมระวังหรือสังวรนั้น เรียกว่า สังวรศีล แบ่งออกเป็น ๕ ประการ คือ ปาฏิโมกข์สังวร สติสังวร ญาณสังวร ชั้นดีสังวร วิริยะสังวร^{๑๒}

ดังนั้นศีลที่เป็นพื้นฐานที่เป็นหลัก สำหรับประชาชนทั่วไปแล้ว คือ ศีลในอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ที่เป็นองค์มรรค เป็นการพูดการกระทำ การประกอบอาชีพอย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมดนี้ล้วนแล้วแต่จะต้องมีเจตนาที่จะงดเว้นเป็นความสำรวมระวัง “ศีลเป็นที่รวมแห่งความสำรวม เป็นที่รวมแห่งความไม่ล่วงละเมิด เป็นที่รวมแห่งเจตนาที่เกิดในขณะสำรวม และไม่ล่วงละเมิดนั้น”^{๑๓} โดยปราศจากความทุจริต หรือความเบียดเบียน รวมไปถึงความสุจริตต่าง ๆ ด้วย ซึ่งศีลชั้นพื้นฐานคือ

๑. สัมมาวาจา เจรจาชอบ ได้แก่

- (๑) ละมุสาวาท เว้นการพูดเท็จ
- (๒) ละปิสฺสูณาวาจา เว้นการพูดส่อเสียด
- (๓) ละผลุสฺวาจา เว้นการพูดคำหยาบ
- (๔) ละสัมผฺปปลาปะ เว้นการพูดเพ้อเจ้อ

๒. สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ ได้แก่

- (๑) ละปาณาติบาต เว้นการทำลายชีวิต
- (๒) ละอทินนาทาน เว้นการเอาของที่เขาไม่ได้ให้
- (๓) ละกาเมสุมิฉฉาจาร เว้นการประพฤตินอกใจ^{๑๔}

๓. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ ละมิฉฉาชีพ เลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ งดเว้นการเลี้ยงชีพในทางที่ไม่สมควร เรียกว่า มิฉฉาฉิชา ๕ ประการ^{๑๕} คือ

- (๑) สัตถวณิชา การค้าขายศีลตราอันเป็นเครื่องประหาร เช่น หอกดาบ ปืน ระเบิด เป็นต้น
- (๒) สัตตวณิชา หมายถึง การค้าขายมนุษย์ ได้แก่ การค้าขายเด็ก การค้าทาส ตลอดจนการใช้แรงงานเด็กและสตรีอย่างทารุณ
- (๓) มังสวณิชา การค้าขายสัตว์มีชีวิต ค้าขายสัตว์สำหรับฆ่าเพื่อเป็นอาหาร เป็นการส่งเสริมให้ทำผิดศีลข้อที่ ๑ คือการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต
- (๔) มัชชวณิชา การค้าขายสิ่งมีเนเมา ตลอดจนการค้าสารเสพติดทุกชนิด

^{๑๒}วติน อินทสระ, *สาระสำคัญของวิสุทธิมรรค*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๗), หน้า ๒๙.

^{๑๓}ช.ป. (ไทย) ๓๑/๓๙/๖๐.

^{๑๔}อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๖/๓๗๑.

^{๑๕}อ.จ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๗/๑๘๖.

(๕) วิสวณิชา การค้าขายยาพิษ ซึ่งเป็นอันตรายต่อผู้ใช้ รวมทั้งเป็นอันตรายต่อสัตว์

๓.๒.๑.๑ ประเภทของศีล

เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการเบียดเบียน เป็นเครื่องช่วยให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย เป็นไปในทางที่ถึงงามในทางที่ถูกที่ควร ไม่สร้างความสะดวกหรืออันตรายให้แก่ตนเองและผู้อื่น ให้ได้รับความลำบาก ด้วยการเบียดเบียนผู้อื่น หรือสัตว์อื่นให้ได้รับความเดือดร้อนทั้งทางกาย วาจา และทางใจ ความเจตนาที่จะไม่ล่วงละเมิดนั้น เรียกว่าศีล แบ่งออกเป็น ๕ ประเภท คือ

๑. เบญจศีล (ศีล ๕) เป็นศีลขั้นพื้นฐานเป็นข้อกำหนดอย่างต่ำสุดในการควบคุมความประพฤติของมนุษย์แต่ยังคงสามารถใช้ชีวิตตามแบบที่เป็นปกติของสามัญชนทั่วไปได้ ศีล ๕ เป็นเครื่องกำหนดให้ชีวิตมนุษย์ทุกคนมีชีวิตแบบปกติ โดยอยู่ปราศจากโทษภัย ปราศจากความเบียดเบียน ด้วยการละเว้น โดยเว้นจากปาณาติบาต (ไม่ทำลายชีวิต) เว้นจากอทินนาทาน (ไม่เอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้) เว้นจากกามเมสุมิจฉาจาร (ไม่ประพฤติผิดในกาม) เว้นจากมุสาวาท (ไม่พูดเท็จ) เว้นจากสุราเมรัย (ไม่ดื่มของมึนเมา) เบญจศีล หรือ ศีล ๕ ที่กล่าวมาแล้วนั้น เมื่อบุคคลใดที่ประพฤติปฏิบัติตามทั้ง ๕ ประการนั้น บุคคลนั้นย่อมได้รับความสุขโดยปราศจากความเดือดร้อนทั้งทางกาย และใจ และเป็นที่เคารพนับถือของคนในสังคมนั้นอีกด้วย “ศีล ๕ ประเภท ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เดือดร้อนใจเพื่อปราโมทย์ เพื่อปิติ เพื่อปัสสัทธิ เพื่อสมนัส เพื่อการปฏิบัติโดยเอื้อเพื่อเพื่อความเจริญ เพื่อทำให้มากด้วยเครื่องประดับ เพื่อเป็นเครื่องป้องกัน เพื่อเป็นเครื่องแหวดล้อม”^{๑๖}

๒. ศีล ๘ เป็นศีลสำหรับฝึกฝนตนเองให้ยิ่งขึ้นไปด้วยการรักษา ในบางโอกาสหรือจะรักษาเป็นประจำก็สามารถทำได้ เป็นบ่อเกิดแห่งความดีพร้อมทั้งยังเป็นประธานในธรรมทั้งหลาย โดยการสมทานรักษาใน ๘ ประการ เว้นจากการทำลายชีวิต เว้นจากการถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ เว้นจากการประพฤติผิดในพรหมจรรย์ (เว้นร่วมประเวณี) เว้นการพูดเท็จ เว้นจากของเมาคือสุราเมรัย ซึ่งเป็นพื้นฐานแห่งความประมาท เว้นจากบริโภคอาหารในเวลาวิกาล เลยเที่ยงคืนไปแล้ว เว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี เว้นจากที่นอนอันสูงใหญ่ “เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ได้ให้ในโลก ไม่ทรงเสวยน้ำจันท์ ไม่ตรัสเท็จ และทรงยินดีเฉพาะมเหสีของพระองค์คือนิ่งของทรงสมทานอุโบสถศีลอันประกอบด้วยองค์ ๘ อย่างนี้ ซึ่งเป็นกุศล ที่มีสุขเป็นกำไร”^{๑๗} ศีล ๕ และศีล ๘ อยู่ในระดับ โลกียศีล

๓. ศีล ๑๐ เป็นศีลสำหรับสามเณรรักษาสมทานรักษาในสิกขาบททั้ง ๑๐ ที่สามเณร หรือสามเณรีควรศึกษา และสมทานรักษาเพื่อให้เกิดความเรียบร้อย พร้อมทั้งยังเป็นบ่อเกิดแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย เว้นจากการทำลายชีวิต เว้นจากถือเอาสิ่งที่เขาไม่ให้ เว้นจากการประพฤติผิดพรหมจรรย์

^{๑๖} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๑/๖๒.

^{๑๗} ชุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๕๙๓/๒๑๖๔.

เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากของมีนเมา เว้นจากบริโภคอาหารในเวลาวิกาล เว้นจากการฟ้อนรำ เว้นจากการตัดทรงดอกไม้ เว้นจากที่นอนสูงใหญ่ เว้นจากการรับเงินและทอง

๔. คีล ๒๒๗ เป็นศีล หรือข้อห้ามของพระสงฆ์จัดว่าเป็นสิกขาบทมาในปาติโมกข์ เป็นข้อปฏิบัติที่พระพุทธเจ้านั้นทรงห้ามเพื่อป้องกันไม่ให้ภิกษุในพระพุทธศาสนาปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความเรียบร้อยแก่หมู่คณะสงฆ์ อีกทั้งยังเป็นข้อปฏิบัติที่ช่วยเอื้อแก่การปฏิบัติ เพื่อความบริสุทธิ์โดยแบ่งศีล ๒๒๗ ข้อ โดยแบ่งออกเป็นหมวดดังนี้

- (๑) ปาราชิก ๔
- (๒) สังฆาทิเสส ๑๓
- (๓) อนियต ๒
- (๔) นิสสัคคียปาจิตตีย์ ๓๐
- (๕) ปาจิตตีย์ ๙๒
- (๖) ปาฏิเทสนียะ ๔
- (๗) เสขียวัตร ๗๕
- (๘) อธิกรณสมณะ ๗

๕. คีล ๓๑๑ คือเป็นข้อที่พระพุทธเจ้าห้ามสำหรับป้องกันไม่ให้ภิกษุณีทั้งหลายนั้น ล่วงละเมิดในข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ เรียกว่าภิกษุณีปาฏิโมกข์^{๑๘} เพื่อป้องกันไม่ให้ภิกษุณี ในพระพุทธศาสนาปฏิบัติ คีล ๑๐ คีล ๒๒๗ คีล ๓๑๑ อยู่ใน โลกุตตรศีล เพื่อให้เกิดความเรียบร้อย แก่หมู่คณะ อีกทั้งยังเป็นข้อปฏิบัติที่ช่วยเอื้อแก่การปฏิบัติ เพื่อความบริสุทธิ์ โดยแบ่งศีลของภิกษุณี ออกเป็น หมวด คือ

- (๑) ปาราชิก ๘
- (๒) สังฆาทิเสส ๑๗
- (๓) นิสสัคคียปาจิตตีย์ ๓๐
- (๔) ปาจิตตีย์ ๑๖๖
- (๕) ปาฏิเทสนียะ ๘
- (๖) เสขียวัตร ๗๕
- (๗) อธิกรณสมณะ ๗

ศีลทั้ง ๕ ประเภทนั้นเป็นการปฏิบัติเพื่อให้เกิดความเป็นปกติ มีความประพฤติที่เบาพร้อม โดยมีเจตนาที่จะไม่ล่วงละเมิดในข้อที่ทรงห้าม และประพฤตินข้อปฏิบัติที่ทรงอนุญาต เพื่อให้เกิดความดีงามในสังคมและหมู่คณะนั้น ๆ ศีลที่สมาทานประพฤติดีแล้วย่อมจะก่อให้เกิด

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๓๙๓.

ความร่าเริงใจว่าศีลของเราหมดจดดี และก่อให้เกิดความปราโมทย์ ความปิติยินดี ความสงบกาย สงบใจความปลาบปลื้มโสมนัส ความตั้งมั่นแห่งจิต และยถาภูตญาณ คือ ปัญญาที่ยังเห็นรูปนาม ตามความเป็นจริง^{๑๙}

๓.๒.๑.๒ อธิศีลสิกขา

“อธิศีลสิกขา คือ ศีลอย่างยิ่ง ฝึกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มึศีลสำรวมระวังในปาติโมกข สมบูรณ์ด้วยอาจารย์และโคจร เห็นโทษภัยแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายอยู่ คือ สิลขันธเล็ก สิลขันธใหญ่ ศีลเป็นที่พึ่ง เป็นเบื้องต้น เป็นความประพฤติ เป็นความสำรวมเป็นความระวัง เป็นหัวหน้า เป็นประธานเพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล”^{๒๐} ศีลที่เป็นข้อปฏิบัติของพระสาวก ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นศีลที่ความบริสุทธิ์หมดจดทั้งทางกาย ทางวาจา และใจ เพราะศีล เป็นต้นเหตุแห่งการเกิดสมาธิและปัญญาแล้ว เป็นศีลที่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้น ศีลชั้นนี้ชื่อว่า ปาฏิโมกขศีล ๔ เพราะมี ๔ อย่าง คือ ปาติโมกขสังวรศีล อินทรีย์สังวรศีล อาชีวปาฏิโมกขศีล และปัจฉย สันนิสิตศีล^{๒๑}

๑. ปาฏิโมกขสังวรศีล คือ ความสำรวมในพระปาติโมกข์เว้นข้อที่พระพุทธเจ้านั้นทรงห้าม^{๒๒} โดยสมาทานแล้วตั้งอยู่ในวิริติ “เจตนาเป็นเหตุ” เมื่อเจตนาเป็นเหตุที่จะงดเว้น แล้วสมาทานรักษาศีล ของตนเองนั้นให้บริสุทธิ์ไม่เจือปนด้วยอามิสและกิเลสตัณหา เพราะเมื่อฝึกษุสาวกของพระพุทธเจ้า ทั้งหลายนั้นเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาต้องน้อมนำศีลที่เป็นปาติโมกข์สังวรนี้ไปปฏิบัติเพื่อพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ จากสังสารวัฏข้ามพ้นจากความเกิด ความแก่ และความตาย “ศีลอันเป็น สิกขาบททั้งหลายนั้นเรียกว่า ปาติโมกข์ เพราะคุ้มครองรักษาฝึกษุชั้นนั้น คือ ปลดเปลื้องฝึกษุผู้รักษาศีลนั้น ให้หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งหลาย มีทุกข์ในอบายเป็นต้นความระวัง ชื่อว่า ความสังวร เป็นปกติไม่ล่วงละเมิด ที่เกิดทางกายและเกิดทางวาจา ความสังวรนี้ชื่อว่า ปาติโมกข์สังวร”^{๒๓}

๒. อินทรีย์สังวรศีล เป็นความสำรวมอินทรีย์ ระวังบาปอกุศลธรรม เช่นความชอบชัง ติดใจ หรือความขัดใจ ในขณะที่รับรู้อารมณ์ ทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ถูกต้องกระทบสัมผัส และใจที่รู้ความคิด^{๒๔} ในขณะที่มีอารมณ์เข้ามากระทบ ไม่ว่าจะป็นอารมณ์ที่น่าพอใจหรือไม่น่าพอใจ กล่าวคือ เห็นสักแต่ว่าเห็น ได้ยินสักแต่ว่าได้ยิน สัมผัสสักแต่ว่าสัมผัส เท่านั้นโดยป้องกัน

^{๑๙} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ตรวจชำระ, พระคันธสาราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง, ๒๕๔๘, หน้า ๕๘.

^{๒๐} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘.

^{๒๑} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**, หน้า ๓

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรมฉบับปรับขยาย**, หน้า ๗๕๐.

^{๒๓} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, หน้า ๒๕.

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรมฉบับปรับขยาย**, หน้า ๗๕๐.

เพื่อไม่ให้เกิดปรงแต่งทางใจ เพราะเมื่อเกิดความปรงแต่งนั้นแล้ว ย่อมที่จะเป็นช่องทาง ก่อให้เกิดอกุศลธรรม คือ กิเลส อวิชชา ตัณหา อุปาทาน เพราะอินทรีย์สังวรศีลนั้นที่ภิกษุทั้งหลาย สมาทานรักษา ด้วยการสำรวม ในขณะที่ฟังเสียงด้วยหู ตมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น พร้อมทั้ง ไม่มีความยินดีพอใจ ไม่ทำความกำหนดทั้งหลายนั้นให้เกิดขึ้น ไม่มีจิตซัดส่ายไปตามอำนาจของกิเลส มีจิตที่ไม่คิดพยาบาท มีความมั่งคั่งภายใน อินทรีย์สังวรนี้พระโบราณจารย์ท่านเปรียบเหมือนประตูเมือง ที่ปิดแล้ว “ถึงเรือนทั้งหลายที่อยู่ภายในเมืองเป็นต้นมิได้ปิดประตู แม้ถึงกระนั้น ก็ชื่อได้ว่ารักษาดีแล้ว คุ่มครองดีแล้ว ซึ่งสิ่งของทั้งหมด ที่อยู่ภายในเมืองนั้นแลเพราะเหตุว่า เมื่อปิดประตูเมืองทั้ง ๔ ประตูแล้ว โจรทั้งหลายย่อมเล็ดลอดเข้าไม่ได้ ฉันทใด เมื่อคุณทั้งหลายมีศีลเป็นต้นเกิดขึ้นแล้วที่ ชวนะ แม้ทวาร ชื่อว่ารักษาแล้ว แม้วังคจิต แม้วิถิจิตทั้งหลายมีอวัชชนะเป็นต้น ก็เป็นอันรักษาแล้ว ฉันทนั้น เหมือนกัน”^{๒๕} ความสำรวมอินทรีย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้วนั้น มีความสำรวมระวาง ในอินทรีย์ดังที่กล่าวมานั้น ย่อมทำให้ กิเลสอวิชชา ตัณหา และอุปาทานทั้งหลายนั้นไม่สามารถ เข้ายึดถือด้วยอุปาทานขันธได้ จึงเป็นศีลสำหรับเจริญสมาธิเพื่อให้เกิดปัญญา ผู้ที่สำรวมอินทรีย์นั้น เปรียบเหมือนคนที่ปิดประตูเมืองเพื่อเป็นการป้องกันทรัพย์สินของเมืองนั้นไม่ให้ถูกโจรลักขโมย

๓. อาชีวะปาริสุทธิศีล คือ ความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ ได้แก่ เลี้ยงชีพโดยทางที่ชอบธรรม บริสุทธิ์ไม่ประกอบด้วยการแสวงหาในทางที่ผิด เช่น การพูดอวดอุตมานุสสรธรรม เช่น มรรค ผล นิพพาน ที่ตนไม่มี เป็นเจตนาที่งดเว้นจากการพูดที่เนื่องด้วยมิจฉาชีพ มีความเป็นอยู่ที่บริสุทธิ์^{๒๖} หรือ การออกปากขออาหารเพื่อตนเองเพราะความต้องการที่จะบริโภคโดยมิได้เจ็บไข้ภิกษุผู้มีเจตนาละเว้น จากมิจฉาชีพนี้จะต้องงดเว้นจากความประพฤติหลอกลวงทุกชนิด ที่เกี่ยวข้องกับอาชีวะพร้อมทั้ง แสวงหาการเลี้ยงชีพด้วยความชอบธรรมต่าง ๆ “อาชีวะเป็นเหตุเหล่านี้และมิจฉาชีพที่เป็นไป ด้วยอำนาจบาปธรรมทั้งหลาย มีอาทิวาสนี้ว่า การหลอกลวง การพูดเคาะเล็มการกระทำนิมิต การด่าแข่ง การแสวงหาลาภด้วยลาภนี้ อันใดการงดเว้นจากมิจฉาชีพแม้ทุก ๆ ประการนั้น อันใด อันนี้ชื่อว่า อาชีวะปาริสุทธิศีล”^{๒๗} ภิกษุที่แสวงหาอาชีวะโดยให้เกิดความบริสุทธิ์จำต้องละเว้นจาก การประพฤติหลอกลวงทุกชนิดดังที่กล่าวมาแล้วนั้นเพื่อป้องกันการให้เกิดความบริสุทธิ์แห่งศีลที่เป็น “อาชีวะปาริสุทธิศีล” นั้นปัจจัยที่ได้มานั้นจะต้องเป็นของที่มีความบริสุทธิ์ ๓ ทางคือ

- (๑) ได้มาโดยการบิณฑบาต ถือว่าเป็นปัจจัยที่บริสุทธิ์อย่างยิ่ง
- (๒) ได้มาโดยที่ทายกเลื่อมใสในคุณธรรมของภิกษุอย่างใดอย่างหนึ่ง

^{๒๕} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๓๔.

^{๒๖} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), อานาปานสติ ลำดับการบรรลุนิพพานของ พระพุทธเจ้า, หน้า ๗๔.

^{๒๗} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๔๕.

(๓) ได้มาโดยมีผู้เลื่อมใสในพระธรรมเทศนา^{๒๘}

ฉะนั้นการเลี้ยงชีพโดยความบริสุทธิ์ตามที่กล่าวมาทั้ง ๓ ประการนั้น เป็นการเลี้ยงชีพของเหล่าภิกษุสาวกในพระพุทธศาสนาเป็นศิลปะที่เหมาะสมและเกื้อกูลเพื่อให้เกิดสมาธิเป็นปัจจัยต่อการบรรลุคุณธรรมเบื้องสูง

๔. ปัจจัยสันนิสิตศิลป์ เว้นจากการอาศัยปัจจัยที่ผิด คือ ไม่ได้พิจารณาก่อนบริโภคปัจจัย ๔ เป็นการเว้นจากการบริโภคด้วยตัณหาและอวิชชา^{๒๙} การไม่บริโภคอาหารด้วยตัณหาและอวิชชา นั้น เช่น ฉันทอาหารเพื่อหล่อเลี้ยงร่างกาย ให้สุขภาพดีมีชีวิตรที่ผาสุก ทำกิจการต่าง ๆ ได้อีกทั้งยังช่วยส่งเสริมให้มุ่งหน้าดำเนินไปตามหลักของไตรสิกขา ไม่ใช่ ฉันทอาหารเพื่อสนุกสนาน มัวเมา ในการพิจารณาอาหารหรือเครื่องใช้สอยต่าง ๆ นั้น สามารถทำได้ก่อนที่จะใช้สอยปัจจัยนั้น หรือทำได้หลังจากที่ใช้สอยในปัจจัยต่าง ๆ นั้นแล้วก็ได้ ซึ่งการพิจารณาปัจจัยต่าง ๆ นั้น พระพุทธเจ้าทรงสอนให้พิจารณาโดยเพื่อป้องกันความหิว เพื่อป้องกันความเกิดขึ้นแห่งโรคทั้งหลาย เพื่อปกปิดเวทนาที่เกิดขึ้นทั้งหลายเพื่อความไม่มีทุกข์เวทนาใหม่ให้เกิดขึ้นการพิจารณาปัจจัยต่าง ๆ ก่อนที่จะบริโภค^{๓๐} ซึ่งการที่บริโภคปัจจัยทั้ง ๔ อย่างนั้น โดยการพิจารณาเสียก่อน เพราะป้องกันการบริโภคด้วย ตัณหา ราคะ ไม่ให้เกิดขึ้น

ปาติโมกขสังวรนี้เรียกได้อีก ๔ อย่าง คือ

๑. ปาติโมกขสังวรนี้เรียก เทสนาวิสุทธิต เพราะบริสุทธิ์ได้ด้วยการแสดง ต้องอาบัติแล้วแสดงอาบัติเสีย ในส่วนของอาบัติที่แสดงได้ เช่น ทุกกฎ ปาจิตตีย์ ฤกษ์จัจฉัย พุทธานุสสติ

๒. อินทรีย์สังวรนี้เรียก สังวรสุทธิ เพราะบริสุทธิ์ได้ด้วยการสำรวมระวังทวารทั้ง ๖ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

๓. อาชีวาปาริสุทธิศิลป์นี้เรียก ปริเยญฺฐิสุทธิ เพราะบริสุทธิ์ได้ด้วยการแสวงหาในความถูกต้อง ได้มาโดยความเป็นธรรม

๔. ปัจจัยสันนิสิตศิลป์นี้เรียกว่า ปัจจเวกขณสุทธิ^{๓๑} เพราะบริสุทธิ์ได้ด้วยการพิจารณาในปัจจัย ก่อนที่ใช้สอยปัจจัยนั้น

ความสำรวมระวังซึ่งภิกษุผู้ประพฤติปฏิบัติธรรมรักษาพระวินัย ๒๒๗ สิกขาบทให้บริสุทธิ์ อยู่เสมอนับตั้งแต่เริ่มการปฏิบัติธรรมเป็นต้นไป ชื่อว่า ปาติโมกขสังวรศิลป์เมื่อรักษาศิลป์ ๕ หมวด มีปาติโมกขสังวรศิลป์เป็นต้น จนหมดจดบริบูรณ์เป็นอันดีเยี่ยมแล้ว จึงกล่าวได้ว่าเป็นศิลป์วิสุทธิความบริสุทธิ์ หมดจดแห่งศิลป์

^{๒๘} วุฑฒิน อินทสระ, สารสาส์นแห่งวิสุทธิธรรม, หน้า ๓๓๔.

^{๒๙} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), อานาปานสติ ลำดับการบรรลุธรรมของพระพุทธเจ้า, หน้า ๗๔.

^{๓๐} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิธรรม, หน้า ๕๒.

ฉะนั้น เมื่อภิกษุทั้งหลาย ได้ชำระศีลของตนเองให้ผ่องแผ้วบริสุทธิ์ เพราะศีลนั้น เป็นประการแรกของไตรสิกขาและเป็นปัจจัยเบื้องต้นแห่งการบรรลุธรรมเบื้องสูงอีกด้วย “นรชน ผู้มีปัญญา เป็นภิกษุ มีความเพียร มีปัญญา เครื่องบริหาร ตั้งตนไว้ในศีลแล้วทำสมาธิ และปัญญาให้เจริญ เธอจะพึงถางรกชัฏอันนี้เสียได้”^{๓๑} จริ่งแล้วศีลเป็นสิกขา หรือการศึกษาขั้นต้น พระอริยบุคคลย่อมเป็นผู้มีศีลสมบูรณ์แล้ว ตั้งแต่โสดาบันขึ้นไป และเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ที่ผู้เข้าถึงนิพพานบรรลุก็เป็นสภาวะที่ทำให้ความทุกข์หรือความประพฤติเสียหาย ไม่มีเหลืออีก

๓.๒.๒ จิตตสิกขา

จิตตสิกขา คือ ข้อศึกษาเกี่ยวกับจิต ดังความว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกาม และอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติและสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตก วิจารณ์ สงบระงับไปแล้ว ฯลฯ บรรลุจตุตถฌาน ที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี้ชื่อว่า อธิจิตตสิกขา”^{๓๒} ความบริสุทธิ์หมดจดแห่งจิต ด้วยการฝึกอบรม หรือพัฒนาคุณภาพ สมรรถภาพของจิต จนเกิดสมาธิ พอเป็นบาทฐานแห่งวิปัสสนา จิต คือสมาธิที่เกิดร่วมกับจิต เพราะเมื่อสมถและวิปัสสนาสมาธิมีกำลังแก่กล้า นิเวศน์ ๕ ที่รบกวนย่อมไม่เกิดแทรกขึ้น จะมีเพียงสมาธิที่แน่วแน่^{๓๓} เมื่อการฝึกฝนอบรมจิตจนเกิดความสงบ จิตนิ่งเป็นสมาธิแนบแน่น จะสามารถกำจัดกิเลสที่เป็นเครื่องกั้นปัญญาเมื่อจิตนั้นมีความผ่องใส แล้วจึงเจริญปัญญาต่อไป ความที่จิตตั้งมั่นในอารมณ์นามธรรมหรือรูปธรรมที่กำลังปรากฏขึ้นในขณะที่เจริญสติปัฏฐานหรือวิปัสสนาญาณเกิด ซึ่งในขณะนั้นเอกัคคตาเจตสิก (สมาธิ)^{๓๔} ที่ละเอียดเพราะปราศจากตัวตน และไม่เป็นที่ตั้งของตัณหาและทิฏฐิจึงกล่าวได้ว่าเป็น อธิจิตตสิกขา เพราะเป็นสมาธิที่เป็นบาทฐาน แห่งการเจริญปัญญาต่อไป

จิตตสิกขาเป็นข้อที่ศึกษาให้เกิดความสงบแห่งจิต โดยอุบายที่จะทำให้จิตนั้นเกิดความสงบ จนเกิดความแนบแน่นที่เรียกว่าสมาธิโดยปราศจากนิเวศน์ที่เป็นเครื่องกั้นคุณธรรมทั้งหลาย เพราะความเพียรพยายามพิจารณาในการปฏิบัติจนจิตมีความแนบแน่นในกรรมฐาน ๔๐ กอง ซึ่งเป็นอุบายที่ทำให้จิตเกิดความสงบ มีความแนบแน่นอยู่กับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง

๓.๒.๒.๑ อุบายที่เป็นเครื่องให้จิตสงบ

อุบายหรือวิธีอบรมจิตให้หยุดนิ่ง และเป็นสมาธิแนบแน่นและมั่นคงพร้อมทั้งกำจัดนิเวศน์ ที่เป็นเครื่องกั้นแห่งปัญญา ให้จิตหมดจดบริสุทธิ์ผ่องใส นั้น ชื่อว่า “สมถกรรมฐาน” หรือ “สมถภาวนา”

^{๓๑} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๘๒.

^{๓๒} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘.

^{๓๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๕๙.

^{๓๔} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), อานาปานสติ ลำดับการบรรลุธรรมของ พระพุทธเจ้า, หน้า ๗๔.

เป็นข้อปฏิบัติต่าง ๆ ในการฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ จนตั้งมั่นเป็นสมาธิ ถึงขั้นได้ฌานในระดับต่าง ๆ ซึ่งจุดมุ่งหมายของการฝึกสมณะนั้น คือ การทำให้เกิดสมาธิขั้นสูงที่เรียกว่า ฌาน^{๓๕}

หลักการฝึกของสมณเพื่อให้เกิดสมาธินั้น คือ การกำหนดใจไว้กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง “เรียกว่าอารมณ์” ให้มีความแน่วแน่มั่นคงและตั้งอยู่ในสิ่งเดียวกัน (เรียกว่า จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง เป็นอารมณ์เดียว) กับสิ่งที่กำหนดเพ่งพินิจจนเกิดสมาธิ ซึ่งสมณกรรมฐานแบ่งออกเป็น ๔๐ หมวด คือ

๑. กสิณ ๑๐
๒. อสุภะ ๑๐
๓. อนุสสติ ๑๐
๔. พรหมวิหาร ๔
๕. อรูปกัมมัฏฐาน ๔
๖. อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑
๗. จตุธาตุววัตถาน ๑

เมื่อเพียรพยายามสมณกรรมฐานจนจิตแนบแน่นอยู่กับอารมณ์ที่ตนเองบริกรรมนั้น ทำให้เกิดสมาธิ เมื่อสมาธิที่มีความแนบสนิทแล้วก็จะเกิดภาวะจิตที่เรียกว่า ฌาน ฌาน สามารถแบ่งเป็นระดับต่าง ๆ ระดับที่กำหนดเอาไว้เป็นอารมณ์เรียกว่า รูปฌาน หรือที่เรียกว่า ฌาน ๔ อีกระดับคือ กำหนดอรูปธรรมเป็นอารมณ์ เรียกว่า สมาบัติ ๘ หรือ ๙ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ ตามจตุกกนัย หรือ รูปฌาน ๕ และอรูป ๔ ตามปัญจกนัย^{๓๖} สภาวะจิตที่มีความแนบแน่นในระดับฌาน ซึ่งแบ่งฌานออกเป็น ๒ ระดับ คือรูป ฌาน และอรูปฌานนั้น เป็นสภาวะที่ปราศจากนิวรณ์ธรรมเป็นเครื่องปิดกั้นจิตไม่ทำให้บรรลุคุณความดีทั้งหลาย ต่อเมื่อจิตที่มีสมาธิสามารถระงับนิวรณ์ทำให้เกิดความสงบ ความเบิกบานใจนั้นจะทำให้เกิดปัญญาเห็นแจ้ง และเป็นปฏิปทาไปสู่พระนิพพานได้

๓.๒.๒.๒ ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อสมาธิ

นิวรณ์ ๕ นั้นเป็นปฏิปักษ์ต่อสมาธิ เรียกได้ว่าเป็นศัตรูกันกับสมาธิ เป็นสิ่งที่จะต้องกำจัดออกเสียจึงจะทำให้สมาธินั้นเกิดขึ้นได้และนิวรณ์ ๕ นี้ จะต้องถูกกำจัดออกด้วยสมาธิด้วยนิวรณ์เป็นเครื่องกั้นเครื่องขัดขวาง เป็นสิ่งที่กั้นการเกิดของคุณธรรมความดีต่าง ๆ ของจิตเป็นสิ่งที่บั่นทอนกำลังปัญญา รวมทั้งเป็นเครื่องขัดขวางจิตไม่ทำให้บรรลุคุณงามความดี คือ มรรคผลเบื้องต่ำ และมรรคผลสูง “เมื่อภิกษุนั้นพิจารณาเห็นนิวรณ์ ๕ ที่ตนละได้แล้ว ย่อมเกิดความเบิกบานใจ เมื่อเบิกบานใจก็ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๒๖.

^{๓๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๖๑.

กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบย่อมได้รับความสุข เมื่อมีความสุขจิตย่อมตั้งมั่น”^{๓๗} นีรวรณจึงเป็นธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อสมาธิ และทำให้กุศลจิตนั้นเศร้าหมองลงไปด้วย จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องละนิรวรณ ๕ ประการ

๑. กามฉันท์ ความอยากได้อะไรเป็นความพอใจในกาม หรืออภิษมาความเพ่งเล็งอยากได้ หรือจ้องจะเอา หมายถึง ความอยากได้กามคุณทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่นรส โผฏฐัพพะที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ กามฉันทะนี้เป็นกิเลสฝ่ายโลภะเมื่อกามฉันทะนั้นปรากฏขึ้นจิตของผู้ปฏิบัติจะรู้ได้ถึงความชอบใจและเลิกละใจต่อการปฏิบัตินั้น จึงควรกำหนดรู้กามฉันทะว่า “ชอบหนอ” ไม่ควรตั้งจิตให้กลับมากำหนดรู้สภาวะเดินผู้ปฏิบัติไม่ควรเลือกกำหนดอารมณ์ต้องการในขณะปฏิบัติธรรม ควรที่จะให้จิตรู้อารมณ์ที่ปรากฏชัดอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งอาจเป็นกองรูป เวทนา จิต หรือกามฉันทะ เป็นต้น^{๓๘} ในขณะที่ ความยินดีพอใจในกามทั้งเกิดขึ้นผู้ปฏิบัติต้องทำหน้าที่โดยการกำหนดรู้ กามฉันทะนั้นอย่างเท่าทันและตามความเป็นจริง เช่น เมื่อความชอบใจเกิดขึ้นให้กำหนด “ชอบหนอ” การกำหนดรู้นี้เป็นไปตามรู้อารมณ์อย่างเท่าทันปัจจุบันขณะ “เมื่อกามฉันทะภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า กามฉันทะภายในของเรามีอยู่ หรือเมื่อกามฉันทะภายในไม่มี ก็รู้ชัดว่า กามฉันทะภายในของเราไม่มี”^{๓๙}

๒. พยาบาท ความขัดเคืองแค้นใจ ได้แก่ ความขัดใจ แค้นเคือง เกลียดชังความผูกใจเจ็บ การมองในแง่ร้าย การคิดร้าย มองเห็นคนอื่นเป็นศัตรู ตลอดจนความโกรธความหงุดหงิด ฉุนเฉียว ความรู้สึกขัดใจ หรือแม้แต่การกระทบกับสิ่งที่ไม่ชอบใจ ความคิดประทุษร้ายผู้อื่น โดยความมีจิตที่ผูกใจเจ็บความ อโยนิโส หรือการไม่ใส่ใจด้วยความแยบคายในอารมณ์ที่ตนไม่ชอบว่าไม่น่าพอใจ คือ ความพอใจในความพยาบาทนั่นเอง และในขณะนั้นพึงกำหนดรู้ อโยนิโสมนสิการนั้นว่า “รู้หนอ” โดยรู้ว่ามีสภาวะธรรมอย่างนี้ปรากฏขึ้นในจิต^{๔๐}

เมื่อความโกรธที่เกิดขึ้นจากบุคคล หรือเรื่องใดนั้นก็ตาม ทำให้นักปฏิบัติไม่อาจเจริญสติรับรู้สภาวะธรรมได้ ความโกรธจึงเป็นเครื่องกั้นทางหลุดพ้น เมื่อเกิดความไม่พอใจขึ้น แล้วหวนนึกถึงคนที่ไม่ชอบคนที่เคยทะเลาะวิวาทบาดหมางใจกัน หรือเมื่อในขณะที่พบกับความรุนแรงในทุกๆ เวทนาจึงทำความใส่ใจในการกำหนดรู้ทุกๆ เวทนานั้นอย่างจดจ่อต่อเนื่องเช่น เมื่อมีความปวดก็ให้กำหนดรู้ความปวดนั้น “ปวดหนอ” โดยการกำหนดรู้เช่นนี้จนกระทั่งเวทนานั้นดับไป จะทำให้ความพยาบาทไม่สามารถเกิดขึ้นได้

^{๓๗} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๒๕/๗๕.

^{๓๘} พระครูปริยัติกาญจนโชติ (มานิตย์ ธมฺมโชโต), “ศึกษาจิตตวิสุทธิในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต** (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๓๒.

^{๓๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๕/๑๑๒.

^{๔๐} พระครูปริยัติกาญจนโชติ (มานิตย์ ธมฺมโชโต), “ศึกษาจิตตวิสุทธิในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”, หน้า ๓๕.

“เมื่อพยายามภายใน ก็รู้ซัดว่าพยายามภายในของเรามีอยู่ หรือเมื่อพยายามภายในไม่มี ก็รู้ซัดว่าพยายามภายในของเราไม่มี”^{๔๑}

๓. ถิ่นมีทระ ความหดหู่และเซื่องซึม ความห่อเหี่ยว ถดถอย ท้อแท้ ความซบเซา เหนงหงอย ละเหยใจ นั้นเป็นอาการของจิตใจ กับมีทระ ความเซื่องซึม เหี่ยวเฉา ง่วงเหงาอืดอาด มึนหมัว เมื่อจิตนั้น ถูกอาการของถิ่นมีทระครอบงำแล้วทำให้เกิดความไม่แข็งแรงไม่คล่องตัว ไม่เหมาะแก่การทำงาน และไม่ส่งเสริมให้เกิดสมาธิ

โยนิโสมนสิการ เป็นการใส่ใจอย่างแยบคายด้วยการเจริญสติระลึกรู้สภาวะธรรมที่เกิดขึ้น ในปัจจุบันอารมณ์ เมื่อสตินั้นปรากฏขึ้นโดยมีกุศลจิตเกิดขึ้นด้วยพร้อมกันและดำเนินไปพร้อม ๆ กัน เมื่อเกิดอาการง่วงเหงาหาวนอนเกิดขึ้นแล้วนั้น ความง่วงเป็นเหตุให้สัปหงกและอยากนอนหลับ แม้ความเกียจคร้านเซื่องซึมที่ไม่มีความง่วงก็จัดเป็นถิ่นมีทระเช่นเดียวกัน ถิ่นมีทระเป็นเครื่องกั้นแสงสว่าง นักปฏิบัติควรกำหนดรู้แสงสว่างไว้ในใจให้ชัดเจนแล้วละถิ่นมีทระ^{๔๒} เช่นเดียวกันเมื่อมีความง่วงเป็นต้นนั้น เกิดขึ้น ให้ทำความใส่ใจกำหนดรู้อาการในความง่วงนั้น “ง่วงหนอ” ซึ่งการกำหนดรู้เช่นนี้จะทำให้ความง่วงนั้น ถูกระงับลงไปได้ “เมื่อถิ่นมีทระภายในมีอยู่ ก็รู้ซัดว่า ถิ่นมีทระภายในของเรามีอยู่ หรือเมื่อถิ่นมีทระภายใน ไม่มี ก็รู้ซัดว่า ถิ่นมีทระภายในของเราไม่มี”^{๔๓}

๔. อุทัจจกุกุกจะ ความฟุ้งซ่านและเดือดร้อนใจ แยกเป็นอุทัจจจะ ความที่จิตฟุ้งซ่าน ไม่สงบ สายพรวด พล่านไป กับกุกุกจะ ความวุ่นวายใจ รำคาญใจ ระแวง เดือดร้อนใจกลุ่มใจ กังวลใจ ย่อมเป็นเครื่องขวางเพราะความไม่สงบใจนี้ ทำให้สมาธินั้นไม่สามารถเกิดขึ้นได้

โยนิโสมนสิการโดยการใส่ใจอย่างแยบคายด้วยการเจริญสติระลึกรู้สภาวะธรรมปัจจุบัน เมื่อสมาธิมีกำลังมากขึ้น จิตที่กำหนดรู้ย่อมจะตามรับรู้อารมณ์ได้อย่างรวดเร็ว เหมือนเมื่อวางของหนักไว้ บนพื้นของหนักก็จะหยุดอยู่กับที่ไม่เคลื่อนไหว หรือเหมือนการปักหมอกแหลมไว้บนพื้นเบา ๆ หมอกแหลม จะติดปักพื้น หรือเหมือนการขวางดินเหนียวไปที่ผนัง ดินเหนียวก็จะติดผนังแน่น นักปฏิบัติ ย่อมจะบรรลุผลได้ด้วยขณิกสมาธิที่ไม่ซัดสาย^{๔๔} เมื่อสติเกิดร่วมกับจิตแล้วนั้นกุศลจิตจะดำเนิน ไปด้วยกัน ความฟุ้งซ่านไม่เกิด ต่อเมื่อความฟุ้งซ่านนั้นเกิดขึ้นสติก็จะรู้เท่าทันอารมณ์ที่เกิดขึ้น ในขณะได้ เช่น ความคิดที่ปรากฏขึ้น ก็ให้ทำความใส่ใจกำหนดรู้ว่า “คิดหนอ” ความร้อนใจที่เกิดขึ้น ก็ให้ทำความใส่ใจแล้วกำหนดว่า “ร้อนใจหนอ” การทำความใส่ใจกำหนดรู้เช่นนี้จะต้องกำหนดรู้ ไปจนกว่าอารมณ์ที่เกิดขึ้นจะดับลง เมื่ออารมณ์ความฟุ้งซ่าน เป็นต้นนี้ดับลงไป ก็รู้ถึงความดับนั้น

^{๔๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๕/๑๑๒.

^{๔๒} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๘๑.

^{๔๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๕/๑๑๒.

^{๔๔} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๘๑.

“เมื่ออุทัจจกุกกจะภายในมืออยู่ ก็รู้ชัดว่า อุทัจจกุกกจะภายในของเรามีอยู่ หรือเมื่ออุทัจจกุกกจะภายในไม่มี ก็รู้ชัดว่า อุทัจจจะกุกกจะภายในไม่มี”^{๔๕}

๕. วิจิติจณา ความสังเกต เช่น ความเคลือบแคลง ไม่แน่ใจ เกี่ยวกับพระศาสนาพระธรรมพระสงฆ์ เกี่ยวกับสิกขา เป็นต้น เรียกว่า เป็นความกลางแคลงในกุศลธรรมทั้งหลาย ตกลงใจไม่ได้ เช่น การภาวนานี้มีคุณประโยชน์ควรแก่การปฏิบัติหรือไม่จะได้ผลจริงหรือไม่ ความเข้าใจว่าธรรมเป็นกุศลหรืออกุศลเป็นเครื่องละอกุศลและเจริญกุศลจนกระทั่งพ้นจากวิภวและบรรลุนิพพาน ความเข้าใจดังกล่าวจึงเป็นความหลุดพ้นของพระอริยะ ในกรณีตรงกันข้าม ความสงสัยที่เรียกว่า วิจิติจณาว่าธรรมนี้เป็นกุศลหรืออกุศล เป็นเครื่องกีดกันความเข้าใจข้างต้น เพราะผู้ที่มีความสงสัยอยู่ ย่อมไม่อาจละอกุศลและเจริญกุศลได้^{๔๖} ซึ่งวิจิติจณาที่เป็นความสงสัยนั้นมีอยู่ ๘ ประการ

- (๑) สงสัยในพระพุทธเจ้า
- (๒) สงสัยในพระธรรม
- (๓) สงสัยในพระอริยสงฆ์
- (๔) สงสัยในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา
- (๕) สงสัยในชั้นอดีต
- (๖) สงสัยในชั้นอนาคต
- (๗) สงสัยในชั้นปัจจุบัน
- (๘) สงสัยในปฏิจจสมุปบาท

วิจิติจณาเป็นความสงสัยที่เกิดขึ้นในขณะที่เจริญสติ ต่อเมื่อสตินั้นมีความแก่กล้าขึ้น ด้วยการกำหนดรู้อย่างเท่าทันเมื่อสติเกิดร่วมกับกุศลจิตและดำเนินไปด้วยกันแล้วความสงสัยลังเลใจนี้ย่อมไม่เกิดขึ้น ถึงแม้ความสงสัยลังเลใจนี้เกิดขึ้นผู้ปฏิบัตินั้นก็ทำความใส่ใจในการกำหนดรู้ อย่างเท่าทัน เช่น เมื่อความสงสัยเกิดขึ้นก็กำหนดรู้ตามโดยให้กำหนดว่า “สงสัยหนอ” ซึ่งเมื่อทำการกำหนดรู้เท่าทันเช่นนี้แล้ว ความสงสัยนั้นก็ดับไป “เมื่อวิจิติจณาภายในมืออยู่ ก็รู้ชัดว่า วิจิติจณาภายในมืออยู่ หรือเมื่อวิจิติจณาภายในไม่มี ก็รู้ชัดว่า วิจิติจณาภายในไม่มี”^{๔๗} เมื่อนิเวรณ ๕ ประการดังที่กล่าวมานี้ถูกระงับไปด้วยกำลังแห่งสมาธิ ย่อมทำให้เกิดฌานขึ้น ทั้งที่เป็นรูปฌาน และอรุณฌานเพราะจิตที่แนบแน่นไม่ซัดส่ายออกแวก

๓.๒.๒.๓ ระดับของจิตตสิกขา

จิตนั้นมีสภาพที่รับรู้อารมณ์ จิตเป็นตัวรู้สิ่งที่จิตรู้นั้นเราเรียกว่าเป็นอารมณ์จิตรับรู้สิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอารมณ์ จิตนั้นมีลักษณะที่เป็นธรรมชาติคือ รับ จำ คิด รู้ จิตนั้นจะต้องมีอารมณ์

^{๔๕} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๑๕/๑๑๓.

^{๔๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๘๓.

^{๔๗} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๑๕/๑๑๓.

และสามารถจดจำไว้แล้วก็เกิดความนึกคิดปรุงแต่งต่อไป ส่วนจิตที่เป็นความบริสุทธิ์นั้น เป็นความหมัดจดของจิต ที่ปราศจากนิวรณ์ ๕ จิตที่มีความบริสุทธิ์และมีความแนบแน่น ในขณะที่สมาธินั้นตั้งมั่นขึ้นนิวรณ์ ๕ ย่อมถูกละด้วยข่มไว้ “การละธรรมมีนิวรณ์ ๕ เป็นต้นเหล่านั้น ๆ ด้วยอุปจาระและอัปนาสมาธิ เหมือนการกำจัด สหายที่หลังน้ำ ด้วยการทุ่มหมอน้ำลงไป เพราะห้ามความเป็นไป การละนี้ชื่อว่า วิกขัมภนปหาน (การละด้วยการข่มไว้)”^{๔๘} สมาธิที่ปราศจาก นิวรณ์นั้นมี ๓ ระดับดังนี้

๑. อุปจารสมาธิ (Access Concentration) เป็นกามาวจรสมาธิที่ขึ้นแก่ผู้เจริญสมถภาวนา ผู้ที่บรรลุปฏิภาคนิมิตในขณะที่ปราศจากนิวรณ์ธรรมแล้ว ด้วยการภาวนากสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ อานาปานะ พรหมวิหาร ๔ อารูปกรรมฐาน ๔ โดยหมายถึงอนุสสติ ๘ ปฏิกุศลสัญญา และจตุธาตวัตถทานโดยอ้อม เพราะกรรมฐาน ๑๐ อย่างเหล่านี้ทำให้บรรลุถึงสภาวะที่ปราศจากนิวรณ์ แต่ไม่อาจทำให้บรรลุฌานได้ จึงกล่าวได้ว่าเป็นอุปจารสมาธิโดยอ้อม^{๔๙} “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ทำตติยฌาน ให้เป็นบาท ทำกสิณบริการมเพื่อจะได้ จตุตถฌานนิวรณ์ทั้งหลายของภิกษุนั้นย่อมสงบ สติย่อมตั้งมั่น จิตย่อมตั้งมั่น โดยอุปจารสมาธิ ภิกษุนั้นกำหนดรู้รูปและอรูปรูปเป็นอารมณ์ กำหนดปัจจัยเป็นอารมณ์ กำหนดวิปัสสนาอันมีลักษณะของตนเป็นอารมณ์ ภิกษุนั้นย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า เป็นของเรา พึงเป็นส่วนแห่งคุณวิเศษด้วย อุปจารสมาธิ”^{๕๐}

๒. อัปนาสมาธิ^{๕๑} (Attainment Concentration) เป็นสมาธิที่แนบแน่นอยู่ใน กสิณารมณ์ เป็นต้น ที่กำลังเพ่งอยู่ หมายถึง สมาบัติ ๘ หรือ ๙ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ ตามจตุกกนัย หรือรูปฌาน ๕ อรูปฌาน ๔ ตามปัญจกนัย ซึ่งเรียกว่า สมถฌาน “ความพอใจในการบรรลุธรรมอัปนา เป็นความสงบ วิตถกยอมไม่มีในปฐมฌาน วิตถกของผู้บรรลุทุติยฌานเป็นอันสงบ สัญญายอมไม่มี ในสมาบัติ สัญญาของผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ และเข้าถึงนิโรธ”^{๕๒} เป็นอันสงบไป”

๓. ขณิกสมาธิ^{๕๓} สมาธิชั่วขณะ (Momentary Concentration) ขณิกสมาธินั้นเป็นความสงบ ของจิตที่จะเข้าถึงอุปจารสมาธิในขณะที่เริ่มต้นของการเจริญสมถภาวนา หรือเป็นสมาธิที่เกิดชั่วขณะ เมื่อกำหนดรู้สภาวะธรรมอยู่ ย่อมปรากฏขึ้นเมื่อจิตตั้งอยู่ในอารมณ์ของรูปนามปัจจุบัน ในขณะที่อินทรี ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา มีกำลังสม่าเสมอผู้เจริญวิปัสสนา

^{๔๘} พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๗๒.

^{๔๙} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ), อริยวงศ์ปฏิบัติ ปฎิบัติอันเป็นวงศ์แห่งพระ อริยะเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๓๓.

^{๕๐} พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๒๙.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน หน้า ๔๐๑

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๒๗

^{๕๓} พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๖.

เพื่ออบรมจิตมนุษย์ให้สงบระงับความชั่ว บรรลุคุณงามความดีและบริสุทธิ์ผ่องใสแห่งจิต “ผู้ตั้งอยู่ในสมาธิเพียงสักว่า ขณิกสมาธิ เริ่มตั้งวิปัสสนาบรรลอรหัตมรรคนั้น ชื่อว่า สุขขวิปัสสก ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ เพราะมีแต่วิปัสสนาล้วน ไม่มีการสืบท่อในภายในวิปัสสนาด้วยองค์ฌานอันเกิดแต่สมาธิในเบื้องต้น”

๓.๒.๒.๔ องค์ธรรมของสมาธิ

เมื่อจิตนั้นปราศจากนิเวรณที่เป็นเครื่องกั้นคุณงามความดีแล้วจิตที่สงบจากนิเวรณ ๕ เป็นจิตที่บริสุทธิ์ซึ่งเรียกว่าจิตตวิสุทธิ เป็นความบริสุทธิ์ของจิตเป็นสมาธิที่เหมาะสมแก่การนำไปใช้เพื่อให้เกิดปัญญา เป็นสมาธิที่ถูกต้องเพราะนำไปสู่ความบรรลุมรรคผลเบื้องสูง ซึ่งเรียกกันว่าสัมมาสมาธิ เพราะเป็นสมาธิที่นำไปสู่ความหลุดพ้น โดยจิตตวิสุทธินี้ สามารถแบ่งออกเป็นระดับที่เรียกว่า องค์ฌาน โดยแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ รูปฌาน และอรูปฌาน

๑. รูปฌาน ๔ คือ

- (๑) ปฐมฌาน (ฌานที่ ๑) มีองค์ประกอบ ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา
- (๒) ทุตติยฌาน (ฌานที่ ๒) มีองค์ประกอบ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา
- (๓) ตตติยฌาน (ฌานที่ ๓) มีองค์ประกอบ ๒ คือ สุข เอกัคคตา
- (๔) จตุตถฌาน (ฌานที่ ๔) มีองค์ประกอบ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

๒. อรูปฌาน ๔ ได้แก่

- (๑) อากาสนัญญายตนะ (ฌานที่กำหนดอากาศอันอนันต์)
- (๒) วิทยัญญายตนะ (ฌานที่กำหนดวิญญาณอันอนันต์)
- (๓) อากิญจัญญายตนะ (ฌานที่กำหนดสภาวะที่ไม่มีสิ่งใด ๆ)
- (๔) เนวสัญญานาสัญญายตนะ (ฌานที่เข้าถึงภาวะมีสัญญาไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่)

ก็ไม่ใช่)

ฌานที่เป็นผลของสมถภาวนานั้นเป็นฌานที่ปราศจากนิเวรณโดยมีฌานเป็นบาทฐาน จากนั้นเจริญวิปัสสนาให้เกิดด้วยปัญญาญาณกำหนดรู้แจ้งไตรลักษณ์ที่เรียกว่า สมถยานิก คือผู้ดำเนินไปสู่มรรคผล นิพพานด้วยสมถฌาน ด้วยการเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยอุปจารสมาธิหรืออัปนาสมาธิตั้งนั้น สมาธิทั้ง ๒ ประการนั้นจึงเป็นจิตตวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งจิต อีกทั้งเป็นบาทฐานแก่การเจริญวิปัสสนา)

๓.๒.๒.๕ อธิจิตตสิกขา

อธิจิตตสิกขา เป็นจิตที่เป็นสมาธิขั้นอุปจารสมาธิและอัปนาสมาธิ เป็นสมาธิที่เป็นสมาธิที่มีความสงบจากกามและอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปีติและสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไปแล้ว บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้นไม่มีวิตก

ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขที่เกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปิติจางคลายไปมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุข ด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุข และทุกข์ได้แล้ว เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้วบรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ เพราะอุเบกขาอยู่ นี้ชื่อว่าอภิจิตตสิกขา ”^{๕๔} จึงกล่าวได้ว่าเป็นอภิจิตตสิกขาและเป็นเบื้องต้นแห่งปัญญา

๓.๒.๓ ปัญญาสิกขา

ปัญญา เป็นการฝึกฝนอบรมโดยการทำให้มีขึ้น พัฒนาในด้านของความรู้ความจริง ตามที่เป็นจริง เช่น การเข้าใจธรรมชาติที่เป็นความรู้เข้าใจสภาวะด้วยการหยั่งเห็นความจริง ของสิ่งต่าง ๆ ตามที่มันเป็นไปตามธรรมชาติ รวมถึงการวินิจฉัย ไตรตรอง ความรู้ความเข้าใจตามเหตุ และผลที่มันเป็นไปตามกฎของมันเอง ที่เรียกว่า กฎธรรมชาติหรือสามัญลักษณะ ปัญญาที่เป็นความรู้ ความเข้าใจนั้นมี ๓ ประการ “ปัญญา ๓ อีกนัยหนึ่ง ๑ จินตมยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการคิด) สุตมยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการฟัง) ภวานามยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการอบรม) ”^{๕๕} ปัญญาทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นปัญญาที่เป็นการรู้เห็น เกิดความเข้าใจ

๓.๒.๓.๑ ความหมายของปัญญา

๑. ปญญา, ความรู้, ความเข้าใจ (พุทธิ เมธา มติ ภูริ ธี ๆ เปฯ) ปญญาเต เอตยาติ ปญญา ธรรมชาติเป็นเครื่องรู้ (ป บทหน้า ๆ ธาตุในความหมายว่ารู้ กวี ปัจจย, ซ้อน ณ) ปการโต ชานนา ปญญา การรู้โดยทั่วถึง (ป+ญา, ซ้อน ณ)^{๕๖}

๒. ปัญญาสิกขา คือ ปัญญาข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจเหตุผล รอบรู้สิ่งที่เป็นประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์ ตลอดจนรู้แจ้งในสภาวะลักษณะ ของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง^{๕๗}

๓. ปัญญา ความรู้ทั่ว, ปรึกษาหยั่งรู้เหตุผล, ความรู้ความเข้าใจชัดเจน, ความรู้หยั่ง แยกได้ ในเหตุผล ดิษฐ์ คุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการดำเนินการ ด้วยเหตุผล ล่วงพ้นปัญญา, ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามความเป็นจริง

๔. ปัญญา ความรู้เกิดจากความรู้แจ้งในสภาวะสังขารที่เป็นปัจจยปรุงแต่งต่าง ๆ ปัญญา ที่ปรากฏขึ้นนั้นเกิดจากการเจริญวิปัสสนาภาวนาเรียกว่าปัญญาญาณ ด้วยการรู้เห็นอริยสัจ ๔ คือ ทุกข สมุทัย นิโรธ มรรค “ภิกษุในธรรมวินัยเป็นผู้มีปัญญาอันประเสริฐหยั่งเห็นถึงความเกิดดับ

^{๕๔} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

^{๕๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑.

^{๕๖} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๕๑๑.

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๒๓๒.

เพิกถอนกิเลส ให้บรรลุถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์นิโรธ (ความดับทุกข์) เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) เหล่านี้อัสวะ เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า อัสวะสมุทัย เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า อัสวานิโรธ เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า อัสวานิโรธคามินีปฏิปทา นี้ชื่อว่าอธิปัญญา”^{๕๘}

ปัญญา เป็นความรู้ที่เห็นและเข้าใจสภาวะ ที่เป็นความหยั่งรู้ในสิ่งทั้งหลายนั้นตามความเป็นจริง ตามที่มันเป็นอยู่จริง ปัญญานั้นแยกออกเป็นระดับต่างกันไปตามระดับความรู้ความเข้าใจบ้าง ตามหน้าที่และในด้านของปัญญานั้น โดยปัญญานั้นแยงออกเป็น ๓ ประเภท

๓.๒.๓.๒ ประเภทของปัญญา

ปัญญาที่เกิดขึ้น คือ ปัญญา ๓ ประเภท สุตมยปัญญา จินตมยปัญญา และภาวนามยปัญญา คำทำยคือปัญญาเป็นตัวกลางร่วมกัน ส่วนคำข้างหน้าทำหน้าที่แตกต่างกันออกไป บอกที่มาหรือแหล่งเกิดปัญญานั้น ว่าหนึ่ง เกิดจากสุตะ (การสดับฟัง การอ่าน และเล่าเรียน) สอง เกิดจากจินตตะ (การคิดไตร่ตรอง พิจารณา) และสามเกิดจากภาวนา (การปฏิบัติ)^{๕๙} ปัญญาทั้ง ๓ ประเภทนี้เป็นความรู้ที่มีความแตกต่างกันออกไป

๑. สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากสุตะ การที่บุคคลทั่วไปจะสามารถพัฒนาให้เจริญขึ้นได้นั้น โดยอาศัยสุตะ ในขณะที่ยังคิดเองไม่ได้นั้น อาศัยการแนะนำสั่งสอนจากกัลยาณมิตร เป็นผู้ที่คอยช่วยแนะนำ ตักเตือน หรือบอกทาง กัลยาณมิตรที่จะเป็นผู้บอก และสั่งสอนนั้น เช่น พระพุทธเจ้า ท่านผู้รู้ ครูอาจารย์ มาแนะนำชี้แจงหรืออธิบายให้ฟัง เป็นการสร้างให้เกิดปัญญา จากการเรียนรู้ศิลปะ วิทยาการทั้งหลาย จากการฟังผู้อื่นเป็นผู้แนะนำ “สุตมยปัญญาเป็นโฉน ในการงานทั้งหลาย ที่ต้องการด้วยปัญญา ในศิลปะทั้งหลายที่ต้องจัดการด้วยปัญญา ในวิชาทั้งหลายที่ต้องจัดการด้วยปัญญา บุคคลได้ฟังจากผู้อื่น ได้กัมมสกตาทญาณ หรือได้สั่งจัญโลมมิกญาณว่า รูปไม่เที่ยง ฯลฯ เวทนาไม่เที่ยง ฯลฯ สัญญาไม่เที่ยง ฯลฯ สังขารไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยงดังนี้บ้าง ได้ความสามารถ ความคิดอ่านพอใจ ความกระจ่าง ความเพ่งพินิจ และได้ปัญญาที่สามารถไตร่ตรองสภาวะธรรมอันเหมาะสมมีลักษณะเช่นว่านี้ เรียกว่า สุตมยปัญญา”^{๖๐}

๒. จินตมยปัญญา เป็นปัญญาที่เกิดจากการไตร่ตรอง พิจารณาโดยจินตมยปัญญานี้ มีผลที่สืบเนื่องมาจากสุตมยปัญญา เมื่อบุคคลเล่าเรียนโดยการสดับฟังได้สุตะ ได้ข้อธรรม

^{๕๘} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

^{๕๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๕๙.

^{๖๐} อภิ.วิ. ๓๕/๗๖๘/๕๐๔.

ได้ข้อมูลมาแล้ว จึงเป็นเหตุให้เกิดความศรัทธาเป็นพื้นฐานขึ้น พร้อมทั้งมีความพินิจไตร่ตรองมองเห็น เหตุผลความสัมพันธ์เป็นไปอย่างชัดเจนจนทำให้เกิด จินตมยปัญญาขึ้น

ปัญญาที่เกิดขึ้นจากการรู้จักคิดด้วยโยนิโสมนสิการ การของตนเอง เรียกว่าจินตมยปัญญา ซึ่งพระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้าทรงมีโดยไม่ต้องอาศัยการสั่งสอนแนะนำจากผู้อื่น (และไม่มีคนอื่นมีปัญญารู้ที่จะมาบอกมาสอนให้ได้) จึงเป็นปัญญาของบุคคลพิเศษที่คนทั่วไปไม่มี ถ้าไม่มีบุคคลพิเศษที่มีจินตมยปัญญาอย่างนี้ การค้นพบใหม่ การแหวกวงล้อมหรือกรอบทางปัญญาออกไป ก็ไม่อาจเป็นไปได้^{๖๑}

๓. กาวนามยปัญญา ปัญญาที่เรียกว่ากาวนามยปัญญานี้เกิดขึ้นได้จากการภาวนาด้วยการทำให้มีขึ้นด้วยการลงมือปฏิบัติเองเป็นประสบการณ์ตรง โดยไม่ผ่านบุคคลอื่นแต่อย่างใด กาวนามยปัญญานี้เป็นปัญญาที่รู้แจ้งใน มรรค ผล นิพพาน “ปัญญาของผู้เข้าสมาบัติแม้มทั้งหมดชื่อว่า กาวนามยปัญญา ทานปัญญา เป็นโณน ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงายความเลือกเฟิ่นธรรม สัมมาทิฐิ ปรารภทานเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ให้ทาน นี้เรียกว่า ทานมยปัญญา สีสมยปัญญา เป็นโณน ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟิ่น สัมมาทิฐิปรารภศีลเกิดขึ้นแม้มทั้งหมดชื่อว่า กาวนามยปัญญา”^{๖๒}

โยนิโสมนสิการ เป็นการทำงานเรียกได้ว่าเป็นหัวหน้าในกระบวนการพัฒนาให้เกิดปัญญา หรือเป็นตัวสร้างปัญญาทั้ง ๓ ประการ โดยเริ่มกระบวนการพัฒนาจากบุคคลพิเศษ เช่นพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า โดยตั้งต้นที่จินตมยปัญญาและไม่อาศัยสุดตมยปัญญาจากผู้อื่นเป็นการใช้โยนิโสมนสิการที่มีขึ้นมาเป็นจุดเริ่มต้นในตนเองทั้งสิ้น และเป็นที่มาแห่งปัญญาที่เกิดขึ้นจากการคิด ทำให้การคิดนั้นเป็นไปอย่างพิเศษ ส่วนคนทั่วไป แม้จะพึงพาสุตมยปัญญาก็ตามแต่การที่จะพัฒนาปัญญาให้เกิดขึ้นต่อไปได้นั้นก็จำเป็นต้องใช้โยนิโสมนสิการจนในที่สุดเกิดปัญญาทั้ง ๓ ระดับขึ้น คือ สุตตมยปัญญา จินตมยปัญญา กาวนามยปัญญา

ญาณ คือ ปัญญา องค์ธรรม คือ ปัญญาเจตสิก จิตที่ประกอบร่วมกับปัญญานั้น เรียกว่า ญาณสัมปยุตต์หรือปัญญินทรีย์ (ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี) “ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจยความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญา เครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้งความรู้ดีปัญญาเหมือนปลัก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศีลตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา

^{๖๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธธรรมฉบับประชาชน*, หน้า ๖๐.

^{๖๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๖๙/๕๐๔.

ปัญญาเปรียบเหมือนประทีป ปัญญาเปรียบเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม
สัมมาทิฏฐิ”^{๖๓}

วิปัสสนาญาณ คือ ปรัชญาญาณที่บังเกิดขึ้นในจิตของผู้ที่ปฏิบัติโดยการกำหนดรู้รูปนาม
ปรมาัตถ์ธรรมเป็นอารมณ์ เป็นผลที่เกิดขึ้นจากการเจริญตามหลักของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิปัญญา
จนจิตเกิดความตั้งมั่น เกิดความสงบที่ปราศจากนิวรณ์ ๕ และจิตนั้นน้อมไปในอารมณ์ที่รู้สิ่งทั้งหลาย
ตามความเป็นจริงที่เรียกว่ากฏธรรมชาติ รู้แจ้งในอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธมรรค เห็นสภาพ
ทั้งหลายที่ปรากฏขึ้นนั้นเป็นไปตามกฏแห่งไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาพร้อมทั้ง
ยังช่วยกำจัดความมืด คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทานชั้นอื่นให้สิ้นไป ความรู้ที่เป็นเหมือนแสงสว่างค่อยส่องนี้
ช่วยทำให้คลายจากความหลงความเขลาทั้งหลายได้ด้วยการเจริญวิปัสสนาจนปัญญาที่เรียกว่า ญาณ ๑๖
ปรากฏขึ้น

๓.๒.๓.๓ ญาณ ๑๖

ลำดับญาณ ๑๖ หรือ โสฬสญาณ เป็นสภาวะที่เกิดขึ้นตามความจริง แก่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนา
ล้วน หรือที่เรียกว่าสุทธญาณวิปัสสนามีลำดับ ๑๖ ประการ คือ

๑. นามรูปปริเฉทญาณ ปัญญาที่กำหนดจนสามารถรู้เห็นรูป เห็นนามว่าเป็นคนละสิ่ง คนละส่วน
ซึ่งไม่ระคนกัน จนไม่สามารถแยกออกจากกันได้

๒. ปัจจัยปริคคญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นเหตุถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดรูป เกิดนาม คือ รูปเกิด
จาก กรรม จิต อุตุ อาหาร ส่วนนามเกิดจากอารมณ์ วัตถุ มนสิการ

๓. สัมมสนญาณ ญาณที่พิจารณานามรูป, ปัญญาที่กำหนดรู้ไตรลักษณ์ คือความเกิดดับ
ของรูปนาม แต่ที่รู้ว่ารูปนามดับไปก็เพราะ เห็นรูปนามใหม่เกิดสืบเนื่องต่อแทนขึ้นมาแล้ว เห็นอย่างนี้
เรียกว่า สันตติยังไม่ขาดและยังอาศัยจิตตมยปัญญาอยู่ อีกนัยหนึ่งว่าสัมมสนญาณ เพราะเป็นญาณ
ที่ยกรูปนามเข้าสู่ไตรลักษณ์

๔. อุทยัพพญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นไตรลักษณ์ชัดเจน โดยสันตติขาด คือเห็นรูปนาม
ดับไปในทันทีที่ดับ เห็นรูปนามเกิดขึ้นในขณะที่เกิด หมายความว่า เห็นทันทั้งในขณะที่เกิด
และที่ดับ เป็นญาณที่เห็นรูปนามตามความเป็นจริง อุทยัพพญาณนี้ยังจาแนกได้เป็น ๒
คือตรุณอุทยัพพญาณ เป็นญาณที่ยังอ่อนอยู่ และพลวอุทยัพพญาณ เป็นญาณที่แก่กล้าแล้ว

๕. ภังคญาณ ปัญญาที่กำหนดจนรู้เห็นความความดับไปฝ่ายเดียว เพราะความดับ
ของรูปนามเป็นสิ่งที่ตื่นเต็นกว่าความเกิด

๖. ภยญาณ บ้างก็เรียกว่า ภัยตูปัญฐานญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นรูปนามนี้เป็นภัย
เป็นภัยน่ากลัว เหมือนคนกลัวสัตว์ร้าย เช่น เสือ เป็นต้น

^{๖๓} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๓๔/๓๓.

๗. อาทีนวญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นว่ารูปนามนี้เป็นโทษ เหมือนผู้ที่เห็นไฟกำลังไหม้เรือนตนอยู่ จึงคิดหนีออกจากเรือนนั้น

๘. นิพพิทาญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้จนเห็นว่าเกิดเบื่อหน่ายในรูป ใครจะพ้นจาก ปัญจขันธ์

๙. มุจฺจตุกัมยตาญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นว่าใครจะหนีจากรูปนาม อยากรู้พ้นจากความครอบครองรูปนาม ใครจะพ้นจากปัญจขันธ์ เปรียบดังปลาเป็น ๆ ที่ใครจะพ้นจากที่ดอนแห้ง

๑๐. ปฏิสังขยาญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นเพื่อหาทางจะหนี หาอุบายที่จะเปลื้องตนให้พ้นจากปัญจขันธ์ เป็นญาณที่ชะมกไขมัน เพื่อให้พ้นจากการครอบครองรูปนาม

๑๑. สังขารุเปกขาญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นว่า จะหนีไม่พ้นจึงเฉยอยู่ไม่ยินดี ยินร้าย, เป็นญาณที่พิจารณารูปนามด้วยอาการวางเฉย ดุจบุรุษอันเพิกเฉยในภริยาที่ขว้างอย่าร้างกันแล้ว

๑๒. อนุโลมญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นให้คล้อยไปตามอริยสังคยานนี้เรียกว่า สังจานุโลมิกญาณ ก็ได้, เป็นญาณที่รู้อารมณ์รูปนามเป็นครั้งสุดท้ายก่อนที่จะได้บรรลุมรรค ผล

๑๓. โคตรภูญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นพระนิพพาน ตัดขาดจากโคตรปุถุชน เป็นโคตรอริยชน เป็นญาณที่ตัดโคตรปุถุชนให้ขาดออก เพื่อเข้าสู่ความเป็นอริยบุคคล

๑๔. มรรคญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นพระนิพพาน แล้วตัดขาดจากกิเลส เป็นสมุทธประหาณ เป็นญาณในอริยมรรค

๑๕. ผลญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นพระนิพพานโดยเสวยผลแห่งสันติสุข, เป็นญาณในอริยผล

๑๖. ปัจจเวกขณญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นใน มรรคจิต, ผลจิต, นิพพาน, กิเลสที่ละแล้ว และกิเลสที่ยังคงเหลืออยู่

ญาณ ๑๖ หรือโสฬสญาณ เป็นญาณที่เกิดขึ้นได้จากการเจริญวิปัสสนาจนเกิด ปัญญาที่เรียกว่า วิปัสสนาญาณ หรือวิปัสสนาปัญญา ซึ่งญาณ ๑๖ นี้สามารถแบ่งออกเป็น ๓ ระดับคือ

๑. ญาณระดับต้น เป็นญาณเห็นรูป เห็นนาม ได้แก่ นามรูปปริเฉทญาณ ปัจจัยปริคคญาณ และสัมมสนญาณ

๒. ญาณระดับกลาง เป็นญาณเห็นพระไตรลักษณ์ในรูปนามได้แก่ อุทกัปปยญาณ

๓. ญาณระดับสูง เป็นญาณเห็นพระไตรลักษณ์ เห็นความไม่เที่ยง เห็นความทนสภาพอยู่ไม่ได้ เห็นความไม่ใช่ตัวตน ในทุกรูป ทุกนามที่กำหนดรู้ได้แก่ ภังคญาณเป็นต้นไป^{๖๔}

๓.๒.๓.๔ อธิปัญญาศึกษา

อธิปัญญาเป็นปัญญาเจตสิกในขณะเจริญวิปัสสนา ซึ่งเรียกว่า วิปัสสนาญาณ ๑๖ เป็นปัญญาที่มีความละเอียด เพราะปัญญานั้นไม่เป็นไปด้วยตัณหาและทิฏฐิ ครอบงำ ปัญญานั้นไม่เป็นที่ระคนไปด้วยตัณหาและทิฏฐิแล้ว จึงเรียกว่าเป็นอธิปัญญา เป็นปัญญาอันยิ่ง “อธิปัญญาศึกษา

^{๖๔} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมจารีย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), อานาปานสติ ลาดับการบรรลุธรรมของ พระพุทธเจ้า, หน้า ๓๑๘.

เป็นอย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาอันประเสริฐหยั่งถึงความเกิดและความดับ เพิกถอนกิเลส ให้บรรลุลึกลับความสิ้นทุกข์โดยชอบ เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ เธอรู้ตามความเป็นจริงนี้ สมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์นิโรธ (ความดับทุกข์) เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิภา (ข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์)”^{๖๕} ปัญญาที่เป็นอันยิ่งแล้วนั้น คือปัญญาที่หยั่งเห็นอริยสัจ ๔ คือ ทุกข สมุทัย นิโรธ มรรค ความเห็นเช่นนี้จึงเป็นอริปัญญาศึกษา

การกำหนดรู้สภาวะธรรม (รูปนาม) ที่ปรากฏผ่านทางทวาร ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ โดยความเกิดขึ้นนั้นเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่อัตถน การรู้เห็นเช่นนี้ เป็นการรู้เห็นอริยสัจข้อแรก คือ ทุกขสัจอย่างถูกต้อง ในขณะที่กำหนดรู้เช่นนี้ จัดได้ว่าเป็นปริญาปฏิบัติคือการแห่งตลอดด้วยการกำหนดรู้ และในขณะที่นั้นค้นหาเป็นสิ่งที่น่าพอใจในอารมณ์นั้นไม่สามารถเกิดขึ้นได้ จึงนับได้ว่าเหตุให้เกิดทุกข์คือ สมุทัยนั้น ถูกดับไปชั่วขณะนั้น ๆ ในขณะนั้นกล่าวได้ว่าเป็นปหานปฏิบัติ คือ การแห่งตลอดด้วยการละ

ฉะนั้น วิปัสสนา คือ การกำหนดรู้สภาวะธรรมที่ปรากฏขึ้นตามความเป็นจริงนั้นไม่ว่าอารมณ์ใดก็ตามที่ปรากฏขึ้นโดยผ่านทางทวาร ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ จึงจาเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องกำหนดรู้ตามความเป็นจริงอารมณ์เหล่านั้นซึ่งการกำหนดรู้เช่นนี้ เรียกว่า “ปริญาปฏิบัติ” ซึ่งเป็นเหตุให้ละสมุทัยได้ชั่วคราว เรียกว่าเป็น “ปหานปฏิบัติ” ทำให้เกิดความรู้แจ้ง เรียกว่า “สัจฉิกิริยาปฏิบัติ” และในขณะที่นั้นก็พัฒนามรรคให้เจริญ เรียกว่า “ภาวนาปฏิบัติ”^{๖๖} ในขณะเดียวกันนั้นที่กำลังกำหนดรู้ สภาวะธรรมที่ผ่านเข้ามาทางทวาร ๖ ขณะนั้นเป็นการทำกิจในอริยสัจ ๔ ไปพร้อมกัน ในขณะเดียวกัน คือ การกำหนดรู้ทุกข์ ละสมุทัยทำนิโรธให้แจ้ง และเจริญมรรค ด้วยการปฏิบัติเช่นนี้ วิปัสสนามรรค ย่อมปรากฏขึ้นและรู้แจ้งแห่งตลอดในอริยสัจ ๔ ฉะนั้นแล้ว กิริยาอาการที่กล่าวมานี้ ย่อมเป็นอริปัญญาศึกษา

๓.๓ สรูป

วิธีปฏิบัติธรรมทานนั้น จะต้องปฏิบัติด้วยตนเองเพื่อ ละชั่ว ทำดี ทำใจให้ผ่องใส เพื่อชำระกิเลสอย่างหยาบ อย่างกลาง และอย่างละเอียด เมื่อรับธรรมทานมาแล้วจะต้องปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

ไตรสิกขา แปลว่า สิกขา ๓ หมายถึง การฝึกฝนอบรมตนในเรื่องที่พึงศึกษา ๓ อย่างคือ

^{๖๕} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

^{๖๖} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิภา ปฏิภาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า, หน้า ๘๐.

๑. อธิศีลสิกขา หมายถึง ความสำรวมอินทรีย์ในทวารทั้ง ๖ ในขณะที่สติปัญญานหรือวิปัสสนาญาณเกิด เป็นความรู้สึกรู้ตัวและสังวรอันยิ่งอย่างละเอียด ก่อนที่อกุศลจิตจะมีกำลังจนทำให้ก้าวล่วงออกมาทางกายหรือทางวาจา และขณะนั้นไม่ได้มีความยึดถือว่า ศีลของเราหรือเป็นเราที่มีศีล ศีล ๕ ศีล ๘ หรือศีล ๒๒๗ ไม่เป็นอธิศีล เพราะเป็นที่ตั้งของตัณหา และทิวฏฐิได้ว่าเรามีศีล หรือศีลของเรา แต่ขณะที่สติปัญญานเกิดขึ้น ขณะนั้น เป็นอินทรีย์สังวรศีล เป็นอธิศีล เพราะเป็นการสำรวมระวังอย่างยิ่ง โดยมีนามธรรมหรือรูปธรรมเป็นอารมณ์ ในขณะที่เดียวกันก็มีอธิจิตและอธิปัญญาเกิดร่วมด้วย เป็นการศึกษาคืออบรมจนกว่าอธิศีล อธิจิตและอธิปัญญาจะถึงพร้อมเมื่อ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์

๒. อธิจิตสิกขา หมายถึง เอกัคคตาเจตสิกซึ่งเป็นสภาพที่ทำให้จิตตั้งมั่นในอารมณ์ คือนามธรรม หรือรูปธรรมที่กำลังปรากฏ ในขณะที่สติปัญญานหรือวิปัสสนาญาณเกิด ขณะนั้นเอกัคคตาเจตสิกอันเป็นตัวสมาธิ ซึ่งทรงแสดงในหัวข้อของจิตอันยิ่ง คือเป็นสมาธิที่ละเอียด เพราะปราศจากความเป็นตัวตน ไม่เป็นที่ตั้งของตัณหา และทิวฏฐิ สมาธิโดยทั่วไปแม้ถึงขั้นฌานจิตก็ไม่เป็นอธิจิต เพราะยังเป็นที่ตั้งของตัณหาและทิวฏฐิ ยังเป็นเราที่มีสมาธิหรือเป็นฌานจิตของเรา

๓. อธิปัญญาสิกขา หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง การรู้ชัดตามความเป็นจริงในอริยสัจ ๔ เป็นลำดับไปจนทำให้แจ้งทั้งเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ สามารถทำลายอาสวะกิเลสให้หมดไปโดยการฝึกอบรมปัญญานั้น มุ่งเน้นที่การรู้และเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงเพื่อให้เกิดความเห็นที่บริสุทธิ์ จึงจะสามารถทำลายกิเลสได้ ดังแสดงในมาติกาภาคคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า “ชื่อว่าทิวฏฐิวิสุทธิ” เพราะมีความหมายว่าเห็น-ความเห็นชื่อว่าอธิปัญญาสิกขา

การฝึกอบรมทั้ง ๓ ด้าน จึงมีวัตถุประสงค์โดยรวมเพื่อการทำลายกิเลสอันเป็นเครื่องเศร้าหมองของบุคคล ดังที่พระพุทธองค์ทรงดำรัสว่า “สำหรับบุคคลผู้ตั้งอยู่ตลอดเวลาหมั่นศึกษาไตรสิกขา ทั้งกลางวันและกลางคืน น้อมจิตเข้าหาณิพพาน อาสวะทั้งหลาย ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้” ทั้งนี้ พระสารีบุตรได้แสดงอรรถาธิบายวัตถุประสงค์เพิ่มเติมไว้ในคัมภีร์มหานิทเทส ว่า

๑. เพื่อไม่ประพฤติผิดทางกาย วาจา ใจ เพราะรู้ในเหตุที่ทำให้ประพฤติผิดนั้น
๒. เพื่อละเมถุนธรรม เพราะรู้ว่าเป็นเหตุให้เกิดความเสื่อมยศและเกียรติของสมณะ
๓. เพื่อกำจัดราคะในรูป เสียง กลิ่น รส และผัสสะ
๔. เพื่อทางแห่งญาณ เพราะรู้เหตุแห่ง ความลึกลับสงสัยว่าเกิดจากสิ่งที่น่าปรารถนา และสิ่งที่ไม่ปรารถนา

๕. เพื่อกำจัดมลทินของตน คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิวฏฐิ กิเลส ทุจริต มิจฉาทิวฏฐิ มิจฉาสังกับปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ มิจฉาญาณ มิจฉาวิมุตติ เพราะได้สมาทานไตรสิกขาจึงมีสมาธิ มีสติ มีปัญญาที่รักษาตน

บทที่ ๔

วิเคราะห์คุณค่าธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทที่ ๔ นี้ ผู้ศึกษาวิจัยมุ่งศึกษาคุณค่าธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพราะในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าได้ทรงเผยแผ่หลักธรรม ทำให้พุทธศาสนิกชนในยุคนั้นเกิดปัญญาทั้งในระดับโลกิยะและโลกุตระ และนำไปเป็นแนวปฏิบัติในการดำเนินชีวิต ใช้หลักธรรมเป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนและพัฒนาสังคม จนทำให้เหล่าพุทธบริษัทได้บรรลุดวงตาเห็นธรรมจำนวนมากซึ่งทำให้พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองสืบมา ตราบเท่าทุกวันนี้ และในบทที่ ๔ นี้ผู้วิจัยจะได้นำเสนอคุณค่าธรรมทานที่มีต่อบุคคล คุณค่าธรรมทานที่มีต่อสังคม และคุณค่าธรรมทานที่มีต่อพระพุทธศาสนาเถรวาท ตามลำดับต่อไป

๔.๑ คุณค่าธรรมทานที่มีต่อบุคคล

พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญการให้ธรรมะเป็นทานว่าเป็นสิ่งที่ประเสริฐที่สุด และเป็นสุดยอดแห่งการให้ทานทั้งปวง เหนือกว่าการให้ทรัพย์ เหนือกว่าการให้อาหาร หรือวัตถุสิ่งของใดใด การให้ธรรมะนั้นเป็นสิ่งที่ประเสริฐ ด้วยเหตุที่ว่า ในการดำเนินชีวิตของแต่ละคนนั้น หากขาดเสียซึ่งหลักธรรม ชีวิตก็จะพบแต่ความทุกข์ ความเดือดร้อน และความผิดหวัง เมื่อได้ยินได้ฟังธรรมะ และนำมาประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องเหมาะสม ก็ย่อมเกิดความเจริญงอกงามในชีวิตของตน ทำให้จิตใจผ่องใส สะอาดบริสุทธิ์ ทำให้รู้แจ้งเห็นแจ้งในหลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว จะสามารถเข้าถึงความสุขอันแท้จริงได้ การให้คำสอนที่ถูกต้องที่เป็นธรรมทานนั้น เปรียบได้กับการให้ขุมทรัพย์ที่เป็นอมตะ หรือการให้ประทีปแสงสว่างส่องทางในที่มืด บัณฑิตทั้งหลายต่างกล่าวยกย่องว่าการให้ธรรมทาน เปรียบเหมือนการให้ขุมทรัพย์หรือประทีปอันเป็นเครื่องส่องนำทางทางชีวิตให้ดำเนินไปในทางที่ถูกต้องและดีงาม นำพาชีวิตไปสู่ความสุขความเจริญเป็นผู้ไม่ตกต่ำ เมื่อละจากโลกนี้ไปย่อมไม่เกิดสுகตภาพ และเมื่อได้อบรมบ่มบารมีให้แก่กล้าขึ้นถึงขั้นละกิเลสได้โดยสิ้นเชิงย่อมเข้าถึงซึ่งพระนิพพานได้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า^๑ สพพทานัมมทานัง ชินาติ สพพธัมมทานัง ชินาติ สพพธัมมทานัง ชินาติ ตณฺพกฺขโย สพพทุกฺโข ชินาติการให้ธรรมทาน ชนะการให้ทั้งปวง

^๑พุทธทาสภิกขุ, อิทปิปัจจยตา หนังสือที่ ๑ ใน ๑๐๐ เล่มที่คนไทยควรอ่าน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, ๒๕๕๕), หน้า ๑๐๑.

รสแห่งธรรม ชนะรสทั้งปวง ความยินดีในธรรม ชนะความยินดีทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ชนะทุกข์ทั้งปวง ผู้ใดให้ธรรมเป็นทานผู้นั้นชื่อว่าให้พระนิพพาน

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมให้ผู้ฟังเกิดความรู้และเข้าใจตามความเป็นจริงให้ผู้ฟังได้คิด ไตร่ตรองและประพฤติปฏิบัติตามได้ แสดงให้เห็นถึงเหตุและผล ทุกข์เกิดขึ้นเพราะเหตุ และทรงชี้ทางดับทุกข์ให้ปฏิบัติเพื่อการพ้นทุกข์ หรือที่เรียกว่า อริยสัจ ๔ มี^๒ ดังนี้

อริยสัจ ๔ ความจริงอันประเสริฐ ๔ อย่าง อริยสัจ แปลว่า “ความจริงอันประเสริฐ หรือความจริงของพระอริยบุคคล” หมายความว่า ถ้าผู้ใดสามารถรู้ อริยสัจ ๔ ด้วยปัญญา ผู้นั้นก็จะเป็นพระอริยบุคคลและที่ทำให้เป็นผู้ประเสริฐนั้นก็เพราะในขณะที่รู้ อริยสัจ ๔ ก็เลสทั้งหลาย ก็ถูกทำลายหายไปจากจิตของผู้นั้นด้วย คือ จิตจะมีสภาพใสสะอาด บริสุทธิ์ พ้นจากสภาพสามัญชนกลายเป็น พระอริยบุคคล หรือเป็นบุคคลที่ประเสริฐ อริยสัจดังกล่าวนี้ เจ้าชายสิทธัตถะทรงเป็นผู้ค้นพบหรือได้ตรัสรู้เป็นบุคคลแรกในโลกจึงทำให้พระองค์กลายเป็น พระพุทธเจ้า หรือเป็นบุคคลผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายอริยสัจ ๔ จัดเป็นหมวดธรรมที่สำคัญมากของพระพุทธศาสนา เพราะเป็นที่สรุปรวมของพระธรรมคำสั่งสอนทั้งหมด หมายความว่า พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ในพระไตรปิฎกทั้ง ๓ คือ พระวินัยปิฎกพระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎกนั้นก็สรุปรวมลงในอริยสัจ ๔ คือ

๑. ทุกข์ คือความทุกข์ เป็นสิ่งที่เบียดเบียนบีบคั้นทำให้เกิดความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ อันเกิดจากถูกเบียดเบียนทางร่างกายหรือจิตใจแล้ว ทนได้ยากหรือทนไม่ได้ จึงทำให้เกิดเป็นทุกข์ ยกตัวอย่าง เช่น เมื่อนักเรียนเจ็บไข้ได้ป่วย ปวดหัว ปวดฟัน ปวดท้องอย่างรุนแรงจนทนไม่ได้ ทนไม่ไหว จึงเกิดเป็นทุกข์ทางกายในบางครั้งเกิดอารมณ์เศร้า หดหู่ หรือเกิดอาการกระวนกระวายใจ เพราะถูกด่าบ้าง เพราะผิดหวังทำอะไรไม่ได้ตามใจบ้าง จึงเกิดเป็นทุกข์ทางใจความทุกข์ทางกายและความทุกข์ทางใจ ทั้ง ๒ ประการนี้ จัดเป็นความทุกข์ขั้นพื้นฐานที่เกิดขึ้นประจำวัน ซึ่งทุกคนต่างก็รู้จักดีและเคยประสบกันมาแล้ว แต่ความทุกข์ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบในทุกข์อริยสัจนั้น ยังมีความหมายกว้าง ครอบคลุมไปถึงลักษณะไม่คงที่ มีความแปรปรวนในสิ่งที่ทั้งปวง มีสภาพทุกข์ หมายถึง ทุกข์ประจำสภาวะ ความทุกข์ที่มีประจำอยู่ในสภาพร่างกายของคนเรา เริ่มตั้งแต่เกิดมามีชีวิต จนถึงตาย เรียกว่า

(๑) ชาติทุกข์ แปลว่า ความเกิดเป็นทุกข์หมายถึง การทนทุกข์ทรมานตั้งแต่อยู่ในครรภ์ จนถึงคลอด ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การเกิดมามีชีวิตได้นั้น ต้องผ่านอันตรายมาได้โดยยากจึงจัดว่าเป็นทุกข์เพราะการเกิด

(๒) ชราทุกข์ แปลว่า “ความแก่ชราเป็นทุกข์” หมายถึง สภาพร่างกายแก่ชราคร่ำครวญ ทрудโทรม แม้จะนั่งจะนอน จะเดินไปมาก็ลำบาก จึงจัดว่าเป็นความทุกข์เพราะความแก่ชรา

(๓) มรณทุกข์ แปลว่า “ทุกข์คือความตาย” หมายถึง ความตายนั่นเป็นสิ่งที่มาทำลายชีวิต หรือตัดรอนชีวิตของเราให้สิ้นไป จึงจัดเป็นความทุกข์เพราะความตาย

^๒ที่.ม.(ไทย) ๒/๑๕๕/๙๙.

ปกิณณกทุกข์ แปลว่า “ทุกข์เล็ก ๆ น้อย ๆ” หมายถึง ความทุกข์ที่จรมมาจากที่อื่นโดยเกิดขึ้นเป็นครั้งคราว ตามเหตุการณ์และสิ่งแวดล้อมของชีวิต มีน้อยบ้างมากบ้าง ผลัดเปลี่ยนกันไปในแต่ละบุคคล ซึ่งมีอยู่ถึง ๘ อย่าง คือ

- (๑) โสกะ ความเศร้าใจ ความเสียใจ
- (๒) ปริเทวะ ความรำพึงรำพรรณบ่นท้อ
- (๓) ทุกขะ ความไม่สบายกายเพราะเจ็บป่วย
- (๔) โทมนัสสะ ความน้อยใจ ความไม่สบายใจ
- (๕) อุปายาสะ ความคับใจ ความตรอมใจ
- (๖) อัปปิยสัมปิโยคะ ประสบสิ่งไม่เป็นที่รักแล้วไม่ชอบใจ
- (๗) ปิยวิปปิโยคะ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก
- (๘) อิจฉตาลาภะ ไม่ได้สิ่งที่ตนอยากได้

อาการทั้งหมดนี้จัดเป็นทุกข์ ความเดือดร้อน ซึ่งเกิดขึ้นแก่ทุกคน ไม่ว่าจะเด็กหรือผู้ใหญ่ และเกิดขึ้นได้ทุกเวลาทุกโอกาส การที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนให้ชาวพุทธได้รู้จักกับตัวความทุกข์เหล่านั้นมิได้หมายความว่าพระองค์ทรงสอนให้เรามองโลกในแง่ร้าย แต่ทรงสั่งสอนให้มองโลกตามความเป็นจริง คือ ให้รู้จักกับความเป็นจริงของโลก เพื่อประสงค์จะให้ชาวพุทธไม่ประมาทพร้อมที่จะเผชิญหน้ากับความเป็นจริงนั้น และสามารถที่จะหาวิธีแก้ไขปัญหาชีวิตของตนได้ทุกโอกาส

๒. สมุทัย เหตุให้ทุกข์เกิดสมุทัย แปลว่า เหตุให้ทุกข์เกิดหมายความว่า ความทุกข์ในอริยสัจเหล่านั้นได้เกิดขึ้นมาจะต้องมีสาเหตุบางอย่างจึงทำให้ทุกข์เกิดขึ้น พระพุทธองค์ทรงรู้จักตัวความทุกข์อย่างแจ่มแจ้งแล้ว ยังทรงรู้อถึงสาเหตุอันแท้จริงที่ทำให้เกิดความทุกข์นั้นด้วยโดยพระพุทธองค์ทรงชี้ว่า ตัณหา คือความอยากเกินพอดีที่มีอยู่ในจิตใจ เป็นตัวเหตุให้เกิดความทุกข์ ตัณหา นั้นมีอยู่ ๓ ประการ^๓ คือ

(๑) กามตัณหา คือ ความอยากได้อย่างโน้นอย่างนี้ ซึ่งเกิดจากตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เช่น ตาเห็นรูปสวยงาม ก็เกิดความอยากได้ อยากได้บ้านสวยๆ ราคาแพง อยากได้เสื้อผ้าสวยๆ อยากได้รถยนต์คันงาม เป็นต้น ความอยากทำนองนี้เป็นความอยากในสิ่งที่รักใคร่ และน่าพอใจ เป็นความอยากที่ไม่รู้จักเมื่อไม่ได้ตามความประสงค์ก็จะเกิดทุกข์

(๒) ภวตัณหา คือ ความอยากเป็นอย่างโน้นอย่างนี้ เป็นความอยากได้ในตำแหน่งฐานะที่สูงขึ้นตามที่ตนรักใคร่และพอใจ เช่น อยากเป็นข้าราชการในตำแหน่งสูงๆ อยากเป็นมหาเศรษฐีและอยากเป็นบุคคลที่มีชื่อเสียง เป็นต้น เมื่อไม่ได้ตั้งใจปรารถนาก็เป็นทุกข์

(๓) วิภวตัณหา คือ ความอยากไม่เป็นความอยากไม่มี จัดเป็นความอยากที่ประกอบด้วยความเบื่อหน่ายในสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน โดยต้องการจะหลีกเลี่ยงให้พ้นจากสภาพนั้นไป เช่น อยากไม่เป็นคนโง่ อยากไม่เป็นคนพิการ และอยากไม่เป็นคนยากจน เป็นต้น ซึ่งความอยากไม่เป็นนี้

^๓วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๔/๒๑.

ถ้าไม่เป็นไปตามที่ตนต้องการแล้วก็จะทำให้เกิดทุกข์ เช่นเดียวกัน ตัณหา คือ ความอยากทั้ง ๓ ประการนี้ ถ้าอยากจนเกินพอดี คือ ไม่ได้คำนึงถึงความเป็นไปได้ หรือเป็นไปได้ ควรหรือไม่ควร เป็นต้น ย่อมทำให้เกิดเป็นทุกข์ทั้งสิ้น

๓. นิโรธ ความดับทุกข์นิโรธ แปลว่า “ความดับทุกข์” หมายถึง ความรู้หรือปัญญาที่ทำให้จิตใจของบุคคลสามารถละตัณหาได้ หรือสามารถทำลายตัณหาให้หมดไปจากจิตใจและจิตที่บรรลุนิโรธแล้ว จะมีลักษณะสงบจากกิเลส ไม่ยึดมั่นในตัวตน รวมไปถึงไม่โลภ ไม่โกรธไม่หลงอีกด้วย คงเหลือแต่ธรรมชาติของความสงบสุขอย่างยิ่ง ซึ่งทางพระพุทธศาสนา เรียกสภาวะอย่างนี้ว่า นิพพาน

๔. มรรค ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์มรรค แปลว่า ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์คือหนทางถึงความดับทุกข์ เป็นส่วนหนึ่งของอริยสัจ (เรียกว่า มัคคสังจัจ หรือ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา อริยสัจ) หรือการลงมือปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากทุกข์ และนับเป็นหลักธรรมสำคัญอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยกรอบการปฏิบัติ ๘ ประการด้วยกัน เรียกว่า มรรคมืองค์แปด หรือ มรรคแปด (อัฐังคิกมรรค) มี ดังนี้

(๑) ความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ) หมายถึง การรู้เห็นในอริยสัจ ๔ อย่างถูกต้อง ชัดเจนด้วยปัญญา เช่นรู้ว่าทุกข์อย่างไร รู้ว่าตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์อย่างไร รู้ว่าจะดับทุกข์ได้เพราะการดับตัณหา และรู้ว่าอริยมรรค คือทางให้ถึงการดับตัณหาได้

(๒) ความดำริชอบ (สัมมาสังกัปปะ) หมายถึง ความคิดชอบ เช่น มีความคิดหาหนทางที่จะหลีกเลี่ยงออกจากกาม ไม่ลุ่มหลงมัวเมาอยู่กับ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส มีความคิดที่จะไม่พยายาปกป้องร้ายผู้อื่น และไม่คิดทำร้ายเบียดเบียนผู้อื่น

(๓) การพูดชอบ (สัมมาวาจา) หมายถึง เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากการพูดคำหยาบ และเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อเหลวไหลไร้สาระ

(๔) การกระทำชอบ (สัมมกัมมันตะ) หมายถึง เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการประพฤตินิโคตติในกาม

(๕) การเลี้ยงชีวิตชอบ (สัมมาอาชีวะ) หมายถึง มีความเพียรระวังไม่ผิดกฎหมายและศีลธรรม

(๖) ควรเพียรชอบ (สัมมาวายามะ) หมายถึง มีความเพียรระวังไม่ให้ความชั่วเกิดขึ้นในตน เพียรละความชั่วที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป พากเพียรทำความดีให้เกิดขึ้น และเพียรพยายามรักษาความดีที่มีอยู่แล้วให้คงอยู่

(๗) ความระลึกชอบ (สัมมาสติ) หมายถึง ความมีสติระลึกถึงความเป็นไปได้ของสภาพร่างกาย ระลึกถึงความเป็นไปได้ของเวทนา (ขณะมีอารมณ์) ว่าเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเฉยๆ

ระลึกถึงความเป็นไปของจิตว่าเศร้าหมองเพราะกิเลสชนิดใด จิตที่ผ่องใสเพราะเหตุใด รวมไปถึงการระลึกถึงความดี ความชั่ว หรือความไม่ดีไม่ชั่วที่เกิดขึ้นในจิตของตน

(๘) การตั้งจิตให้ชอบ (สัมมาสมาธิ) หมายถึง การทำจิตให้เป็นสมาธิ เริ่มตั้งแต่การทำจิตให้สงบชั่วขณะ (ขณิกสมาธิ) การทำจิตให้สงบเกือบจะแน่วแน่ (อุปจารสมาธิ) และทำจิตให้สงบในขั้นแน่วแน่ (อัปนาสมาธิ) หรือขั้นเข้าฌานสมาบัติ

ดังนั้นหากบุคคลใดได้รับฟังธรรมะแล้วนำไปคิดพิจารณาใคร่ครวญด้วยปัญญา ให้เห็นว่าสิ่งใดถูกต้องสอดคล้องด้วยเหตุผลก็นำไปใช้ไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ หลีกเลียงสิ่งที่เป็นโทษต่อชีวิต ย่อมเกิดผลดีต่อการดำเนินชีวิต ธรรมะในคำสอนของพระพุทธเจ้า นั้น เปรียบเหมือนเครื่องที่ช่วยบำบัดทุกข์ ดังพุทธสุภาษิต ที่ว่า ธรรมจारी สุขัง เสติ ผู้ประพฤติปฏิบัติธรรม ย่อมอยู่เป็นสุข ปัญหาทุกปัญหาสามารถแก้ไขได้โดยนำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าไปปฏิบัติ ธรรมะจะนำออกจากทุกข์ เป็นเครื่องป้องกันมิให้บุคคลไม่ให้ตกไปในทุกข์ ที่เสื่อม ที่ต่ำ

๔.๑.๑ ธรรมทานเพื่อชำระกิเลสของตนเอง

ธรรมทาน เพื่อชำระกิเลสออกจากกาย วาจา ใจของตนเองตั้งตนอยู่ในคุณความดี เป็นตัวอย่างที่ดีแก่ผู้อื่น เรียกว่าการให้ธรรม ซึ่งตรงกันข้ามกับผู้ที่ดีำเนินชีวิตประจำวันพูดแต่คำพูดไม่ดี ทำแต่กรรมที่ไม่ดี คิดแต่ความคิดที่ไม่ดีมาตลอด ประพฤติปฏิบัติตัวอย่างที่เลวแก่ผู้อื่น ชื่อว่าเป็นอธรรม การเข้าถึงธรรมทาน ต้องปฏิบัติเองเพื่อละชั่ว ทำดี ทำใจให้ใส เพื่อชำระกิเลสหยาบ กลาง และละเอียด ๆ ยิ่งๆขึ้นไปถึงวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์แห่งใจ แล้วจึงจะพบสันติสงบ และจะถึงนิพพานคือความดับกิเลสไม่มีเหลือ จะถึงนิพพาน ต้องเป็นลำดับจนถึงที่สุดอย่างถาวรนี้ เรียกว่าธรรมทานเบื้องต้นเป็น ปฐม คือ ทำความดี ละชั่ว ทำใจให้ใสเองทั้งหมด และเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ผู้อื่น แล้วยังให้การแนะนำสั่งสอนอบรมผู้อื่น ให้ประพฤติปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบตามพระธรรม พระวินัย และสนับสนุนอุปการะแก่ความประพฤติปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ เช่นนั้นของคุณบุคคล หรือคณะบุคคล ผู้ที่กำลังเพียรประพฤติปฏิบัติธรรมเพื่อชำระกิเลสแห่งทุกข์ นั้นให้ยิ่งๆ ขึ้นไป ตรงนี้ก็ยิ่งด้วยธรรมทานไปอีก

เมื่อบุคคลเจริญธรรมขึ้นด้วยทานกุศล ศีลกุศล และภาวนากุศล เพื่อละชั่ว ทำดี ฝึกอบรมจิตใจให้ผ่องใสและอบรมปัญญาให้บริสุทธิ์ยิ่งขึ้นเพียงใด ความเข้าใจ ความซึ้งใจในบาปบุญคุณโทษก็เจริญมากขึ้นและพรหมวิหารธรรม^๖ มี เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ก็เจริญขึ้นเป็นบุญบารมี เป็นเมตตาบารมี และ อุเบกขาบารมี อุปบารมี และ ปรมัตถบารมียิ่งขึ้นเพียงนั้น ความเห็นนอกเห็นใจ เข้าใจ ในความรู้อู้อ่าไม่ถึงการณ์ของสัตว์โลกผู้ยังมีจักขุอันมีดบอดด้วยความหลงผิด จึงคิดผิด พุดผิด

^๕ พุ.ธ.๒๕/๓๗,๓๘.

^๖ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ด้านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๓๑), หน้า ๑๘๒.

ทำผิด ๆ ในเราก็มีมากขึ้น ความรักปรารถนาให้สัตว์โลกเป็นสุขด้วยเมตตาพรหมวิหารธรรม และความเวทนาสงสารปรารถนาให้สัตว์โลกให้พ้นจากความทุกข์ด้วยกรุณา พรหมวิหารธรรม แม้จะถูกกร้าวร้าว ปรามาส ล้วงเกิน และถูกก่อกรรมทำเข็ญแก่ตนมาแล้วมาก จากทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคตเพียงใด ย่อมไม่ติดใจโกรธพยาบาทยิ่งขึ้น และสามารถอดทน อดกลั้นต่อความก้าวร้าว ปรามาส ล้วงเกิน ความเบียดเบียนจากสัตว์โลกทั้งหลายผู้ล่วงเกิน และผู้เบียดเบียนโดยรอบทั้งหลาย เหล่านั้น ได้มากขึ้นเพียงนั้น จนถึงวางใจเป็นอุเบกขาไม่ยินดี ยินร้ายได้มั่นคง นี้ชื่อว่า อภัยทาน จัดเป็นทานอันเยี่ยมยอดไปอีก

ธรรมทาน คือ การให้คำแนะนำสั่งสอนสิ่งที่ดี บอกศิลปวิทยาที่ดีที่มีประโยชน์ในการดำเนินชีวิต เป็นเหตุให้มีความสุข รวมถึงการอธิบายให้รู้และเข้าใจในเรื่องบุญบาป ให้ละสิ่งที่เป็นอกุศล ดำรงตนอยู่ในทางกุศล ซึ่งจะนำพาตนให้สะอาดบริสุทธิ์ หมดจดจากกิเลสอาสวะทั้งปวงได้ การให้ความรู้ที่เป็นธรรมะนั้นยังเป็นสิ่งที่ประเสริฐ ด้วยเหตุที่ว่า การดำเนินชีวิตของแต่ละคนนั้น ถ้าขาดเสียซึ่งหลักธรรม ชีวิตก็จะพบแต่ความทุกข์ เตือดร้อน ผิดหวังตลอดไป ต่อเมื่อได้ยินได้ฟังธรรม และนำมาประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องเหมาะสม ย่อมเกิดความเจริญงอกงามในชีวิตของตน ทำให้จิตใจปลอดโปร่ง สะอาด บริสุทธิ์ ผ่องใส ในที่สุดก็ทำให้รู้แจ้งเห็นแจ้งในพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเข้าถึงความสุขที่แท้จริงได้ การให้คำสอนที่ถูกต้องที่เป็นธรรมะนั้น เปรียบได้กับการให้ขุมทรัพย์ที่เป็นอมตะติดตัวไว้ หรือให้ประทับแสงสว่างที่คอยติดตามไป ดังนั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงกล่าวว่า การให้ธรรมทานเปรียบเหมือนการให้ ขุมทรัพย์ หรือประทับที่ จะเป็นเครื่องส่องทางชีวิต ให้ดำเนินไปในทางที่ถูกต้องดีงาม นำชีวิตไปสู่ความสุขความเจริญ และเมื่อยังต้องเวียนว่ายตาย เกิดอยู่ในวัฏสงสาร ย่อมเป็นผู้ไม่ตกต่ำ มีชีวิตที่ดีงาม ได้เกิดในสุคติภพ เมื่ออบรมบ่มบารมีแก่กล้าแล้ว ย่อมสละละกิเลสได้โดยสิ้นเชิง เข้าถึงพระนิพพานได้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า การให้ธรรมะ ย่อมชนะการให้ทั้งปวง

นอกจากนี้ การช่วยเหลือผู้ที่ตกอยู่ในอันตรายให้ปลอดภัย หรือพ้นจากอันตรายนั้นได้ เช่น การช่วยปล่อยสัตว์ที่เขาจะนำไปฆ่าให้พ้นจากการถูกฆ่า ดังประเพณีปล่อยสัตว์ปล่อยปลา ก็นับว่าเป็นอภัยทานเช่นกัน เพราะได้ให้ความไม่มีภัย ให้ความเป็นอิสระแก่สัตว์เหล่านั้น การให้ความปลอดภัย ให้ความไม่มีเวรไม่มีภัยแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย ด้วยการไม่เบียดเบียน จัดเป็นการให้ที่สูงขึ้นไปอีก พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสเรียกว่ามหาทานซึ่งท่านจัดไว้ในเรื่องศีล ส่วนการให้อภัย คือ ทำตนเป็นผู้ไม่มีภัยกับตนเองใครที่สามารถสละภัยคือโทษออกจากใจได้ มีจิตใจสงบ สะอาด จิตจะประกอบไปด้วยเมตตา เมื่อทำไปแล้วถึงระดับหนึ่ง จัดว่าเป็นการภาวนา ที่ เรียกว่า เมตตาภาวนา ซึ่งมีอานิสงส์สูงยิ่ง อานิสงส์ของธรรมทานนี้ มีอานิสงส์มาก ดังที่มีการพรรณานาคูณไว้ในอรรถกถาธรรมบท ๑ ว่า แม้ทายก จะถวายจีวรอย่างดีที่สุดแก่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันตเจ้าทั้งหลาย ที่นั่งติด ๆ กัน เต็มห้องจักรวาลนี้ ก็ยังมีอานิสงส์น้อยกว่าการอนุโมทนาของพระพุทธเจ้า ด้วยพระคาถาเพียง ๔ บาท

และจีวรทานนั้นมีค่าไม่ถึงเศษส่วน ๑๖ แห่งพระคาถาที่พระพุทธองค์ทรงอนุโมทนา แม้ทายกจะถวายโภชนะข้าวสาลี กอปรด้วยสุปะพัญชนะ (แกงและกับข้าว) อันประณีต เป็นต้น ให้เต็มบาตร พระพุทธเจ้าก็ดี จะถวายเภสัชทานมี เนยใส เนยเหลว น้ำผึ้ง เป็นต้น ให้เต็มบาตรพระพุทธเจ้า ที่นั่งติด ๆ เต็มห้องจักรวาลก็ดี ยังมีอาณิสงส์น้อยกว่า ธรรมทานที่พระพุทธเจ้าอนุโมทนา ด้วยพระคาถาเพียง ๔ บาท จักไม่กล่าว คำที่กระทบตนและผู้อื่น คือไม่แสดงธรรมโดยยกความดีของตัวเองเพื่อโอ้อวด หรือยกความผิดพลาดหรือ จุดด้อยของคนอื่นขึ้นมาเป็นเหตุเพื่อประจานความผิด หรือกล่าวล้อเลียนเขา ต้องกล่าวมุ่งอธิบายธรรมะจริงๆ และหากต้องยกตัวอย่างประกอบในการอธิบายเพื่อความเข้าใจในธรรมนั้น ก็ต้องระมัดระวัง ไม่ให้ผู้อื่นเสียหายได้ ผู้ที่จะให้ธรรมทาน พึงตั้งอยู่ในองค์คุณดังกล่าวมานี้ จะยังประโยชน์ใหญ่ อาณิสงส์ยิ่งใหญ่ให้เกิด ขึ้นกับผู้แสดงธรรมได้อย่างเต็มที่ ทำให้ผู้แสดงธรรมได้บุญกุศลมหาศาล ดังพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัส สรรเสริญว่า บุคคลให้ธรรมเป็นทาน โดยไม่ปรารถนา ลาภสักการะย่อมมีอาณิสงส์ประมาณมิได้^๗

๔.๑.๒ ธรรมทานเพื่อการพัฒนาตนตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

ธรรมทาน สำหรับการพัฒนาตนตามหลักพุทธศาสนานั้น เชื่อว่า มนุษย์ทุกคนจะต้องแก้ไขพัฒนาตนเองอยู่เสมอ และจะต้องพัฒนาตลอดเวลาโดยไม่ประมาท เป็นการพัฒนาโดยเน้นการสร้างเสริมคุณภาพของคนที่จะมาเป็นส่วนร่วมในการแก้ปัญหาของยุคสมัย และเป็นการพัฒนา คนที่สอดคล้องกับจุดหมายระยะยาวแห่งความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วย ไม่ใช่เป็นเพียงการพัฒนามนุษย์เพื่อมาสนองความต้องการด้านทรัพยากรคนเฉพาะกาล เฉพาะกรณี แต่มุ่งส่งผลให้บุคคลมีอนามยดี แข็งแรง มีอารมณ์ที่มั่นคง มีจิตใจที่งดงามมีความสามารถเข้าใจตนเอง เข้าใจบุคคลอื่น สามารถปรับตัว สร้างความสัมพันธ์กับผู้อื่น ได้โดยง่ายและอยู่กับงานอื่นได้เป็นสุข โดยเป้าหมายการพัฒนาตนตามหลักพุทธศาสนา^๘ คือ การพัฒนาทางกาย ทางศีล ทางจิต และทางปัญญา การพัฒนาตนทางพุทธศาสนาเป็นการเรียนรู้และการปฏิบัติ เพื่อไปสู่ความพอดีหรือการมีดุลยภาพของชีวิต มีความสัมพันธ์อันกลมกลืนระหว่างการดำเนินชีวิตของบุคคลกับสภาพแวดล้อมและมุ่งการกระทำตนให้มีความสุขด้วยตนเอง รู้เท่าทันตนเอง เข้าใจตนเองมากกว่าการพึ่งพาอาศัยวัตถุ เป็นแนวทางการ พัฒนาชีวิตที่ยั่งยืนและหลักการพัฒนาตนที่สำคัญ คือ หลักธรรมไตรสิกขา^๙ ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญาซึ่งเป็นหลักใหญ่ เพราะทุกหลักธรรมนั้น ย่อมมีในไตรสิกขา คือ เป็นบ่อเกิดของหลักธรรมทั้งหลายทั้งปวง ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงตรัสและสรรบุไว้ดีแล้ว ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

^๗ เดวิดโซ, *วิถีธรรมวิถีพุทธ*, แหล่งที่มา > <https://www.gotoknow.org/posts/259846.19> ธันวาคม 2560.

^๘ พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตโต), *การพัฒนาตน*, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมล มีทอง, ๒๕๔๘), หน้า ๔๕.

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, หน้า ๘๗.

การที่บุคคลจะพัฒนาตนเองได้จะต้องเป็นผู้มุ่งมั่นที่จะเปลี่ยนแปลงหรือปรับปรุงตัวเอง โดยมีความเชื่อหรือแนวคิดพื้นฐานในการพัฒนาตนเองที่ถูกต้องเพื่อช่วยส่งเสริมให้การพัฒนาตนเอง ประสบความสำเร็จ สำหรับวิธีการพัฒนาตนเองไปสู่วิถีชีวิตที่ดีงามประกอบด้วย^{๑๐} การรู้จักเลือก หาแหล่งความรู้และแบบอย่างที่ดี การรู้จักจัดระเบียบชีวิต มีการวางแผนและจัดการกิจการงานต่าง ๆ อย่างมีระบบระเบียบ การมีความพึงพอใจจะสร้างสรรค์กิจการที่ดีงามมีประโยชน์ การมุ่งมั่นพัฒนาตน ให้เต็มศักยภาพ การปรับเจตคติและค่านิยมให้เหมาะสมกับการดำเนินชีวิตที่ดีงามเอื้อต่อการเรียนรู้ การมีสติระลึกรื้อฟื้นตื่นตัวตลอดเวลา การรู้จักแก้ปัญหาและพึ่งตนเอง จัดการแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ มีความคิดวิจารณ์ญาณตามเหตุปัจจัยด้วยตนเอง สำหรับเทคนิคสำคัญของการพัฒนาตนเอง คือ วิธีการควบคุมตนเองทั้งทางร่างกายและจิตใจ โดยการควบคุมสิ่งเร้า การเตือนตนเอง การเสริมแรงตนเอง และการลงโทษตัวเอง การทำสัญญากับตัวเอง การเปลี่ยนการตอบสนองวิธีการปรับความคิดและความรู้สึก เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม และวิธีการเจริญสมาธิเบื้องต้นเพื่อทำจิตใจให้สงบ

จะเห็นได้ว่าหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าในธรรมทานนั้น มีความเป็นอริยะและ ประเสริฐสุด ทุกหลักคำสอนสามารถนำมาเป็นแนวปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนเองให้มีความสุขและความมั่นคงในชีวิตและในสังคมได้ ทั้งในระดับโลกียะสุข หรือเหนือกว่าโลกียะสุขสูงสุดขึ้นไป คือ ระดับ โลกุตระ ธรรมชั้นสูงทางพระพุทธศาสนา ซึ่งหมายถึงการหมดกิเลสโดยสิ้นเชิง ไม่เวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสารอีกต่อไป ดังนั้น คนทั้งหลายไม่ควรประมาท ควรนอบน้อม ในไตรสิกขา หลักธรรมทานที่ทรงพุทธานุภาพ เพื่อการปล่อย ละ วาง จากกิเลสอกุศลมูลทั้งหลาย

๔.๒ ธรรมทานกับการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ

ถึงแม้ว่าพุทธศาสนาจะมีหลักธรรมว่าด้วยหลักการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจอยู่หลาย หมวด แต่จุดอ่อนประการหนึ่งก็คือหลักธรรมเหล่านั้น มักจะเป็นหลักการเกี่ยวกับทำดี หรือ ทักษะคดี หาไม่ก็เป็นแนวปฏิบัติอย่างกว้างๆ เช่น สันโดษ การรู้จักประมาณ การแสวงหาและใช้ทรัพย์โดยชอบ จุดอ่อนคือไม่มีรายละเอียดที่เฉพาะเจาะจงสำหรับคนปัจจุบันทำให้ขาดน้ำหนักหรือถูกมองข้ามไปได้ง่าย ทั้งนี้ เพราะพระพุทธศาสนาไม่ใช่ศาสนาที่บังคับควบคุม สำหรับผู้มีปัญญาจะพิจารณาเห็นได้ คำถามคือเหตุใดพระพุทธเจ้าไม่เคยตั้งพระทัย ที่จะมอบสูตรสำเร็จของการดำรงชีวิต ผู้คนจำนวนมากหันเข้าหาศาสนาเพื่อมองหาแนวทางที่บอกว่า พวกเขาควรทำอะไรจึงจะเป็นคนดี แต่ด้วยความเมตตา พระพุทธองค์ และอาจารย์รุ่นต่อมาจึงมอบคำสอนเกี่ยวกับวิธีปฏิบัติในการดำรงชีวิต

^{๑๐} พระเมธีธรรมาภรณ์, ผู้เขียน, ไพฑูรย์ สนิลรัตน์, บรรณาธิการ, **ความรู้คู่คุณธรรม : รวมบทความเกี่ยวกับคุณธรรม จริยธรรมและการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๗-๑๙.

ไม่ใช่เพื่อรับรองผู้ปฏิบัติแต่เป็นวิธีการชั่วคราวเพื่อช่วยให้ผู้ปฏิบัติไปถึงสัจธรรมขั้นสูงสุด ซึ่งอาจเปรียบเทียบกับการขึ้นบันไดไปยังดวงจันทร์ หากจะค้นหาดวงจันทร์นี้ที่กำลังขึ้นไปก็มีประโยชน์ แต่เมื่อค้นพบดวงจันทร์แล้ว เราก็ควรจะเลิกใช้บันไดที่ขึ้นอยู่

อนึ่ง เนื่องจากพระพุทธศาสนามีข้อบัญญัติถึงความพอเพียงทางวัตถุอันสง่างามจึงไม่ค่อยรู้สึก ว่าจำเป็นจะต้องพัฒนาทฤษฎีทางเศรษฐกิจแนวพุทธขึ้นอีก นอกเหนือจากหลักคิดในเรื่องของการดำรงชีพ ทางเศรษฐกิจอย่างเสมอภาค กอปรกับในครั้งพุทธกาลเป็นยุคแห่งการแสวงหาความหลุดพ้น แต่ปัจจุบัน เป็นยุคที่สภาพเศรษฐกิจและสังคมมีความสลับซับซ้อนอย่างยิ่ง เพราะสังคมกับเศรษฐกิจโลก มิได้เป็นสิ่งที่แยกกันแบบต่างคนต่างอยู่ การคิดแบบแยกส่วนไม่เกี่ยวข้อง และไม่เชื่อมโยงกันนั้น เป็นวิธีคิด ที่เป็นแบบสมัยใหม่ ซึ่งถือได้ว่าไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงของชีวิต เช่นเดียวกับการศึกษาพุทธศาสนา กับเรื่องการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจก็ย่อมเป็นเรื่องเดียวกัน ธรรมทานกับการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ จึงเป็นแนวทางหนึ่งในการค้นหารูปแบบการประยุกต์ธรรมทาน เพื่อแก้ปัญหาสังคมและเศรษฐกิจ ตลอดจนการพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ ให้มีความเป็นอยู่เหมาะสมกับสภาพสังคมในปัจจุบัน หรือที่เรียกว่ายุคโลกาภิวัตน์

๔.๒.๑ คุณค่าของธรรมทานที่มีต่อสังคม

ในสังคมนั้นมีปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นจากความเจริญทางด้านวัตถุและความซับซ้อนของ สังคม มักเกิดปัญหาเรื่องการละเมิดศีลธรรมดั่งาม อันก่อให้เกิดปัญหาอื่นๆตามมาอีกมากมาย เช่น ปัญหาสังคมปัญหาเศรษฐกิจ และปัญหาทางการเมือง เป็นต้น สามารถแยกปัญหาออกได้ ดังนี้

๑. เรื่องความเชื่อ เรื่องความเชื่อที่ผิดหลักคำสั่งสอนทางศาสนา เช่น เชื่อเรื่องคุณไสย เรื่องเวทมนตร์คาถา เรื่องการเสกน้ำมันต์และเครื่องรางของขลัง ดูดวง สะเดาะเคราะห์ เป็นต้น ความเชื่อ เหล่านี้มักมีอิทธิพลต่อชาวบ้านเป็นอย่างมาก ด้วยความเชื่อเหล่านี้เป็นความเชื่อที่มีแต่ความศรัทธาเท่านั้น แต่ขาดตัวปัญญาเป็นเครื่องถ่วงกรองความถูกต้อง จนถึงขั้นที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นความงมงาย จึงมีหลักธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาเรื่องความเชื่อ โดยยึดหลักใน เกสปุตติยสูตร หรือ กาลามสูตร ที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้สำหรับเป็นหลักแห่งความเชื่อของชาวพุทธ ดังนี้ คือ

พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับชาวกาลามะว่า อริยสาวกนั้น คือบุคคลที่ละจากกิเลส หมายถึง ปราศจากความโลภ ปราศจากความพยาบาท ไม่หลงแล้วอย่างนี้ มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคง มีใจประกอบด้วยเมตตา แผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง แผ่ไปตลอดโลก ทิวสวรรค์ทุกชั้นเหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยใจอันประกอบด้วย เมตตาอันไพบุลย์ ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ มีใจประกอบด้วย กรุณา มีใจประกอบด้วยมุทิตา มีใจประกอบด้วยอุเบกขาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เหมือนกันตามนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง แผ่ไปตลอดโลกทิวสวรรค์ทุกเหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยใจอันประกอบด้วยอุเบกขาอันไพบุลย์ ถึงความเป็นใหญ่หาประโยชน์มิได้ ไม่มีเวร

ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ ดูกรกาลามชนทั้งหลาย อริยสาวกนั้นมิจิตไม่มีเวรอย่างนี้ มีจิตไม่มีความเบียดเบียนอย่างนี้ มีจิตไม่เศร้าหมองอย่างนี้ มีจิตผ่องแผ้วอย่างนี้ ย่อมได้รับความอุ้นใจ ๔ ประการ ในปัจจุบันว่า ถ้าปรโลก มีจริง ผลวิบากของกรรมทำดีทำชั่วมีจริง เหตุนี้เป็นเครื่องให้เราเมื่อแตกกายตายไป จักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ดังนี้ ความอุ้นใจข้อที่ ๑ นี้ พระอริยสาวกนั้นได้แล้ว ก็ถ้าปรโลกไม่มี ผลวิบากของกรรมทำดีทำชั่วไม่มี เราไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียน ไม่มีทุกข์เป็นสุข บริหารตนอยู่ในปัจจุบันนี้ ดังนี้ ความอุ้นใจข้อที่ ๒ นี้ พระอริยสาวกนั้นได้แล้ว ก็ถ้าเมื่อบุคคลทำอยู่ ชื่อว่าทำบาป เราไม่ได้คิดความชั่วให้แก่ใครๆ ไหนเลยทุกข์จักมาถูกต้องเราผู้ไม่ได้ทำบาปกรรมเล่า ดังนี้ ความอุ้นใจข้อที่ ๓ นี้ พระอริยสาวกนั้นได้แล้ว ก็ถ้าเมื่อบุคคลทำอยู่ ไม่ชื่อว่าทำบาป เราก็ได้พิจารณาเห็นตนว่าเป็นคนบริสุทธิ์แล้วทั้งสองส่วน ดังนี้ ความอุ้นใจข้อที่ ๔ นี้ พระอริยสาวกนั้นได้แล้ว ดูกรกาลามชนทั้งหลาย อริยสาวกนั้นมิจิตไม่มีเวรอย่างนี้ มีจิตไม่มีความเบียดเบียนอย่างนี้ มีจิตไม่เศร้าหมองอย่างนี้ มีจิตผ่องแผ้วอย่างนี้ ย่อมได้รับความอุ้นใจทั้ง ๔ ประการนี้และในปัจจุบันกาล^{๑๑}

๔.๒.๒ คุณค่าของธรรมทานในหลักสาราณียธรรม

หลักธรรมทานที่ทรงคุณค่าและเป็นเลิศ คือ หลักสาราณียธรรม สามารถนำมาประยุกต์เพื่อสร้างสังคมที่ดีงาม ซึ่งภาวการณ์เช่นนี้หลักธรรมทางพุทธศาสนาที่สำคัญและเหมาะสมต่อการนำมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตของบุคคลและการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม คือ หลักสามัคคีธรรม หรือหลัก สาราณียธรรม ซึ่งเป็นหลักธรรมแห่งความระลึกรู้ถึงกัน ธรรมเป็นเหตุที่ระลึกถึงกัน เป็นหลักการอยู่ร่วมกันด้วยความรักเคารพ เมตตาเอื้ออาทร ช่วยเหลือส่งเสริมระหว่างกัน ยอมรับซึ่งกันและกัน มีการปรับตัวและสร้างสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน หลักธรรมทานในสาราณียธรรม^{๑๒} มี ๖ ประการ

ธรรมทานในสาราณียธรรมสำหรับฆราวาส

๑. เมตตากายกรรม แห่งสาราณียธรรม ๖ คือ ทำต่อกันด้วยเมตตา หมายถึง ทำสิ่งใดก็ทำด้วยความปรารถนาดีต่อผู้อื่นเช่น แสดงไมตรีจิต และหวังดีต่อมิตรสหาย เพื่อนร่วมงาน บุคคลรอบข้าง โดยช่วยเหลือในเรื่องต่างๆ ด้วยความเต็มอกเต็มใจ พร้อมกับประพฤติตนอย่างสุภาพ สม่่าเสมอ ให้ความเคารพ และจริงใจต่อผู้อื่นแม้ในยามหน้า และลับหลัง
๒. เมตตาวาจากรรม แห่งสาราณียธรรม ๖ คือ พูดกันด้วยเมตตา หมายถึง จะพูดอะไรก็พูดด้วยความปรารถนาดีต่อกัน เช่น การให้ความรู้ หรือคำแนะนำที่ดีต่อผู้อื่น กล่าววาจาสุภาพ พูดจริง ไม่พูดเพื่อผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นแก่ตนเองฝ่ายเดียว

^{๑๑} อก.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๖๓.

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๕๖.

๓. เมตตามโนกรรม แห่งสาราณียธรรม ๖ คือ คิดต่อกันด้วยเมตตา หมายถึง จะคิดสิ่งใด ก็ให้คิดในสิ่งที่ดี และคิดด้วยความปรารถนาดีต่อผู้อื่น เช่น ตั้งจิตปรารถนาที่จะทำคุณงามความดี คิดมั่นในการสร้างบุญกุศล และมีจิตเมตตาช่วยเหลือผู้อื่นด้วยความหวังดี

๔. สาธารณโภคี แห่งสาราณียธรรม ๖ คือ แบ่งปันสิ่งที่ได้มาโดยชอบธรรม หมายถึง แบ่งปัน ลาภผลที่ร่วมกัน ทาร่วมกันทำโดยยุติธรรมแม้สิ่งของที่ได้มาจะน้อย แต่ก็แจกจ่ายให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอย บริโภคทั่วถึงกันนั้น คือ การร่วมสุข ร่วมทุกข์กัน

๕. สีลสามัญญตา แห่งสาราณียธรรม ๖ คือ มีความประพฤติเสมอภาคกัน หมายถึง ประพฤติ สุจริตในสิ่งที่ตั้งงมอย่างสม่ำเสมอ ประพฤติตนอย่างมีระเบียบวินัยเหมือนผู้อื่น ไม่ประพฤติตนในทางแตกแยก จนเป็นที่ขัดข้องหมองใจต่อผู้อื่นหรือเสื่อมเสียแก่หมู่คณะ

๖. ทิฏฐิสามัญญตา แห่งสาราณียธรรม ๖ คือ มีความเสมอภาคกันทางความคิด และ เคารพความคิดเห็นของผู้อื่น หมายถึง ปรับความคิดความเห็นให้มีเหตุผลถูกต้องเหมือนกับผู้อื่น และหมู่คณะภายใต้เหตุ และผลในทางที่ตั้งงม พร้อมกับเคารพเหตุผล ยึดหลักความตั้งงมเป็นอุดมคติ อย่างสม่ำเสมอ

ธรรมทานในสาราณียธรรม ๖ สำหรับภิกษุ สามเณร

๑. เมตตากายกรรม คือ ภิกษุ และสามเณรทั้งหลาย พึงกระทำสิ่งใดก็ต้องให้ยึดมั่นด้วยความ เมตตา ได้แก่ การแสดงความมีน้ำใจช่วยเหลือชวนช่วยในกิจการงานต่างๆ ที่ควรของเพื่อนภิกษุสามเณร ของเพื่อนอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย ไม่ว่าจะป็นต่อหน้าหรือลับหลังก็ตาม

๒. เมตตาวาจากรรม คือ ภิกษุ และสามเณรทั้งหลายพึงกล่าววาจาที่ประกอบขึ้นด้วยเมตตา ได้แก่ การพูดวาจาที่เป็นคำสัตย์ คำจริง คำสมานสามัคคีด้วยคำไพเราะ น่าฟัง และคำที่มีประโยชน์ ภายใต้พื้นฐานที่มาจากความเมตตา และจิตอันบริสุทธิ์ต่อคนที่ตนพูดด้วย และคนที่พูดถึง พูดต่อหน้าอย่างไร ลับหลังก็ต้องพูดอย่างนั้น ลับหลังพูดอย่างไร ต่อหน้าก็ควรพูดอย่างนั้น

๓. เมตตามโนกรรม คือ ภิกษุ และสามเณรทั้งหลายพึงระลึกรู้ในจิตที่มีเมตตา ได้แก่ การตั้ง ความรู้สึกในคนและสัตว์ทั้งหลายว่า ชีวิตแต่ละชีวิตไม่ต้องการความทุกข์ แต่ต้องการความสุขฉันใด เพราะฉะนั้น ขอให้บุคคลนั้นๆ ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่เบียดเบียนกัน ไม่ประทุษร้ายกัน ให้ แต่ละคนอยู่ดีมีสุขตามสมควรแก่ฐานะของตน เมื่อจะคิดถึงใครก็ตามไม่ได้จำเพาะเจาะจงว่า เป็นภิกษุสามเณร เท่านั้น ให้คิดถึงกันด้วยเมตตา และพร้อมที่จะแสดงออกทางกาย ทางวาจา ทั้งต่อหน้า และลับหลังบุคคล เหล่านั้น

๔. สาธารณโภคี คือ ภิกษุ และสามเณรทั้งหลาย พึงแบ่งปันภัตตาหารหรือสิ่งของของตน ให้แก่เพื่อนภิกษุสามเณรด้วยกัน พึงละเว้นจากความเห็นแก่ตัวไม่แบ่งปันผู้อื่น คือ หลักการอยู่ร่วมกัน ของพระภิกษุสามเณรนั้น ต้องรู้จักเที่ยวบิณฑบาตอาหารจากชาวบ้านผู้มีจิตศรัทธา เป็นการได้อาหาร มาในทางที่ชอบธรรม แต่ว่าการได้ปัจจัย ๔ นั้น คนเรามีวาสนาบารมีไม่เหมือนกัน บางคนได้มาก

จนเหลือกินเหลือใช้ บางคนได้น้อยจนไม่ค่อยพอกินพอใช้ เพราะฉะนั้นคนที่ได้ลาภผลมาในทางที่ชอบมาก จึงต้องแสดงออกซึ่งทางกายกรรมทางวจีกรรม ที่สะท้อนมาจากใจ ด้วยการเอื้อเฟื้อแบ่งปัน เป็นการสงเคราะห์ อนุเคราะห์ เฉลี่ยความสุขให้แก่กันและกัน

๕. สีสสามัญญตา คือ ภิกษุ และสามเณรทั้งหลาย พึงรักษาศีลให้บริสุทธิ์เสมอกัน เนื่องด้วยการอยู่ร่วมกันของพระภิกษุ สามเณรนั้น ก็เป็นสังคมหนึ่งที่คล้ายกับฆราวาส มีผู้มากบ้าง และมีผู้รู้บ้าง แต่ถ้าไม่มีปัญหาเรื่องการประพฤติปฏิบัติแล้ว ย่อมเป็นที่ยอมรับนับถือของผู้ที่เกี่ยวข้องกัน แม้จะเป็นเพื่อนรักร่วมใจกัน ถ้าคนหนึ่งละเมิดศีลที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้จะกลายเป็นที่รังเกียจดูหมิ่นของเพื่อนภิกษุสามเณรด้วยกัน การอยู่ร่วมกันโดยปกติสุขที่ประสงค์จะเกิดขึ้นไม่ได้ ดังนั้นจึงต้องพยายามปฏิบัติตนให้ถูกต้องตรงตามหลักของศีลที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้โดยให้มองว่าข้อนี้พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้อย่างไร ใครปฏิบัติถูกต้องตรงหลักที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้ก็ปฏิบัติไปตามเขา ทำให้เกิดเป็นความเรียบร้อยสวยงามขึ้นที่พระพุทธเจ้าทรงเรียกว่า สังฆโสภณ คือ หมู่คณะที่งดงาม

๖. ทิฏฐิสามัญญตา คือ ภิกษุ และสามเณรทั้งหลาย พึงมีความเห็นร่วมกันและเคารพความเห็นของผู้อื่นเสมอ ไม่พึงวิวาทกันเอง เพราะเพียงความเห็นที่ไม่ตรงกัน โดยในฐานะของภิกษุในพระพุทธศาสนา ถ้าเป็นความเห็นเกี่ยวกับวินัย ก็ต้องเอาวินัยเป็นมาตรการกำหนดตัดสินว่า ความเห็นของใครถูกต้องหรือไม่ถูกต้อง ถ้าเป็นเรื่องเกี่ยวกับธรรมะก็ตรวจสอบเทียบเคียง สอบทานหลักธรรมะว่า ข้อนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้อย่างไร แล้วก็หาจุดกลางทางความคิดมาพบกันแต่บางอย่างเป็นเรื่องของกิจการงานหรือแม้แต่เรื่องความเห็นทั่วไป อาจจะมีขัดแย้งในหลักการ และวิธีการบางอย่าง แต่ว่าสามารถประสพผลเช่นเดียวกันได้ ก็ต้องรู้จักผ่อนปรนไม่ก่อเหตุทะเลาะวิวาท เพราะเหตุว่าความเห็นขัดแย้งกันเว้นไว้แต่บุคคลนั้นมีความเห็นขัดแย้งกับธรรมวินัยซึ่งภิกษุสามเณรรู้ห้วงใยในพระพุทธศาสนาจะต้องถือเป็นภาระหน้าที่ที่จะขจัดปรับการวิวาทเหล่านั้นให้ยุติลงด้วยความเรียบร้อย

๔.๒.๓ คุณค่าของธรรมทานในการสงเคราะห์สังคม

หลักธรรมข้อนี้ใช้เพื่อพัฒนาสังคม หรือช่วยสงเคราะห์คนในชุมชน องค์กร ประเทศชาติ หากไม่มีการเกื้อกูลแก่กันและกันประเทศชาติย่อมวุ่นวายไม่มีที่สิ้นสุดเพราะคนมีความลำบากในการแสวงหาปัจจัยพื้นฐานของชีวิต ประกอบไปด้วยสังคหวัตถุ ๔^{๑๓} และราชสังคหวัตถุ ๔^{๑๔} ประการ ดังนี้ หลักสังคหวัตถุ ก็คือหลักแห่งการสงเคราะห์เกื้อกูลกันในสังคมชุมชน ที่มีคนต่างระดับกันไม่ว่าจะเป็นด้านฐานะ ความเป็นอยู่ รูปแบบการดำเนินชีวิตในสังคมหนึ่งย่อมจะต้องมีความบกพร่องและมีสวนเกินทางด้านทรัพย์สินและเครื่องดำเนินชีวิตอยู่ไม่มากก็น้อย ดังนี้

^{๑๓} พุ.พ. (ไทย) ๒๓/๑๓๓/๓๒๔.

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๘๗

๑. ทาน การแบ่งปันธรรมะข้อนี้เป็นพื้นฐานของมนุษย์ที่จะมีการเอื้ออาทรต่อกัน คือการหยิบยื่นให้แก่กันและกัน ซึ่งการหยิบยื่นให้กันและกันนั้นอยู่ที่ใจที่จะเสียสละออกไปมากกว่า การถูกบังคับด้วยระบอบทางการเมือง ดังนั้นจะเห็นว่าความละเอียดอ่อนในเรื่องนี้มี ความแตกต่างกัน อย่างชัดเจน คือ

ระบอบธรรมาธิปไตย มองทานหรือการให้แบ่งปันเป็นเรื่อง ปัจเจกชนที่มองดูที่ใจ หรือการเอื้ออาทรต่อกันเป็นหลัก

ระบอบประชาธิปไตย มองทานที่การเฉลี่ยผลประโยชน์ทางด้านภาษีที่เก็บได้ในแต่ละปี

ระบอบสังคมนิยม มองทานที่การบังคับใช้ทางกฎหมาย หรือการยึดจากปัจเจกชนมาเป็น ของรัฐหรือส่วนรวม (ระบบคอมมูน) เป็นต้น

๒. ปิยวาจา การพูดด้วยคำอันเป็นที่รัก ธรรมะข้อนี้มุ่งไปที่การสื่อสารกันในระดับต่าง ๆ เพื่อมีความเข้าใจร่วมกันเป็นหนึ่งเดียว เพราะการอยู่ร่วมกันในสังคมหากไม่มีปิยวาจาที่มืองค์ประกอบเหล่านี้ คือ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อต่อกัน สังคมนั้นก็จะไม่มีความหวาดระแวงต่อกัน เป็นต้น

๓. อัถถจริยา การประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ ธรรมะข้อนี้มุ่งไปที่การดำรงตน ให้มีประโยชน์ต่อผู้อื่น หรือสังคม ดังสุภาษิตไทยว่า อยู่บ้านท่านอย่านิ่งดูตาย บั้นวับันควายให้ลูกท่านเล่น อย่างนี้เป็นต้น เป็นน้ำใจเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ผู้อยู่ร่วมกันจะพึงกระทำต่อกัน

๔. สมานัตตตา การทำตนให้เป็นคนเสมอต้นเสมอปลาย ธรรมะข้อนี้มุ่งไปที่การประพฤติ ตนเอง ที่วางตัวตนให้เสมอต้นเสมอปลาย หรือการเป็นผู้ประสานงานที่ดีต่อสังคมชุมชนองค์กรที่ตัวเอง สังกัดอยู่ ไม่เป็นคนยุ้งทำให้คนในสังคมแตกแยกกัน

๔.๒.๔ ธรรมทานที่ทรงคุณค่าในราชสังคหวัตถุ ๔

หลักธรรมทานนี้ มุ่งถึงผู้บริหารบ้านเมืองเมื่อได้อำนาจมาแล้วต้องบริหารจัดการให้ดี ไม่อยากเป็นเพราะอยากได้ตำแหน่ง แต่อยากเป็นเพราะต้องการทำงาน โดยทำงานเพื่อองค์กรนั้น ๆ และที่สำคัญต้องมีการบำรุงขวัญกำลังใจลูกน้องหรือผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา^{๑๕} ดังนี้

๑. สัสสมะระ รู้จักบำรุงธัญญาหาร ธรรมะข้อนี้มุ่งไปที่การให้ต้นทุนสำหรับการทำมา อาชีพของราษฎร ในอินเดียโบราณมีอาชีพหลักคือการเกษตรแบบพอมิพอกิน ผู้นำจึงต้องมีการ แจกจ่ายต้นทุนสำหรับเลี้ยงชีวิตของผู้ใต้ปกครอง

๒. ปุริสเมระ รู้จักบำรุงข้าราชการบริวาร ธรรมะข้อนี้มุ่งไปที่การบำรุงขวัญและกำลังใจ ของข้าราชการบริวารที่รับใช้เป็นแขนเป็นขาให้ ดังนี้ ผู้บริหารจำเป็นจะต้องมีการเพิ่มเงินเดือน มีการให้รางวัล มีโบนัสประจำปี ให้กับผู้ใต้บังคับบัญชาตามสมควรแก่ฐานะ, สถานที่และเวลาโอกาส เป็นต้น

^{๑๕} ชุ.ช. (ไทย) ๒๓/๑๓๓/๓๒๔.

๓. สัมมาปาสะ รู้จักส่งเสริมวิชาชีพ ธรรมะข้อนี้มุ่งไปที่การส่งเสริมราษฎรให้มีอาชีพเสริม หรือมีความหลากหลาย โดยผู้นำได้ไปดู ได้ไปศึกษาในหลายพื้นที่และมองเห็นโอกาสความก้าวหน้าของวิชาชีพนั้น จึงได้นำมาส่งเสริม เช่น ทฤษฎีใหม่ หรือการเป็นอยู่อย่างพอเพียง

๔. วาชเปยยะ รู้จักชี้แจงแนะนำ ธรรมะข้อนี้มุ่งไปที่การสื่อสารแบบสองทาง ที่ชาวบ้านธรรมดาก็สามารถเข้าพบปะพูดคุยและสามารถแก้ปัญหาให้กับชาวบ้านได้ด้วย นอกจากนั้น ยังรู้จักปลอดภัยเมื่อผู้อยู่ใต้ปกครองประสบกับปัญหาเดือดร้อนในเรื่องต่างๆ ได้

๔.๒.๕ ธรรมทานที่ทรงคุณค่าในด้านเศรษฐกิจพอเพียง

ถึงแม้ว่าพุทธศาสนาจะมีหลักธรรมว่าด้วยหลักการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจอยู่หลายหมวด แต่จุดอ่อนประการหนึ่งก็คือหลักธรรมเหล่านั้น มักจะเป็นหลักการเกี่ยวกับทำดี หรือ ทักษะคดีหาไม่ก็เป็นแนวปฏิบัติอย่างกว้างๆ เช่น สันโดษ การรู้จักประมาณ การแสวงหาและใช้ทรัพย์โดยชอบ จุดอ่อนคือไม่มีรายละเอียดที่เฉพาะเจาะจงสำหรับคนปัจจุบันทำให้ขาดน้ำหนักหรือถูกมองข้ามไปได้ง่าย ทั้งนี้ เพราะพระพุทธศาสนาไม่ใช่ศาสนาที่บังคับควบคุม สำหรับผู้มีปัญญาจะพิจารณาเห็นได้ คำถามคือ เหตุใดพระพุทธเจ้าไม่เคยตั้งพระทัย ที่จะมอบสูตรสำเร็จของการดำรงชีวิต ผู้คนจำนวนมากหันเข้าหาศาสนาเพื่อมองหาแนวทางที่บอกว่า พวกเขาควรทำอย่างไรจึงจะเป็นคนดี แต่ด้วยความเมตตา พระพุทธองค์และอาจารย์รุ่นต่อมาจึงมอบคำสอนเกี่ยวกับวิถีปฏิบัติในการดำรงชีวิต ไม่ใช่เพื่อรับรองผู้ปฏิบัติ แต่เป็นวิธีการชั่วคราวเพื่อช่วยให้ผู้ปฏิบัติไปถึงสัจธรรมขั้นสูงสุด ซึ่งอาจเปรียบเทียบกับ การขึ้นลิฟต์ไปยังดวงจันทร์ หากจะค้นหาดวงจันทร์นี้ที่กำลังขึ้นไปก็มีประโยชน์ แต่เมื่อค้นพบดวงจันทร์แล้วเราก็ควรจะเลิกใช้ลิฟต์ที่ขี้อยู่

อนึ่ง เนื่องจากพระพุทธศาสนา มีข้อบัญญัติถึงความพอเพียงทางวัตถุอันสง่างาม จึงไม่ค่อยรู้สึกรู้ว่าจำเป็นจะต้องพัฒนาทฤษฎีทางเศรษฐกิจแนวพุทธขึ้นอีก นอกเหนือจากหลักคิดในเรื่องของการดำรงชีพทางเศรษฐกิจอย่างเสมอภาค กอรปกับในครั้งพุทธกาลเป็นยุคแห่งการแสวงหาความหลุดพ้น แต่ปัจจุบันเป็นยุคที่สภาพเศรษฐกิจและสังคมมีความสลับซับซ้อนอย่างยิ่ง เพราะสังคมกับเศรษฐกิจโลกมิได้เป็นสิ่งที่แยกกันแบบต่างคนต่างอยู่ การคิดแบบแยกส่วนไม่เกี่ยวข้องและไม่เชื่อมโยงกันนั้น เป็นวิธีคิดที่เป็นแบบสมัยใหม่ ซึ่งถือได้ว่าไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงของชีวิต เช่นเดียวกับการศึกษาทางพุทธศาสนากับเรื่องการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ ก็ย่อมเป็นเรื่องเดียวกัน ธรรมทานกับการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ จึงเป็นแนวทางหนึ่งในการค้นหารูปแบบการประยุกต์ธรรมทาน เพื่อแก้ปัญหาสังคมและเศรษฐกิจ ตลอดจนการพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ ให้มีความเป็นอยู่เหมาะสมกับสภาพสังคมในปัจจุบัน

๔.๓ คุณค่าธรรมทานที่เกิดแก่พระพุทธศาสนา

คุณค่าธรรมทานที่เกิดแก่พระพุทธศาสนานั้น ได้แก่การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระองค์เป็นต้นตำรับหลักการนิเทศศาสตร์คือ จะทรงตั้งจุดมุ่งหมายในการสอนว่าทรงกำหนดจุดมุ่งหมายแต่ละครั้งเพื่ออะไร แล้วก็ทรงเตรียมเนื้อหาหรือเรื่องที่จะสอนไปตามลำดับความยากง่ายไปพร้อม ๆ กัน และทรงคำนึงถึงตัวผู้รับการสอนหรือผู้รับสารด้วยว่า เขาจะสามารถเข้าใจและจะนำไปใช้ประโยชน์อย่างไร ซึ่งจะทำให้เกิดความรู้สึกอยากเรียนรู้ และสนใจเอาใจใส่มากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะเทคนิค และวิธีสอนก็ทรงมีไว้หลายรูปแบบ และวิธีการดังกล่าวก็ทำให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าในขณะนั้น มีบุคคลทุกชั้นวรรณะเลื่อมใสศรัทธา จนทำให้เกิดการอุปสมบทตามและสามารถบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์เป็นจำนวนมาก ดังที่ ปรากฏในพุทธประวัติ ถึงแม้บางคนจะมีได้อุปสมบทก็ตาม แต่ก็ได้นำอานิสงส์หลักพุทธธรรมไปใช้ในการดำเนินชีวิตที่สงบสุขทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชน และสังคม ทำให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองทั้งฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักรมาโดยตลอด

หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงบรรลุโมกขธรรมแล้ว ได้ทรงเสวยวิมุตติสุขอยู่ ๗ สัปดาห์ ก็ทรงมีพุทธประสงค์ที่จะสั่งสอนให้ปวงเวไนยสัตว์ เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานในธรรมที่พระองค์ทรงค้นพบ พระพุทธองค์ก็เริ่มประกาศหลักพุทธธรรมครั้งแรกในวันเพ็ญ ๑๕ ค่ำเดือน ๘ โดยมีปัญญาวัคคีย์ทั้ง ๕ เป็นเป้าหมายในการเผยแผ่ โดยทรงประกาศธรรมจักรกัปปวัตตนสูตร^{๑๖} เป็นครั้งแรกในครั้งนั้น ได้มีโกณฑัญญะ เป็นผู้สามารถรู้และเข้าใจในธรรมที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบ พระพุทธองค์จึง ประกาศว่า อญญาสิ วตโกโกณฑญญโณอญญาสิ วตโกโกณฑญญโณ โภณทัณญะได้รู้แล้วหนอ โภณทัณญะได้รู้แล้วหนอ โภณทัณญะจึงได้ชื่อนานานว่า อัญญาโกณฑัญญะ จากนั้น จึงได้ทูลขออุปสมบทเป็นภิกษุรูปแรกในพระพุทธศาสนาตั้งแต่นั้นมา

ด้านการปกป้องพระพุทธศาสนานั้น หลังจากพระองค์ทรงเผยแผ่หลักธรรมคำสอนแล้วมีผู้ตรัสรู้ตามหรือมีความศรัทธาในหลักธรรมคำสอนนั้นแล้วออกบวชเป็นบรรพชิต จากเดิมซึ่งจำนวนสมาชิกของคณะสงฆ์ยังมีจำนวนน้อย แต่ภายหลังเมื่อหลักธรรมคำสอนของพระองค์ได้รับการเผยแผ่ออกไปอย่างกว้างขวางจำนวนสมาชิกของคณะสงฆ์ก็ค่อยๆ เพิ่มขึ้นตามลำดับ เพราะฉะนั้นคณะสงฆ์จึงไม่แตกต่างจากสังคมโดยทั่วไปซึ่งเกิดรูปแบบการปกครองขึ้น ซึ่งเดิมทีรูปแบบการปกครองของคณะสงฆ์ก็เป็นแบบตามธรรมชาติเหมือนพ่อแม่ปกครองลูก เพราะพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ปกครองด้วยพระองค์เอง ด้วยความที่พระองค์ทรงเป็นพระบรมศาสดาผู้ทรงให้กำเนิดสาวกที่เป็นสมาชิกของคณะสงฆ์ภายหลังรูปแบบการปกครองจึงค่อยๆ เปลี่ยนแปลงและพัฒนาการไปตามลำดับตามจำนวนของพระสงฆ์สาวกซึ่งเพิ่มจำนวนมากขึ้น ตามสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปและตามช่วงเวลา ที่เหมาะสม^{๑๗}

^{๑๖}วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐.

^{๑๗}อง.อภฎก. (ไทย) ๓๗/๔๗๒/๒๓๕.

๔.๔ สรุป

คุณค่าของธรรมทาน นั้น ย่อมทรงคุณค่าเหนือสิ่งทั้งปวง การให้สิ่งของต่างๆ แก่ผู้ตกทุกข์ได้ยาก นั้นเป็นการให้ที่ไม่จบสิ้น แต่การให้ผู้นั้นได้เข้าใจพระธรรมจึงจะเป็นประโยชน์สูงสุด ความทุกข์ยากที่ผู้นั้นได้รับอยู่นั้นเพราะมีเหตุ คือ อกุศลกรรมที่เคยทำมา การให้ธรรมะจึงเป็นการให้พ้นจากเครื่องจองจำ คือ พ้นจากกิเลสทั้งปวงทุกคนยังเป็นโรค ยังถูกไฟราคะ โทสะ โมหะ เผาอยู่ตลอดเวลา เพราะฉะนั้น ทุกคนจึงต้องอาศัยการฟังพระธรรมและอบรมเจริญปัญญา พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเป็นกัลยาณมิตรที่สูงที่สุด ทรงตรัสรู้พระสัจธรรมให้สัตว์โลกผู้มีศรัทธาได้เข้าใจพระธรรมความจริง ผู้ที่ประพฤติปฏิบัติตามสามารถพ้นจากทุกข์ต่างๆ ได้ เพราะฉะนั้น ผู้ที่ให้ธรรมะที่ถูกต้อง ตรงตามพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง จึงจะชื่อว่า เป็นการให้ที่ชนะการให้ทั้งปวง ผู้ที่ให้ธรรมทาน ย่อมไม่ขาดการเจริญทานกุศลแน่นอนไม่ใช่ให้ทานเพราะกลัวอดในภายหน้า แต่ให้เพราะเป็นผู้เชื่อมั่นในกรรม และผลของกรรมให้เพื่อสละกิเลส ให้เพื่อปรุ้งแต่งจิตให้เป็นไปในทางกุศลซึ่งประกอบด้วยปัญญา เพราะปัญญาเป็นหัวหน้าของกุศลธรรมทั้งหมด ถ้ามีปัญญามาก กุศลประการอื่นๆ ก็เจริญได้มาก ถ้าปัญญาน้อยกุศลประการอื่น ๆ ก็เจริญได้น้อย ถ้ามีปัญญาจริง ๆ เราจะไม่ทำทานเพราะหวังอดที่จะได้ผล ของทานในอนาคตแต่ทาน คือ การสละ ควรเป็นไปเพื่อการขจัดความตระหนี่และความประมาท ขอให้ศึกษาพระธรรมจนเกิดปัญญาจริง ๆ เท่านั้น แล้วกุศลประการอื่นจะค่อย ๆ เจริญขึ้นตามลำดับ กุศลที่เจริญขึ้น ก็เพื่อขัดเกลาอกุศล ไม่ใช่เพื่อพอกพูนอกุศล

ประโยชน์ผู้นั้นนั้น คือ ผู้ที่ได้รับฟังคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพิจารณาตามธรรมที่ได้รับฟังนั้นแล้วนำมาปฏิบัติ ก็ย่อมสามารถได้รับประโยชน์จากการฟังธรรม ฉะนั้น ผู้ที่ให้ธรรมะเป็นทานหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ธรรมทาน” นั้น ย่อมมีประโยชน์มากกว่า การให้สิ่งของเป็นทานหรือยิ่งกว่าทานทั้งปวงสมดังองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า การให้ธรรมเป็นทาน ชนะการให้ทั้งปวง รสแห่งธรรม ชนะรสทั้งปวง ความยินดีในธรรม ชนะความยินดีทั้งปวง ความสิ้นตัณหาชนะทุกข์ทั้งปวง ในการแสดงธรรมขององค์สมเด็จพระพุทธเจ้านั้นจะทรงพิจารณาถึงบุคคลที่มีอุปนิสัย สามารถจะบรรลุธรรมได้ คือบุคคลประเภทที่ ๑ ที่ ๒ และประเภทที่ ๓ โดยการเลือกธรรมที่เหมาะสมแก่อุปนิสัยของผู้ฟังเพื่อประโยชน์อันสูงสุดอันพึงจะได้รับในการฟังพระธรรมเทศนา และพิจารณาตามธรรมของพระองค์ได้ธรรมทานมีคุณค่าเป็นอันมากทั้งในส่วนของผู้รับและแม้ในส่วนของผู้ที่แสดงธรรมด้วยดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นนั้นจะเห็นได้ว่าในเบื้องต้นนั้นธรรมทานสามารถขัดเกลาจิตใจของผู้ที่มีมิฉฉาให้คลายจากความเห็นผิดกลับเป็นสัมมาทิฐิได้เปรียบเสมือนการบอกทางแก่ผู้หลงทาง ให้เดินไปสู่จุดหมายได้อย่างถูกต้องและเมื่อใช้โยนิโสมนสิการ คือ การพิจารณาโดยแยบคายนั้นคือ ความเป็นผู้ฉลาดในการคิด ๆ อย่างถูกวิธีถูกระบบพิจารณาไตร่ตรอง จนถึงสาเหตุว่าสิ่งนั้นควรหรือไม่ควร ดีหรือไม่ดี ซึ่งเป็นวิถีทางแห่งปัญญา เป็นบ่อเกิดแห่งสัมมาทิฐิ จนในที่สุดถึงซึ่งความหลุดพ้นแห่งอัสวากิเลส

บรรลุเป็นพระอรหันต์ ที่นับได้ว่าเป็นคุณค่าอันเลิศของธรรมทาน ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ที่จะพัฒนาตน พัฒนาคณะ สังคม และเศรษฐกิจ ให้ประชาชนในประเทศมีความสุขความมั่นคงและมีคุณภาพชีวิตดีขึ้นสืบไป

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย เรื่อง วิเคราะห์คุณค่าธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท ตามวัตถุประสงค์ที่ได้วางไว้ ๓ ข้อ คือ (๑) เพื่อศึกษาธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาวิธีปฏิบัติธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๓) เพื่อวิเคราะห์คุณค่าธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท จากการศึกษาวิจัยนี้ ทำให้ทราบหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎกซึ่งมีจำนวนมาก นอกจากนี้ ยังได้ทราบวิธีปฏิบัติแห่งธรรมทาน และคุณค่าของธรรมทานว่ามีประโยชน์อย่างไร ซึ่งในบทที่ ๕ นี้ ผู้วิจัย จะได้สรุปผลของการวิจัย คือ ตั้งแต่บทที่ ๒ บทที่ ๓ และบทที่ ๔ เพื่อให้ได้ประเด็นหลักธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัย ขอสรุปดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

งานวิจัย เรื่อง “วิเคราะห์คุณค่าธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท” นี้ ผู้วิจัย ได้สรุปผลการวิจัย ตามวัตถุประสงค์หลักที่ตั้งไว้ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาวิธีปฏิบัติแห่งธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๓) เพื่อวิเคราะห์คุณค่าของธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งสรุปได้เป็น ๓ ส่วน ดังนี้

๕.๑.๑ ธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ธรรมทาน หมายถึง การให้ธรรม การแสดงธรรม แยกศัพท์ได้ ดังนี้ ธรรม แปลว่า คำสอน, ความจริงที่มีอยู่ในโลก, มีอยู่ ๒ อย่าง คือ ธรรมฝ่ายดี เรียกว่า กุศลมูล ธรรมฝ่ายชั่ว เรียกว่า อกุศลมูล ส่วนคำว่า ทาน แปลว่า การให้ การแสดงธรรม, การแบ่งปัน, การเสียสละ, การเอื้อเฟื้อ หมายถึง การให้ทาน ด้วยจิตใจที่ดีงาม มุ่งเพื่อบูชาพระคุณ เช่น ให้แก่บิดามารดา ถวายแก่พระสงฆ์ เป็นต้น มุ่งเพื่อสงเคราะห์ เช่น ให้แก่คนตกทุกข์ได้ยาก ให้แก่คนทั่วไปด้วยความกรุณาสงสาร แต่ทานในที่นี้ หมายถึง การให้ธรรม, การแสดงธรรม เมื่อรวมแล้วแปลว่าการให้ธรรมหรือการแสดงธรรม ในพระพุทธศาสนาเถรวาทพระพุทธเจ้าได้กล่าวไว้ว่า การให้ธรรมเป็นทานย่อมชนะการให้ทั้งปวง คำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นคำสอนที่ดีงาม เป็นไปเพื่อพัฒนาสังคม พัฒนาตนเอง ให้มีคุณธรรมสูงขึ้น ตั้งแต่ระดับโลกียะ คือ ความสุขระดับธรรมดาของปุถุชน และโลกุตระ คือ การปล่อยวาง ไม่ยึดมั่นถือมั่นในเบญจขันธ์ ดับกิเลสโดยสิ้นเชิง ซึ่งการบรรลุธรรมนั้น มี พัฒนาการ ดังนี้ คือ ระดับโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และอรหัตต์ ผู้ที่บรรลุธรรมขั้นอรหัตต์ ย่อมเข้าถึงซึ่งพระนิพพาน ดินแดนที่พ้นทุกข์อย่างถาวร หมดยกเลสโดยสิ้นเชิง ไม่เวียนว่ายตายเกิด

ในวิภวสูตรอีกต่อไป ผู้วิจัย มีความเห็นว่า ธรรมทานเป็นยอดแห่งทานทั้งปวง คือ เลิศ และประเสริฐ สูงสุดกว่าอามิสทานทั้งปวง ทาน ๒ อย่าง คือ (๑) อามิสทาน เป็นรูปวัตถุ คือ การให้สิ่งของ (๒) ธรรมทาน การให้ธรรม ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเป็นเลิศที่สุด เช่น การให้ความรู้เพื่อให้เกิดปัญญา การให้อภัย ให้ข้อคิดเห็นต่างๆ เพื่อให้มีสติ ยับยั้งชั่งใจได้ เป็นต้น การให้ธรรมเป็นทาน ถือว่า เป็นการให้ทาน ที่ได้บุญสูงสุด มีคุณค่ากว่าการให้ทั้งปวง เพราะทำให้ผู้รับเกิดปัญญารู้เท่าทันโลก เท่าทันกิเลส สามารถนำไปใช้ได้ไม่รู้จักจบสิ้นทั้งชาตินี้และชาติต่อไป ส่วนทานชนิดอื่นๆ ผู้รับได้รับแล้วไม่ซำกั้หมดกิเลส ยังคงอยู่ ส่วนพระธรรมสามารถนำไปพัฒนาให้เกิดปัญญามุ่งสู่พระนิพพานได้ ธรรมทาน คือ การให้คำแนะนำ สั่งสอนสิ่งที่ดี บอกศิลปวิทยา ที่ดีที่มีประโยชน์ในการดำเนินชีวิต เป็นเหตุให้มีความสุข รวมถึงการอธิบาย ให้รู้ และเข้าใจเรื่องบุญบาป ให้ละสิ่งที่เป็นอกุศล ดำรงตนอยู่ในทางกุศล ซึ่งจะนำพาทนให้สะอาดบริสุทธิ์ หมดจดจากกิเลสอาสวะทั้งปวงได้

ธรรมทาน แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ วิทยาทาน และ อภัยทาน (๑) วิทยาทาน คือ การให้ความรู้ ยังแบ่งออกได้อีกเป็นวิทยาทานทางโลก และวิทยาทานทางธรรม วิทยาทานทางโลก คือ การสั่งสอนให้เกิดความรู้ความสามารถในเชิงศิลปวิทยาการ เพื่อนำไป ประกอบสัมมาอาชีพ เลี้ยงชีวิต และสามารถดำเนินชีวิตต่อไปได้ด้วยความสะดวกสบายทุกอย่าง ดังนั้น ทางพระพุทธศาสนาได้จัดความรู้ว่าเป็นขุมทรัพย์อย่างหนึ่ง ชื่อ องค์กรสมณิธิ แปลว่า ขุมทรัพย์ติดตัวได้ บุคคลผู้มีความรู้ดีจึงเปรียบได้ว่ามีขุมทรัพย์ติดตัวไป ไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนก็เชื่อมั่นได้ว่าจะสามารถใช้ปัญญา รักษาตัวเอง ให้อยู่รอดปลอดภัยได้แน่นอน วิทยาทานทางธรรม นั้น จัดเป็นธรรมทานแท้ คือ การให้ความรู้ที่เป็นพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า เป็นความรู้ยิ่งเหนือกว่าความรู้ทั่วไป เป็นสิ่งที่ประเสริฐ ด้วยเหตุที่ว่า การดำเนินชีวิตของแต่ละคนนั้น ถ้าขาดเสียซึ่งหลักธรรม ชีวิตก็จะพบแต่ความทุกข์ เดือดร้อน ผิดหวังตลอดไป ต่อเมื่อได้ยินได้ฟังธรรม และนำมาประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้อง เหมาะสม ย่อมเกิดความเจริญงอกงามในชีวิตของตน ทำให้จิตใจปลอดโปร่ง สะอาด บริสุทธิ์ ผ่องใส ในที่สุดก็ทำให้รู้แจ้งเห็นแจ้งในพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเข้าถึงความสุขที่แท้จริงได้ การให้คำสอนที่ถูกต้องที่เป็นธรรมะนั้น เปรียบได้กับการให้ขุมทรัพย์ที่เป็นอมตะติดตัวไว้ หรือให้ประทศที่คอยให้ แสงสว่างนำทางชีวิตและเกิดสุขได้ทั้งในระดับโลกียะและโลกุตระ

ดังนั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงกล่าวว่า การให้ธรรมทาน เปรียบเหมือนการให้ ขุมทรัพย์ หรือ ประทีปที่จะเป็นเครื่องส่องทางชีวิต ให้ดำเนินไปในทางที่ถูกต้องดีงาม นำชีวิตไปสู่ความสุข ความเจริญ และเมื่อยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร ย่อมเป็นผู้ไม่ตกต่ำ มีชีวิตที่ดีงาม ได้เกิดในสุคติภพ เมื่ออบรม บ่มบารมีแก่กล้าแล้ว ย่อมสละละกิเลสได้โดยสิ้นเชิง เข้าถึงพระนิพพานได้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า การให้ธรรมะย่อมชนะการให้ทั้งปวง (๒) อภัยทาน คือ การให้ความปลอดภัย ให้ความไม่มีภัย แก่ตนและผู้อื่น ไม่ถือโทษโกรธเคือง ในการล่วงเกินของผู้อื่น ไม่มีเวร ไม่ผูกเวรกับผู้ใด ทั้งยังมีจิตเมตตา ปราบปรามคดีต่อผู้อื่นเป็นนิตย์ การให้อภัย เป็นการให้ที่ไม่ต้องลงทุนอะไรเลย เป็นการให้ที่ง่าย

แต่ที่บางคนทำได้ยากเพราะมีกิเลสอยู่ในใจ ต้องอาศัยการฟังธรรม ประพฤติปฏิบัติธรรมบ่อยๆ จนเกิดความเข้าใจแจ่มแจ้งเห็นคุณ ประโยชน์ของการให้อภัยแล้วจะให้อภัยได้ง่ายขึ้น หากมองผิด ๆ จะดูเหมือนว่าการให้อภัยเป็นการให้ประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น ทำให้ผู้อื่นมีความสุขสบายใจ แต่แท้ที่จริงแล้ว ผู้ที่ได้รับประโยชน์สุขมากที่สุด ก็คือตนเอง เพราะทุกครั้งที่ให้อภัยได้จะรู้สึกปลอดโปร่งเบาใจ สดชื่น แจ่มใสมีความสุข

นอกจากนี้ การช่วยเหลือผู้ที่ตกอยู่ในอันตรายให้ปลอดภัย หรือพ้นจากอันตรายนั้นได้ เช่น การช่วยปล่อยสัตว์ที่เขาจะนำไปฆ่าให้พ้นจากการถูกฆ่า ดังประเพณีปล่อยสัตว์ปล่อยปลา ก็นับว่าเป็นอภัยทานเช่นกัน เพราะได้ให้ความไม่มีภัยให้ความเป็นอิสระแก่สัตว์เหล่านั้น การให้ความปลอดภัย ให้ความไม่มีเวรไม่มีภัยแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย ด้วยการไม่เบียดเบียนจัดเป็นการให้ที่สูงขึ้นไปอีก พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเรียกว่า มหาทาน ซึ่งท่านจัดไว้ในเรื่องศีล ส่วนการให้อภัย คือ ทำตนเป็นผู้ไม่มีภัยกับตนเอง ใครที่สามารถสละภัย คือ โทสะออกจากใจได้ มีจิตใจสงบสะอาด จิตจะประกอบไปด้วย เมตตา เมื่อทำไปแล้วถึงระดับหนึ่งจัดว่าเป็นการภาวนา ที่เรียกว่า เมตตาภาวนา ซึ่งมีอานิสงส์สูงกว่า ทานที่เป็นอามิส หรือ ธรรมทาน คือ การให้ที่ไม่เป็นวัตถุสิ่งของ ได้แก่ ให้สติ ให้ธรรมะ สอนคุณธรรม ให้กำลังใจ ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระคาถาแก่ท้าวสักกะจอมเทพ และเหล่าเทวดาว่า การให้ธรรม ชนะการให้ทั้งปวง รสแห่งธรรมชนะรสทั้งปวง ความยินดีในธรรม ชนะความยินดีทั้งปวง ความสิ้นตัณหา ชนะทุกข์ทั้งปวง การนำเอาองค์ธรรม คือ ปัญญาไปประยุกต์ใช้กับการแก้ปัญหาในสังคมปัจจุบัน ปัญญา เป็นองค์ธรรมที่มีคุณค่าสูงสุดแก่บุคคลทุกระดับในสังคม เช่น เมื่อคิดอยากได้สิ่งของของผู้อื่นต้องใช้ปัญญา พิจารณาสິงนั้น ๆ ว่าความโลภอยากได้ในทางที่ผิดศีลธรรม เป็นไปเพื่อความเสื่อมเสีย เป็นพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ไม่ควรกระทำ เมื่อบุคคลปฏิบัติได้ตามที่กล่าวมาแล้วนี้ตนเองและสังคมก็ไม่เดือดร้อน ปัญญา ที่พิจารณาเห็นดีชั่วถูกผิดตามเป็นจริงแล้ววางใจเป็นกลางไม่ทำไปด้วยอำนาจโลภะ ย่อมชนะปัญหาทั้งหมด พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเตือนชาวโลกไว้ว่า พวกเธอเกิดมาพร้อมกับอวิชชา คือ ความไม่รู้จักตัวเอง ถ้ายังปล่อยให้ เป็นสภาพนี้ต่อไปเธอทั้งหลายก็จะต้องเวียนเกิดเวียนตายไม่รู้จบถ้าจะเลิกเวียนเกิดเวียนตาย เธอจะต้องรีบฝึกตัวเองให้รู้จักตนเองให้ได้ว่า เราเป็นใคร ก่อนเกิดมาจากไหน เกิดมาทำไม อะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ ตายแล้วจะไปไหน และจะดับทุกข์ดับกิเลสได้อย่างไร

ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่าการให้ธรรมะชนะการให้สิ่งอื่นทั้งปวง แม้การจะทำทาน ให้ถูกต้องก็ต้องอาศัยการฟังธรรม บุคคลบางคนไม่ได้ให้ทานเพราะหวังผลของทาน ไม่ได้ให้ทานเพราะว่า ทานเป็นของดี ไม่ได้ให้ทานตามบรรพบุรุษ ไม่ได้ให้ทานเพราะเห็นว่าสมณพราหมณ์หุงหากินไม่ได้ ไม่ได้ให้ทานเพราะต้องการจำแนกแจกทาน เหมือนถาพทั้งหลายในปางก่อนได้กระทำมหาทาน แต่ให้ทาน เพราะคิดว่า เมื่อให้แล้วจิตจะเลื่อมใสสมณัสจึงให้ ครั้นตายไปย่อมเกิดในเทวโลกชั้น พรนิมมิตวสวัตติ สันกรรม สันฤทธิ์ สันยศ หมดความเป็นใหญ่แล้ว ก็กลับมาสู่ความเป็นอย่างนี้ คือกลับมาเกิดในโลกนี้อีก ทาน อย่างนี้มีผลมากแต่ไม่มีอานิสงส์มาก บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่ได้ให้ทานเพราะเหตุที่กล่าวแล้ว

ทั้ง ๖ อย่างข้างต้นนั้น แต่ให้ท่านเป็นเครื่องปรุงแต่งจิต คือ การให้ท่านนั้นเป็นเครื่องขัดเกลาจิตใจหมดจด จากกิเลสด้วยอำนาจของศรัทธา ความเชื่อในทางธรรม หมายถึง เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล ความมั่นใจในความจริงความดีสิ่งดีงามและในการทำความดีไม่ลู่ไหลตื่นตูมไปตามลักษณะอาการภายนอก มี ๔ อย่าง คือ (๑) กัมมศรัทธา เชื่อกรรม (๒) วิปากศรัทธา เชื่อผลของกรรม (๓) กัมมัสสกตาศรัทธา เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตัวเอง ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว (๔) ตถาคตโพธิศรัทธา เชื่อปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญว่า บุคคลให้ธรรมเป็นทาน โดยไม่ปรารถนาลาภสักการะ ย่อมมีอานิสงส์ประมาณมิได้

๕.๑.๒ วิธีปฏิบัติแห่งธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท

การที่นักสร้างบารมีหรือผู้ที่รักในการทำความดีทั้งหลาย มักจะปรารถนาการสร้างบุญ สร้างบารมีสร้างความดีของตัวเองเป็นประจำนั้น เพราะเขาตระหนัก ถึงความจริงที่ว่ามนุษย์ต่างเกิดมาพร้อมกับความไม่รู้จักตัวเองก่อนเกิดเรามาจากไหน เกิดมาทำไมเกิดมาทำอะไรก็ไม่รู้ อะไรควรทำอะไรที่ไม่ควรทำก็ไม่รู้ รู้แต่ว่าเกิดมาแล้วต้องตาย แต่ตายแล้วจะไปไหนก็ยังไม่รู้ เมื่อไม่รู้อะไรเลย มนุษย์จะทำแต่สิ่งที่ถูกที่ควรยอมเป็นไปไม่ได้ ยิ่งไม่รู้มากเท่าไร โอกาสที่จะทำสิ่งที่ก่อให้เกิดความผิดพลาด ก็มีมากขึ้นเท่านั้น นี่เป็นอันตรายใหญ่หลวงของชีวิตมนุษย์ความไม่รู้จักตัวเอง คือเรื่องที่ต้องแก้ไขให้ได้ เพราะว่าการจะรู้คำตอบนี้ จึงต้องตั้งใจเข้าวัดปฏิบัติธรรม เพื่อศึกษาธรรมะตามที่บรรพบุรุษของเรา ทำตามกันมา ตามที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงให้สติเอาไว้ การหาคำตอบเพื่อขจัดความไม่รู้จักตัวเองนั้น จะได้จากการประพฤติปฏิบัติธรรมตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ในพระพุทธศาสนาจนกระทั่งใจหยุดใจนิ่ง ไสยะอาด ส่วนวิธีการอื่นใดที่นอกเหนือจากการประพฤติปฏิบัติธรรมนี้ไม่มี ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงยืนยันไว้ว่า การปฏิบัติมรรคมีองค์ ๘ นั้น เป็นเส้นทางสายเดียวที่จะกำจัดอวิชชา เพื่อจะไปรู้ความจริงเกี่ยวกับชีวิตของเราได้ ไม่ควรปิดกั้นตัวเองโดยเชื่อว่าสิ่งที่ตัวเองเคยได้ยินได้ฟังมาแล้วนั้นดีที่สุดแล้ว หนทางการพัฒนาปัญญาของตัวเองให้อยู่ในธรรมที่สูงขึ้นไป ไตรสิกขานั้น ถือว่าเป็นระบบการปฏิบัติธรรมที่ครบถ้วนสมบูรณ์ มีขอบเขตครอบคลุมมรรคทั้งหมด และเป็นการนำเอาเนื้อหาของมรรคไปใช้อย่างหมดสิ้นบริบูรณ์ มรรค เป็นระบบการปฏิบัติธรรมทั้งหมดในแง่เนื้อหา ฉันทะ ไตรสิกขา ก็เป็นระบบการปฏิบัติธรรมทั้งหมด ในแง่การใช้งาน ฉันทะ และไตรสิกขานี้แหละที่มารับช่วงหลักปฏิบัติจากมรรค เพื่อให้มองเห็นเป็นหมวดหมู่ อันจะส่งเสริมให้เข้าใจให้ชัดเจน ท่านจัดองค์ประกอบทั้ง ๘ ของมรรค เข้าเป็นประเภท ๆ เรียกว่าชั้น ซึ่งแปลว่าหมวดธรรม มี ๓ ชั้น กล่าวคือ ศีลชั้น สมาธิชั้น และปัญญาชั้น เรียกว่าศีล สมาธิ ปัญญา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ จัดเป็นศีลสิกขา สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ จัดเป็นสมาธิ สิกขา สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ จัดเป็นปัญญาสิกขา

หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้มนุษย์และเหล่าสาวกได้ดำเนิน ไปอย่างถูกต้องและเมื่อเหล่าสาวกและพุทธบริษัททั้ง ๔ นั้นดำเนินไปตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้นั้น ย่อมเป็นทางดำเนินไปสู่ความพ้นทุกข์ คือ พระนิพพานซึ่งเป็นความบริสุทธิ์ที่หมดจดปราศจากมลทิน

เครื่องเคร้าหมอง ซึ่งหลักคำสอนที่มุ่งหน้าไปสู่พระนิพพานนั้นมีอยู่ถึง ๓๗ ประการ ที่เรียกว่า โภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ประกอบไปด้วย สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทริย ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งโภธิปักขิยธรรมทั้ง ๓๗ ประการนี้เป็นธรรมที่ฝึกฝนต่อการตรัสรู้ หรือเกื้อกูลแก่อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการเมื่อโภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการนั้นเป็นธรรมแห่งการตรัสรู้แล้วพระพุทธเจ้ายังได้ย่น โภธิปักขิยธรรมลงมาเหลือเพียงแค่ วิสุทธิ ๗ จากนั้นจึงย่นวิสุทธิ ๗ เหลือเพียงแค่ ๓ ประการ คือ ศีลสมาธิ ปัญญา เรียกว่าไตรสิกขา ๓ เป็นข้อที่ควรศึกษา เมื่อจะกล่าวถึงไตรสิกขาในทางปฏิบัติแล้วนั้นก็คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ สัมมาวาจา (วาจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) องค์กรมรรค สามประการนี้เป็นศีลสิกขา สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) สัมมาสมาธิ (จิตมั่นชอบ) องค์กรมรรคสามประการนี้เป็นจิตตสิกขา สัมมาทิฎฐิ (เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) องค์กรมรรคสองประการที่เป็นปัญญาสิกขา

พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องของไตรสิกขาไว้ ถึงความที่ภิกษุนั้นรักษา แล้วเจริญสมาธิจนเกิดปัญญา ถึงแม้ภิกษุนั้นจะล่วงละเมิดสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้บ้าง แม้เพียงแค่เล็กน้อย พร้อมทั้งยังสมทานศึกษา ในสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ เพื่อเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ พร้อมทั้งยังเพียรพยายามทำความหลุดพ้น ให้เกิดขึ้นโดยเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติให้ปรากฏขึ้นพร้อมทั้งความสิ้นอาสวะกิเลสด้วยปัญญา ในขณะที่รักษาศีลแล้วเจริญสมาธิจนเกิดปัญญาเห็นแจ้งในความเป็นไปตามธรรมชาติ คือ กฎของไตรลักษณ์ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์สามารถละสังโยชน์เบื้องต้น ๓ ประการได้ และทำ รากะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง จนในที่สุดสามารถละสังโยชน์เบื้องต้นได้ ละกิเลสอย่างละเอียด ที่ได้แทรกซึมอยู่ในจิตสันดานโดยสิ้นเชิง “อภิสีลสิกขา เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีศีล ฯลฯ สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย นี้เรียกว่า อภิสีลสิกขา อภิจิตตสิกขาเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังัดจากกามทั้งหลาย ฯลฯ บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี้เรียกว่าอภิจิตตสิกขา อภิปัญญาสิกขา เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ทำให้แจ้ง เจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน นี้เรียกว่าอภิปัญญาสิกขา มีความเพียร มีความเข้มแข็ง มีปัญญาเพ่งพินิจ มีสติ คຸມครองอินทริย ครอบงำทุกทิศด้วยอัปปมาณสมาธิ ประพฤติอภิสีลสิกขา อภิจิตตสิกขา และอภิปัญญาสิกขา ฯลฯ ท่านผู้นั้นประกอบด้วยวิมุตติอันเป็นที่สิ้นตัณหาย่อมมีจิตหลุดพ้น” เพราะอาศัยศีล สมาธิ ปัญญา นี้ย่อมส่งผลให้เห็นแจ้งในเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ ทำให้อาสวะทั้งหลายสิ้นไป ก็ด้วย ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

๕.๑.๓ คุณค่าของธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ผู้วิจัย มุ่งศึกษาคุณค่าของธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท ทานอย่างอื่นทานที่เป็นอามิส สิ่งของย่อมไม่ประเสริฐที่สุด แม้แต่การให้ทานกับบุคคลในระดับต่างๆ ซึ่งมีคุณธรรมที่ไม่เหมือนกัน ผลที่ได้รับก็มีความแตกต่างกัน เช่น การทำทานกับคนไม่มีศีล ๑๐๐ ครั้ง ไม่เท่าทำทานกับคนมีศีล ๑ ครั้ง การทำทานกับคนมีศีล ๑๐๐ ครั้ง ไม่เท่าทำทานกับคนปฏิบัติภาวนา ๑ ครั้ง การทำทาน กับคนปฏิบัติภาวนา

๑๐๐ ครั้ง ไม่เท่าทำทานกับพระโสดาบัน ๑ ครั้ง การทำทานกับพระโสดาบัน ๑๐๐ ครั้ง ไม่เท่าทำทานกับพระสกทาคามี ๑ ครั้ง การทำทานกับพระสกทาคามี ๑๐๐ ครั้ง ไม่เท่าทำทานกับพระอนาคามี ๑ ครั้ง การทำทานกับพระอนาคามี ๑๐๐ ครั้ง ไม่เท่าทำทานกับ พระอรหันต์ ๑ ครั้ง การทำทานกับพระอรหันต์ ๑๐๐ ครั้ง ไม่เท่าทำทานกับ พระปัจเจกพุทธเจ้า ๑ ครั้ง การทำทานกับพระปัจเจกพุทธเจ้า ๑๐๐ ครั้ง ไม่เท่าทำทานกับพระพุทธรูป ๑ ครั้ง การทำทานกับพระพุทธรูป ๑๐๐ ครั้ง ไม่เท่าทำทานกับการสร้างธรรมทาน ๑ ครั้ง จะเห็นได้ว่าธรรมทานนั้น มีความเป็นเลิศและมีคุณค่ามหาศาล แม้แต่การทำทานกับพระพุทธรูป พระปัจเจกพระพุทธรูป และพระอรหันต์ทั้งหลายก็ไม่เท่ากับการให้ธรรม เพราะการให้ธรรมย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้ให้แสงสว่าง และทำให้เกิดปัญญาได้ ในการแจกจ่าย ๒ อย่าง คือ การแจกจ่ายอามิสสิ่งของย่อมไม่เลิศหรือประเสริฐเท่ากับการแจกจ่ายธรรมนั้นมีความเป็นเลิศสูงสุด การอนุเคราะห์ ๒ อย่าง คือ การอนุเคราะห์ด้วยอามิสสิ่งของและการอนุเคราะห์ด้วยธรรม ย่อมมีคุณค่าและมีประโยชน์สูงสุดต่อสัตว์โลก ทั้งในอดีตและปัจจุบัน

อีกประการหนึ่ง ธรรมทาน เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธรูปเจ้าที่ทรงแสดง นั้น แม้จะมีจำนวนมากมาย แยกแยะเป็นหลายประเภท หากบุคคลรู้จักเลือกสรรเอาหัวข้อธรรมมาปฏิบัติ ให้เหมาะสมกับสภาพปัญหาและชีวิตของตน ครอบครวั และสังคัมแล้ว ย่อมจะเป็นไปตามจุดมุ่งหมายของศาสดาผู้นำหลักธรรมมาประกาศ หลักธรรมอันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธรูปเจ้าล้วนเป็นจริง เป็นสิ่งที่พาไปสู่ความสงบสุข คุณค่าและประโยชน์เกื้อกูลของธรรมทานเรียกว่า ธรรมคุณ คือพระคุณแห่งพระธรรม พอสรุปได้ ดังนี้

๑. สุวากขาโต ภควา ธัมโม แปลว่า พระธรรมอันธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว คือ ตรัสไว้เป็นความจริงแท้ อีกทั้งงามในเบื้องต้น ละเอียด ประพฤติศีล งามในท่ามกลาง ทำดี สมาธิ และ งามในที่สุด ทำให้บริสุทธิ์ ปัญญา พร้อมทั้งอรรถ เนื้อความ ใจความ พร้อมทั้งพยัญชนะ (อักษร) ประกาศหลักการครองชีวิตอันประเสริฐ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง

๒. สนทิฏฐิโก แปลว่า อันผู้ปฏิบัติธรรมจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง คือ ผู้ใดปฏิบัติธรรม ผู้ใดบรรลุธรรม ผู้นั้นย่อมเห็นประจักษ์ชัดด้วยตนเอง ไม่ต้องเชื่อตามคำบอกของผู้อื่น ผู้ใดไม่ปฏิบัติธรรม ไม่บรรลุธรรม ถึงผู้อื่นจะบอกก็เห็นชัดเจนไม่ได้

๓. อกาลิโก แปลว่า ไม่ประกอบด้วยกาล คือ การปฏิบัติธรรม ไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลา พร้อมเมื่อใด บรรลุได้ทันที บรรลุเมื่อใด เห็นผลได้ทันที อีกอย่างว่า ความเจริญเป็นอยู่อย่างไร ก็เป็นอยู่อย่างนั้นไม่จำกัดด้วยกาลเวลา

๔. เอหิพัสสโก แปลว่า ควรเรียกให้มาดู คือ เชิญชวนให้มาชม และพิสูจน์ได้ หรือท้าทาย ต่อการตรวจสอบ เพราะเป็นของจริงและดีจริง

๕. โอปนยิโก แปลว่า ควรน้อมเข้ามา คือ ควรน้อมนำหลักธรรมเข้ามาไว้ในใจ หรือน้อมใจเข้าไปให้ถึงหลักธรรม ด้วยการปฏิบัติให้เกิดมีขึ้นในใจ หรือให้ใจบรรลุถึงอย่างนั้น หมายความว่า เชิญชวนให้ทดลองปฏิบัติ อีกอย่างหนึ่งว่า เป็นสิ่งที่นำผู้ปฏิบัติให้เข้าไปถึงที่หมายคือ นิพพาน

๖. ปัจจตต เวทิตัพโพ วิญญูหิติ แปลว่า อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน คือ เป็นวิสัยของวิญญูชน จะพึงรู้ได้เฉพาะตนเองเท่านั้น หรือรู้ได้จำเพาะตน ต้องทำ ต้องปฏิบัติ จึงรับรู้หรือรู้ได้เฉพาะตัว ทำให้กันไม่ได้ เอาจากกันไม่ได้ และรู้ได้ ประจักษ์ที่ในใจของตนเอง

ธรรมทาน ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนนั้น เป็นหลักการการดำเนินชีวิตของเรา เมื่อเราปฏิบัติถูกต้องตามธรรม นั้น ศักยภาพแห่งความเป็นมนุษย์ของเราก็จะเจริญปรากฏออกมา จนกระทั่งเราเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ มีชีวิตที่ดีงาม มีความสุขอย่างแท้จริง พระธรรมจึงเป็นรัตนที่ ๒ ในพระรัตนตรัย ดังนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมจะได้รับผล ดังนี้ รักษาผู้ปฏิบัติธรรมให้อยู่เย็นเป็นสุข เป็นตุลาการณั้ ประดับใจให้ดงาม พัฒนาคนไปสู่ความเป็นกัลยาณชน ขจัดความชั่วออกจากจิตใจ

ผู้วิจัย ได้สรุปผลวิจัยในวัตถุประสงค์ข้อที่ ๓ คือ วิเคราะห์คุณค่าของธรรมทาน ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งในหลักธรรมนี้มี หลักอริยสัจ ๔ เป็นต้น หมายถึง หลักความจริงอันประเสริฐหรือหลักความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงเป็นผู้ประเสริฐ ความเป็นเลิศในหลักธรรมทาน อริยสัจ ๔ เป็นหลักธรรมทานที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบในสมัยต้นพุทธกาล แล้วนำมาเป็นหลักธรรมทาน ในการแสดงและเปิดกว้างแก่ชนทั้งหลาย ให้เป็นแสงสว่างเพื่อให้เกิดปัญญา ในการแก้ปัญหาของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นปัญหาชีวิตส่วนตัว ปัญหาสังคม หรือปัญหาของโลกโดยข้อเท็จจริงก็คือ ความทุกข์นั่นเอง ด้วยเหตุนี้ วิธีการแก้ปัญหาตามแนวพระพุทธศาสนาจึงเริ่มต้นจากการกำหนดตัวทุกข์ ในฐานะที่เป็นตัวปัญหาของมนุษย์ เมื่อกำหนดได้แล้วก็ควรจะวิเคราะห์ปัญหา หรือ ความทุกข์ให้ชัดเจนว่ามีสาเหตุมาจากอะไร นอกจากนั้น ก็กำหนดเป้าหมายของตัวเองไปด้วยว่า จะจัดการกับสาเหตุของปัญหานั้น แคล่ไหนอย่างไร จากนั้น ก็ลงมือปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ได้วางไว้ วิธีการแก้ปัญหตามแนวทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า อริยสัจ ๔ ซึ่งมีขั้นตอน ดังนี้

๑.ทุกข์เป็นตัวปัญหาในฐานะที่เป็นสภาพบีบคั้นขัดขวางจิตใจและร่างกาย เมื่อปัญหาเกิดขึ้น เราจะต้องกำหนดรู้ให้ได้ว่าปัญหานั้น คือ อะไรมีสภาพเช่นไร

๒. สมุทัย เป็นขั้นตอนของการพยายามแสวงหาว่าปัญหาที่เกิดขึ้นมีสาเหตุที่แท้จริงมาจากอะไร ซึ่งปัญหาทุกปัญหาย่อมมีสาเหตุด้วยกันทั้งนั้น เพียงแต่บางที่เราไม่สามารถหาสาเหตุของปัญหานั้นได้ เราจึงแก้ปัญหานั้นไม่สำเร็จ การจะแก้ปัญหานั้นได้สำเร็จอย่างเด็ดขาด ก็ต้องแก้ที่ต้นเหตุ มิใช่แก้ที่ตัวปัญหา ด้วยเหตุนี้สาเหตุของปัญหา จึงเป็นสิ่งที่ต้องละ หรือ กำจัด

๓. นิโรธ เป็นขั้นตอนกำหนดเป้าหมาย คือ ความหมดสิ้นปัญหา พร้อมกันนั้น ก็กำหนดกรรมวิธี ในการปฏิบัติซึ่งได้แก่ แนวทาง วิธีการ และขั้นตอน เพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมาย ตามที่วางไว้ อย่างถูกต้อง

นิโรธหรือความหมดสิ้นปัญหา จึงจะต้องทำความเข้าใจให้ชัดเจนว่า เป็นความหมดสิ้นปัญหาที่แท้จริงหรือไม่

๔. มรรค เป็นขั้นลงมือปฏิบัติตามกรรมวิธีที่วางไว้ กรรมวิธีหรือวิถีทาง ที่จะนำไปสู่ความหมดสิ้นปัญหาอย่างแท้จริง ตามหลักพระพุทธศาสนา คือ มรรคมืองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น ซึ่งรวมเรียกว่า ทางสายกลาง หรือ มัชฌิมาปฏิปทา เป็นทางสายเดียวเท่านั้นที่จะนำไปสู่ความหมดปัญหาได้ มรรคมืองค์ ๘ นี้ เราจะต้องปฏิบัติให้เกิดมีขึ้นในตน ให้ครบทั้ง ๘ ประการ จึงจะสามารถถึงความดับปัญหาได้

ดังนั้น ธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท นั้น คือ การให้ธรรม การแสดงธรรม การเอื้อเฟื้อธรรม การพูดธรรม ของพระพุทธเจ้าก็ดี ของสาวกก็ดี ตลอดถึงธรรมทานที่ชนทั้งหลายให้แก่กัน ย่อมเป็นสิ่งประเสริฐสูงสุด สามารถนำมาพัฒนาตนเองและสังคมที่เป็นโลกียะสุข เพื่อนำไปสู่ความสุขขั้นสูงสุด คือ โลกุตตรสุขได้ เพราะการให้ธรรม ย่อมชนะการให้ทั้งปวง การยินดีในธรรม ย่อมชนะความยินดีในสิ่งทั้งปวง การสละไปแห่งตัณหาย่อมเหนือกว่าความสละไปในสิ่งทั้งปวง การสร้างเสพในธรรมย่อมดีว่าการสร้างเสพในสิ่งทั้งปวง ส่วนคุณค่าและความเป็นเลิศของธรรมทาน ผู้ให้ธรรม ผู้รับธรรม มีศรัทธาความเชื่อ ทำให้เกิดอานิสงส์ และมีความเจริญองงามหลายประการ เช่น ศรัทธา ความเชื่อ ศิล การรักษากายวาจา ให้เรียบร้อย สุตะ การสดับฟังหาความรู้ จาคะ การเสียสละ ปัญญา ความรอบรู้ในกองสังขาร อันจะนำไปสู่โลกียะสุข คือ ความเป็นเลิศด้านโลกียะและโลกุตตรสุข ความเป็นเลิศด้านโลกุตตระ นอกจากนี้ ธรรมทานยังจะช่วยขัดเกลากิเลส คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ให้เบาบางซึ่งเป็นความสุขของชาวโลก หรือหมดไปโดยสิ้นเชิง ซึ่งเป็นหนทางสู่พระนิพพาน

๕.๒ ข้อเสนอแนะการวิจัย

งานวิจัย เรื่อง “วิเคราะห์คุณค่าธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ตามที่ตั้งวัตถุประสงค์ไว้ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาวิถีปฏิบัติธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๓) เพื่อวิเคราะห์คุณค่าของธรรมทานในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑. ธรรมทาน มีความจำเป็น และสำคัญมาก ในการที่จะทำให้สังคมนั้นมีความสุขความเจริญ และมั่นคงได้ ควรศึกษาระดับของธรรมทาน ในองค์กร ภาครัฐภาคเอกชน ให้บุคลากรเจ้าหน้าที่ ได้มีความเข้าใจในธรรมทาน ประโยชน์ของธรรมทานจะช่วยพัฒนาองค์กรและสังคมต่อไป

๒. ในองค์กรสงฆ์ ควรส่งเสริมสนับสนุนให้พระสงฆ์มีความรู้ความเข้าใจ สามารถในการให้ธรรมทานแก่พุทธศาสนิกชน เพื่อนำไปใช้ไปประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิต แก้ไขปัญหาโดยใช้ สติปัญญาตามหลักธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

๑. ศึกษารูปแบบและวิธีการให้ธรรมทานของพระสงฆ์ไทยในปัจจุบัน
๒. ศึกษาเปรียบเทียบธรรมทานในสมัยพุทธการกับธรรมทานในปัจจุบัน

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปกั ๒๕๐๐,

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____.พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____.พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (ซีดี-รอม).

กรุงเทพมหานคร:

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

_____.อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระพุทโธสมเถระ. คัมภีร์วิสุทธิมรรค. แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร).

พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : บริษัทนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), อานาปานสติ ลำดับการบรรลุนิพพานของ

พระพุทธเจ้า, สมเด็จพระพุทธานุรักษ์ (สมศักดิ์ อุปสम्मมหาเถระ) ตรวจชำระ, กรุงเทพมหานคร

: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๔,

กรุงเทพมหานคร: บริษัท ด้านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๓๑

พระธรรมปฎิก, (ป.อ. ปยุตโต), การพัฒนาตน, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมล มีทอง, ๒๕๔๘)

_____.เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๑)

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). ธรรมบัญญัติพุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม.พิมพ์ครั้งที่ ๓๖๘.กรุงเทพมหานคร :

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

_____.พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓

_____ .พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

_____ .**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๖

_____ .**พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒),

_____ .**พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๕

พระภาวนวิสุทธิคุณ (เสริมชัย ชยมงคล), **คู่มือปฏิบัติไตรสิกขา (ศีลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา)**, ๒๕๔๗,

พระราชสุธี (โสภณ โสภณจิตฺโต), **อุทยานบุญ**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ กุฑมอร์นิง, ๒๕๔๘

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**, พระคัมภีร์สาราภังค์ แปลและเรียบเรียง, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม), (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๗),

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **วิปัสสนาญ้ย เล่ม ๑**, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ตรวจชำระ , พระคัมภีร์สาราภังค์ แปลและเรียบเรียง, ๒๕๔๘

พุทธทาสภิกขุ. **อิทัปปัจจยตา หนังสือดี ๑ ใน ๑๐๐ เล่มที่คนไทยควรอ่าน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, ๒๕๕๕.

พระมหาพุทธโฆสเถระ, **วิสุทธิ ญาณ นิเทศ ตำราคู่มือวิปัสสนากัมมัฏฐาน**, ธนิต อยู่โพธิ์ แปลและเรียบเรียง

พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ, **มงคลชีวิต ๓๘ ประการ ฉบับทางก้าวหน้า**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ ๑๙๗๗ จำกัด

พระเมธีธรรมาภรณ์, ผู้เขียน, ไพฑูรย์ สนิลรัตน์, บรรณาธิการ, **ความรู้คู่คุณธรรม : รวมบทความ เกี่ยวกับคุณธรรม จริยธรรมและการศึกษา**, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕**. พิมพ์ครั้งที่ ๖ กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๑.

วศิน อินทสระ, **สาระสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๗

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมหาเถระ). **อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า.**

กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

(๒) วิทยานิพนธ์

กริสุตา เตียรทอง, “การศึกษาเปรียบเทียบความเชื่อเรื่องบุญและบาปในพุทธศาสนาและคริสต์
ศาสนาและผลของความเชื่อที่มีต่อวิถีดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนและคริสต์ศาสนิกชน”,
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๔)

พระครูปริยัติกาญจนโชติ (มานิตย์ ธมฺมโชโต), “ศึกษาจิตตวิสุทธิในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”,
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๕๔

พระบุญโชค ชยธมฺโม (ส่งแสง). ศึกษารูปแบบและวิธีการเทศนาของพระสงฆ์ไทยในปัจจุบัน.
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระมหาล้วน ภาสุโก (โคจนะนา). ผลกระทบของสุราเมรัยที่มีต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต : มุมมองจาก
พุทธจริยศาสตร์. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

(๓) สื่ออิเล็กทรอนิกส์

ธรรมทานคืออะไร. แหล่งที่มา. <http://www.salapanya.com/>. [ออนไลน์], วันที่ ๒๖ มกราคม
๒๕๖๐.

เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า. แหล่งที่มา> <https://www.gotoknow.org/posts/350245>
[ออนไลน์], วันที่ ๒๖ มกราคม ๒๕๖๐.

ธรรมสวัสดี. แหล่งที่มา>[http://dharma-gateway.com/buddha/buddha-misc/bd-misc-12-](http://dharma-gateway.com/buddha/buddha-misc/bd-misc-12-main-page.htm)
main-page.htm. [ออนไลน์]. วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

เตวิชโช. **วิถีธรรมวิถีพุทธ.** ออนไลน์.แหล่งที่มา><https://www.gotoknow.org/posts/259846.19>
 ธันวาคม ๒๕๖๐.

พระไพศาล วิสาโล. **ข้อธรรมคำสอน.**แหล่งที่มา.[https://www.facebook.com/visalo/posts/](https://www.facebook.com/visalo/posts/218833928143932)
218833928143932 . {13 มกราคม 2559}.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ/นามสกุล	: พระใบฎีกาก้องสยาม ทนตจิตโต (มอญไธสง)
ว/ด/ป เกิด	: วันพุธที่ ๑ มิถุนายน ๒๕๒๖
สถานที่เกิด	: ๔๒ บ้านโนนตูม ตำบลโนนตูม อำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา
อุปสมบท	: ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๕๔
การศึกษา	: พ.ศ. ๒๕๕๖ นักธรรมเอก สำนักสอบจังหวัดบุรีรัมย์ พ.ศ. ๒๕๕๙ พุทธศาสตรบัณฑิต วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
ตำแหน่ง	: เจ้าอาวาสวัดโนนตูม ตำบลโนนตูม อำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา
ปีที่เข้าศึกษา	: พ.ศ. ๒๕๕๘
ปีที่สำเร็จการศึกษา	: พ.ศ. ๒๕๖๐
ที่อยู่ปัจจุบัน	: วัดโนนตูม ตำบลโนนตูม อำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา